PROŠLOST U SLIKAMA

MIRKO ŽEŽELJ

PROŠLOST U SLIKAMA

ILUSTRIRALI

DALIBOR PARAČ
FERDO KULMER
ŽIVKO HARAMIJA

ŠKOLSKA KNJIGA — ZAGREB 1967

Urednik
ŠARLOTA ĐURANOVIĆ

Stručni recenzenti
BOSILJKA JUGOVIĆ
IVO MAKEK

Omot opremio
ŽIVKO HARAMIJA

Predlist opremio
FERDO KULMER

V izdanje

Naša je zemlja izmijenila svoj nekadašnji izgled. Brane danas ustavljaju rijeke, vodopadi su zarobljeni u cijevi. Čelične grabilice i dijamantne bušilice crpu rudno blago iz utrobe Zemlje. Visoki dimnjaci gomilaju umjetne oblake nad dolinama. Kanali spajaju rijeke. Kroz izbušena brda jure čelični vlakovi. Brodovi se ne boje ni najvećih bura. Nebom krstare avioni, rakete i umjetni sateliti, koje nikakva ptica ne može dostići. Isušuju se močvare i natapaju pustinje. Mreža cesta isprepletala je čitavu zemlju. Uz njih bakrene i aluminijske žice nose električnu struju i vijesti u udaljene krajeve. Još dalje stižu vijesti i slike radija i televizije. Velike bolnice, škole, knjižnice, muzeji i kazališta izgrađeni su po svim krajevima.

Sve je to stvoreno žuljevima i umom radnika, seljaka i pronalazača. Oni ruju Zemljinu koru, savlađuju vodu i kamen, bore se protiv neznanja. Udruženim radom pobjeđuju prirodu. Proizvodi njihovih ruku preplavljuju tržišta. Svojim radom oni sami upravljaju.

Nije tako bilo u prošlosti. Samo duga i uporna borba dovela je naše ljude do pobjede. Prošlost je naših naroda ispisana krvavim slovima.

U pećini

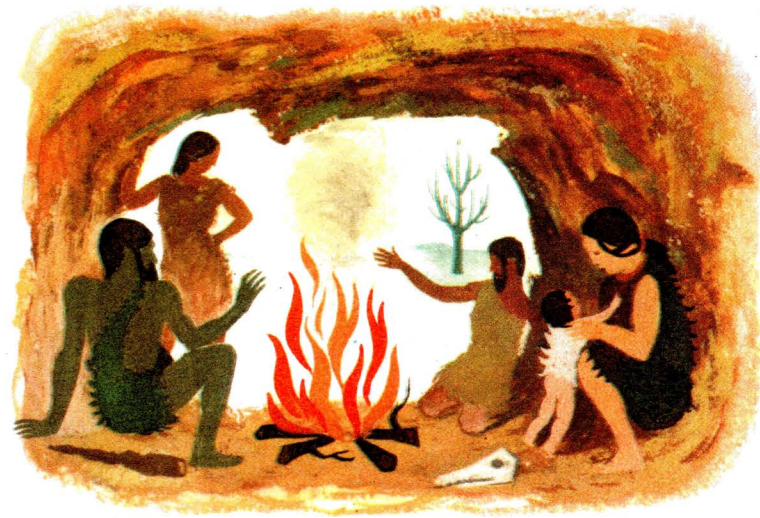

Prvi ljudi u našoj današnjoj zemlji živjeli su u pećinama. Najpoznatija je takva pećina u Krapini. U njoj su nađeni ostaci najstarijih ljudi u našoj zemlji.

Učenjaci su izračunali da su pradavni Krapinci živjeli prije 150 000 do 200 000 godina. Ti pećinski ljudi gotovo i nisu imali čela ni koštane brade. Imali su jake čeljusti i duboke očne duplje. Bili su niska rasta, a hodali su pognutih leđa, na vanjskim rubovima stopala.

Otkopano je i različito njihovo oruđe i oružje. Ono je bilo izrađeno od kamena obijena drugim kamenom — obijačem. To su mala strugala, vršci koplja, batići, šila i nožići od kremena i drugog tvrdog kamena. Po takvom oruđu to doba nazivamo kameno doba. Pronađeno je i koštano oruđe tih davnih ljudi. Drveno je istrunulo.

Život davnih ljudi bio je vrlo težak i surov. Odasvud su ih okruživale guste šume. Da bi se prehranili, sakupljali su po šumi jagode, orahe, divlje kruške, ličinke kukaca. Otkopavali su korijenje, lovili sitne životinje. Od takve hrane bili su vječito polugladni. Udruživali su se u velike čopore ili horde pa su počeli loviti i veće životinje — jelene i divlja goveda. Postavljali su im zamke i kopali jame, u koje su ih hvatali, pa ih ubijali kamenjem, kopljima i toljagama.

Pećinski medvjed bio im je opasan neprijatelj. I on je stanovao po pećinama, pa su ga

ljudi morali iz pećine izagnati da bi se sami u njoj nastanili. U borbi protiv toga neprijatelja Krapinci su se služili još jednim jakim oružjem — vatrom.

Vatra je bila najveći pronalazak pećinskih ljudi, i oni su je brižljivo čuvali. Oko nje su se grijali, osvjetljivala im je noćnu tamu, na njoj su pekli meso. U početku su je dobivali samo kad se slučajno upali drvo u šumi. Uzimali su ugarke, palili vatru u svojoj pećini i čuvali je kao svetinju. Mnogo je tisuća godina prošlo dok nisu naučili da je sami upale taruci jedan

drveni štapić o drugi ili krešući kremen. Iskra je zapalila suho lišće ili granje.

Sporazumijevali su se među sobom najstarijim govorom — govorom kretnja i krikovima. Pa i kad su pronašli glasovni govor, svoje malobrojne riječi pratili su mnogim kretnjama ruku, glave i čitavog tijela.

Prvi graditelji

Pećine nisu ugodni stanovi: vlažne su i mračne. Ljudi su u njima često pobolijevali. Kad su naučili sami graditi bolje stanove, ljudi su napustili pećine. Kolibice koje su sebi gradili bile su malene, ali su ih gradili jedne do drugih. Svi koji su potjecali od zajedničkog pretka — roditelji, djeca, unuci, praunuci — živjeli su zajedno, u velikom rodu. Zajednički su lovili, dijelili ulov, branili se od neprijatelja i zvijeri. Birali su starješine, koji su upravljali rodom i pazili da se čuvaju stari običaji.

Prve kuće koje su ti davni graditelji gradili nisu bile nad zemljom, nego iskopane u zemlji. Bile su to više rupe nego kuće. Da se zemlja ne bi odronjavala, obložene su bile kamenjem ili granjem. To su bile okrugle zemunice. Samo pleteni krovovi od šiblja i slame virili su nad zemljom, kao šatori u polju. Najpoznatije takvo naselje kod nas otkopano je u Butmiru, u Sarajevskom polju.

Kasnije su ljudi naučili podizati svoje kuće nad zemljom. Kamenim sjekirama sjekli su šumski gustiš, palili panjeve i grmlje te gradili kolibe od brvana i granja.

Kolibe su gradili i pored rijeka. No rijeke su često poplavljivale i odnosile kolibe i ljude. Započela je duga borba s rijekom. U riječno dno ljudi su poboli kolje — sohe

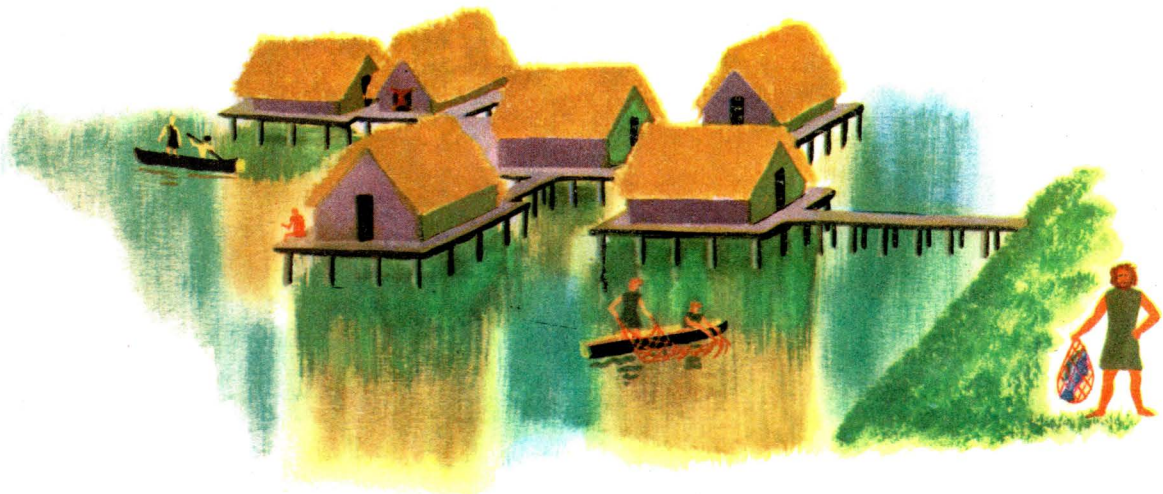

i visoko na tim sohama gradili svoja nova naselja — sojenice. Rijeka im više nije mogla naškoditi. Tako su se lakše branili od neprijatelja i od zvijeri. Sa svoga drvenog otoka prebacivali su se na obalu čunovima izdubenim iz debla. Prelazili su i preko drvenih mostića i brvana, koja su noću povlačili u naselje. Ostaci takvoga sojeničkog naselja otkopani su pored Save, u Donjoj dolini, kod Bosanske Gradiške.

Hranili su se najviše ribom, ali i žitom i mesom. Ribolov je bio bogat. Trebalo je samo zahvatiti mrežom ili zakvačiti ribu udicom. Ubijali su ribe ostima ili strelicama.

I po njihovu se oruđu vidi koliko su ljudi napredovali. Ono je i dalje bilo kameno, ali nisu više samo lomili kamen, nego su ga i glačali. Kamen su bušili da bi u nj mogli utaći držalo, i tako dobiti sjekiru ili bat. Kopljima su gađali iz daljine. Velik su pronalazak bili luk i strijela. Njima su lovili i u šumskom gustišu. Mogli su strijeljati guske i patke po močvarama. Lovci su povećali ulov i spremali su zalihe mesa.

Četvoronožni prijatelji

Dugo čovjek nije imao prijatelja među životinjama. Od većih zvijeri morao se sklanjati; ostale su životinje i ptice bježale pred njim.

Od životinja čovjekovu je stanu najprije prišao pas, privučen slatkim mirisom pečenja i odbačenim kostima. Zatim je počeo slijediti čovjeka u lovu nadajući se da će i sam doći do dijela lovine. Lovac ga je najprije gonio od sebe jer mu je pas krao divljač. Zatim ga je pripitomio, pa su lovili zajedno. Čovjek se počeo koristiti oštrim pasjim njuhom i njegovim brzim nogama. Otada se iz lova vraćao s više ulova.

Često su lovci donosili kući i žive mlade životinje. Nisu ih odmah ubijali, nego su ih ograđivali ogradom oko svoje kuće. Slušali su uveče njihovo blejanje, roktanje i mukanje i bili sigurni da ni sutra neće ostati bez mesa.

Zatim su ljudi počeli loviti žive i odrasle životinje i ograđivati ih ogradom. Tako su stvarali veće zalihe mesa. Umjesto da progone brze životinje u gustoj šumi i po širokoj stepi, imali su ih pored svoje kuće.

Kozu je čovjek privukao zimnjom krmom, solju i vodom u sušno doba. Kasnije i ovcu.

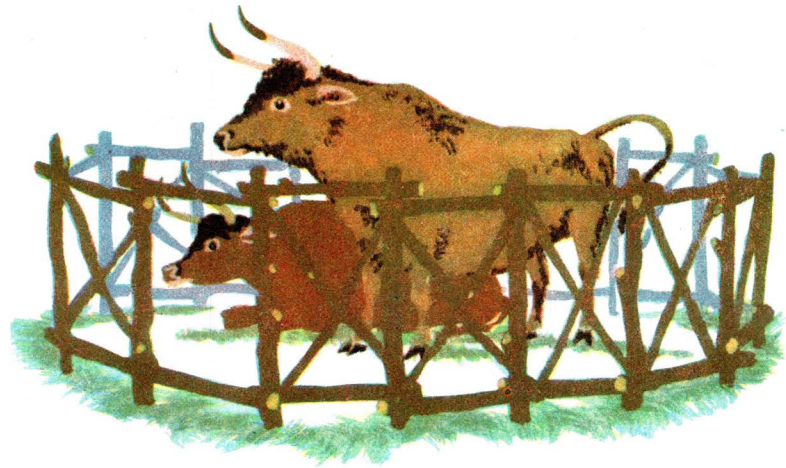

Zatim ih je ogradio u toru i branio sa psom od kurjaka. Stvorio je prva stada.

Govedo i kasnije konja lovio je čovjek iz divljih čopora i ograđivao ih jakim ogradama. Pripitomio je i divlje svinje koje su rovale po našim hrastovim šumama.

Sva je ta stada, krda i čopore u početku stvarao kao lovac i ubijao ih radi mesa i kože. Lovci nisu mogli shvatiti da je korisnije ovcu ili kravu ostaviti živu, nego ubiti je. Kad su naučili da krave daju mlijeko i telad, prestali su ih ubijati. Ovce daju vunu i jagnjad. I ostale životinje same rastu i množe se. Čovjek je prestao ubijati životinje i počeo ih gajiti: od lovca je postao stočar. Pripitomljene životinje izmijenile su svoj izgled i navike. Tako je ovca postala troma i krotka i slijedila je pastira.

Kad je čovjek postao ratar, upregao je vola u teško ralo, natjerao ga da ore, da vuče i vozi žito i sijeno. Krava mu je bila još važnija. Ona mu je postala sveta životinja. Goveđi rogovi služili su mu kao oruđe i oružje. Iz njih je pio, dozivao njima drugove u šumi, kitio glavu. Konja je kasnije upotrijebio za jahanje.

Tako je čovjek prešao od lovačkog načina života na stočarski. Otad je imao stalne mesne i mliječne hrane. Nije se više morao toliko truditi oko nesigurna lova.

Žena je pripitomila prvu perad, guske i patke i pribavila djeci hranjiva jaja.

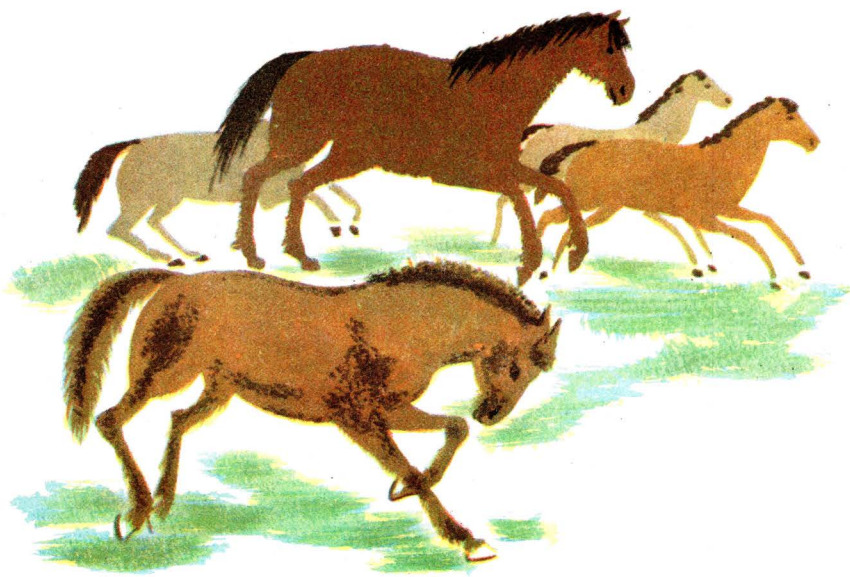

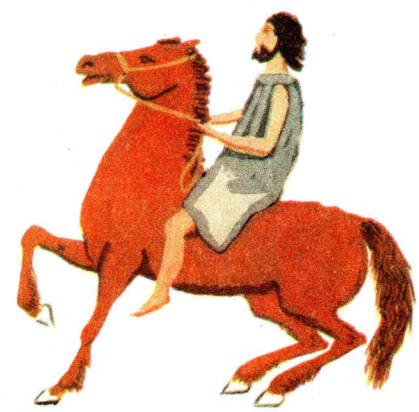

Seobe

Najraniji stanovnici naše zemlje često su mijenjali svoja boravišta. U lovu na životinje odlazili su u daleke i nepoznate krajeve. Tada nije bilo cesta ni putova, pa su se u povratku ravnali po velikim stijenama ili stablima. Često se u svoj stari kraj nisu ni vraćali. U novom kraju našli su nova lovišta.

Stočari su selili kad im stada popasu travu. Savijali su svoje kožne šatore i tražili nove pašnjake. U sušna godišnja doba penjali su se u planinske krajeve. Tamo je stoka nalazila sočnu travu. Kad po planinama zapadne prvi snijeg i pojave se čopori izgladnjelih vukova, spuštali su se u toplije nizine.

Stočari su sa svojom stokom prelazili s pašnjaka na pašnjak. Smatrali su da je zemlja svačija i da mogu napasati svoje blago gdje god hoće. Zato su se često sukobljavali s ratarima. Ratari su smatrali da je zemlja koju su obradili njihova i branili su svoje usjeve. Tako su stočari i ratari počeli među sobom ratovati.

Da bi u borbi bili jači, rodovi stočara i ratara ujedinjavali su se u plemena. Plemenske je poslove rješavalo vijeće rodovskih starješina u prisutnosti čitavog plemena.

Birali su plemenskog starješinu, kome su se pokoravali, ali su ga mogli svrgnuti ako s njime nisu bili zadovoljni.

Ponekad su se plemena stočara selila u velikom broju. Usput su pljačkali druga plemena. Palili su sela, gazili usjeve i otimali stoku i ljude. Ljude su trebali da im čuvaju i gaje mnogobrojnu stoku, pa su ih pretvarali u robove. Rob nije radio za sebe, nego za rod koji ga je zarobio. Bio je njegova svojina, njegovo živo oruđe.

Ali je i ratarima trebalo mnogo radne snage — za kopanje, oranje, natapanje polja. Zato su i oni ratne zarobljenike pretvarali u robove. Rat je najčešće i bio lov na ljude.

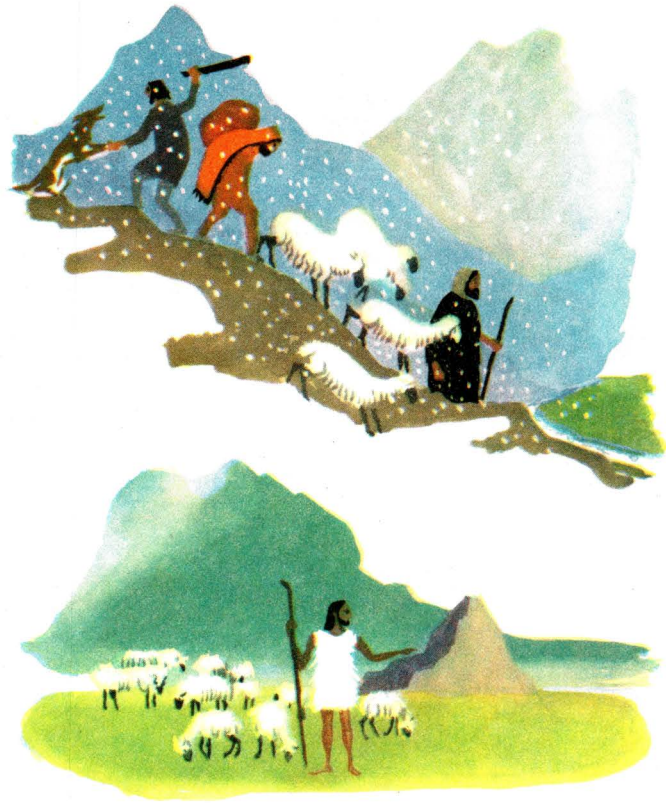

Zimnica

Neprestano seliti nije bilo ni lako ni ugodno. Kad su naučili pripremati zalihe za sebe i za stoku, ljudi su se počeli stalno nastanjivati na jednom mjestu. Marljivo su sakupljali svakovrsne plodove. Sušili su meso, ribu, voće. Sve su spremali u svoje ostave ili trapili u trapove. Ali za med, šumske jagode, sokove, ulje od sjemenja, za piće i zrnje trebali su posuđe. Stočarima je ono bilo potrebno za mlijeko, koje su zatim sirili i slagali u mješine.

Posuđe su žene izrađivale od gline pa ga pekle na vatri. Dugo su vremena žene izrađivale lonce samo rukom. Kad su kasnije pronašle lončarsko kolo, koje su okretale nogom, izrađivale su oblije i ljepše posuđe.

Ukrašavale su ga različitim šarama. Mnogo je takvog posuđa otkopano po našim najstarijim naseljima.

Dok su muškarci lovili životinje, žene su gradile kolibe, čuvale vatru, sjekle drva, krojile odjeću. Otko-

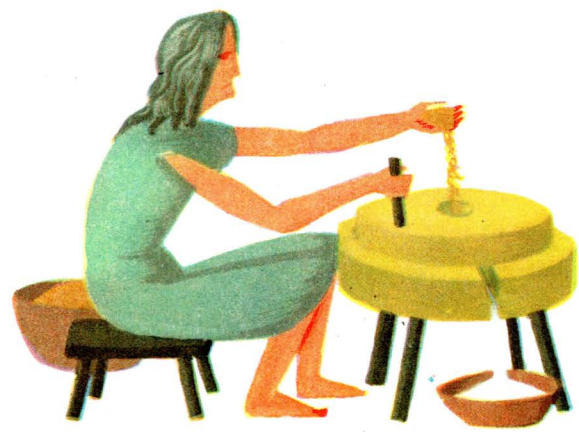

pavale su korijenje, sakupljale divlje jabuke i kruške, orahe i gljive. Žene su u to vrijeme bile važnije za rod nego muškarci, pa se rod i računao po majci. Muž je doselio u ženinu kuću, a ne ona u njegovu.

Radeći oko kuće, žene su slučajno gubile zrnje, i zrno je iz vlažne zemlje niklo. Kad su to primijetile, počele su ga namjerno sijati oko kuće. One su stvorile prve vrtove.

Trebalo je pripremiti mnogo zrnja za ljude i krme za stoku. Zato su ljudi počeli sijati žitarice. Postali su prvi ratari. Malene su bile njihove njive, iskrčene posred šumskog gustiša. Korov je gušio žuto klasje. Sijali su pšenicu, kasnije raž, zob i proso. Dugo je žitna kaša bila glavna ljudska hrana. Kad su gustu kašu počeli peći na vrućem pepelu, pokrivši je glinenim loncem, nastala je tanka pogača. Tek mnogo kasnije počeli su ljudi praviti kruh sa kvascem.

Da bi zemlju priredili za sjeme, ratari su je najprije rahlili ručnom ralicom ili kopali klinom i motikom. To je bio težak rad, pa je u njemu sudjelovao čitav rod. Zemlja je bila zajednička.

Kasnije su naučili uprezati volove u teško drveno ralo i dublje orati. Upregnuti volove i orati bio je posao muškaraca. Rodu je trebala muška radna snaga. Zato otad muževi nisu radi žena napuštali svoj rod. Žene su otimali ili kupovali od susjednih rodova. Rod se počeo računati po ocu.

Proizvodili su mnogo više žita. Nije više čitav rod morao zajednički raditi na polju, pa su počeli zemlju dijeliti manjim rodbinskim zajednicama. To su bile velike porodice ili kućne zadruge.

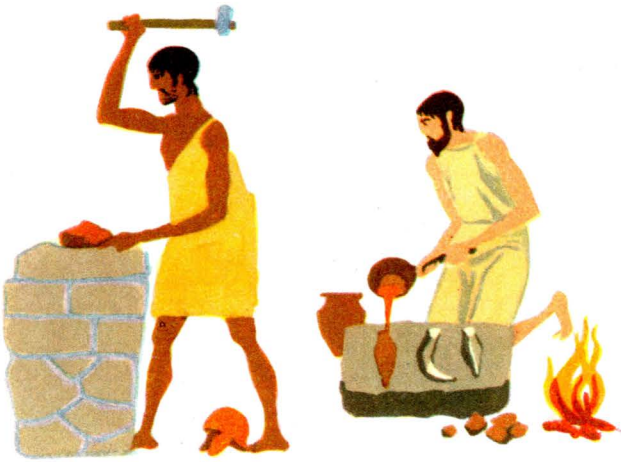

Ljudi krtice

Dugo su vremena stanovnici naše zemlje znali samo za kameno oruđe i oružje. Ali tvrda kamena nije bilo svagdje. Kremen su tražili duboko pod zemljom. Prvi rudari kopali su rovove da nađu kremen. Mnoge je zasula zemlja i kamen jer nisu umjeli učvršćivati stijene rovova. Pa ipak su ljudi sve dublje rovali jer je kremena bilo sve manje, a potrebe sve veće.

Prije četiri tisuće godina u potrazi za kremenom rudari su kod nas naišli na prvu kovinu — bakar. On im se činio čudan zelen kamen. Pod udarcima se nije lomio, nego je postajao još tvrđi. Počeli su ga kovati onako hladna. Kasnije su primijetili da se na vatri topi, a kad se ohladi, ponovo otvrdne. Zeleni kamen vatra je pretvorila u crveni bakar. Počeli su ga liti u kalupe. Pomoću takvih kalupa izrađivali su bakrene strelice, noževe, mačeve, sjekire, lemeše za plugove, igle, kopče, narukvice, ogrlice i druge predmete. Tako je nakon kamenog doba nastupilo bakreno doba.

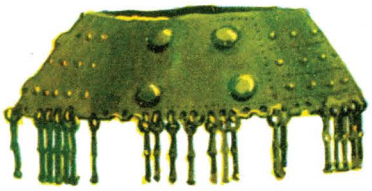

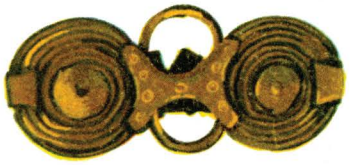

Ali i bakar u gornjim slojevima zemlje ubrzo je nestajao. Trebalo se sve dublje spuštati pod zemlju. Da bi lakše razbili podzemne stijene, rudari su ih žarili vatrom i polijevali vodom. Pišteći, kamen je pucao i lomio se. Zatim su ga iznosili na leđima u mješinama. Čovjek je sve dublje prodirao u Zemljinu utrobu.

Bakar je meka kovina, ali su rudari primijetili da je bakar iz nekih rudnika tvrd. Otkrili su da je taj bakar bio miješan s kositerom. Počeli su tražiti kositer. Topili su ga skupa s bakrom i dobili su broncu. Ona je bila mnogo tvrđa i lakše se lijevala. Brončano oruđe i oružje potisnulo je bakreno, i nakon bakrenog doba, koje je trajalo otprilike dvjesta godina, nastalo je kod nas brončano doba.

Oko tisuću godina kasnije otkrili su rudari željezo. Ono je ubrzo zamijenilo i bakar i broncu jer je tvrđe. Nastalo je željezno doba. Ljudi su upoznali i zlato, srebro i druge kovine. Kad su se počeli upotrebljavati metali, i obrt se stao brže razvijati.

Nisu svi rodovi i plemena imali kremena, bakra, kositera, željeza, zlata. Neki su proizvodili više posuđa, drugi lana i žita, treći kože, četvrti su lovili mnogo ribe. Odlazili su u druga naselja i mijenjali svoje proizvode za tuđe. Zamjena je često završavala otimanjem i borbom. Nisu mislili da je zlo ubiti i orobiti pripadnika tuđeg plemena.

Plemena s boljim oružjem napadala su ostala. Druga su se branila. Svoja su naselja utvrđivala nasipima, zidinama i drvenim ogradama. Rat je uništavao što su vrijedne ruke stvarale.

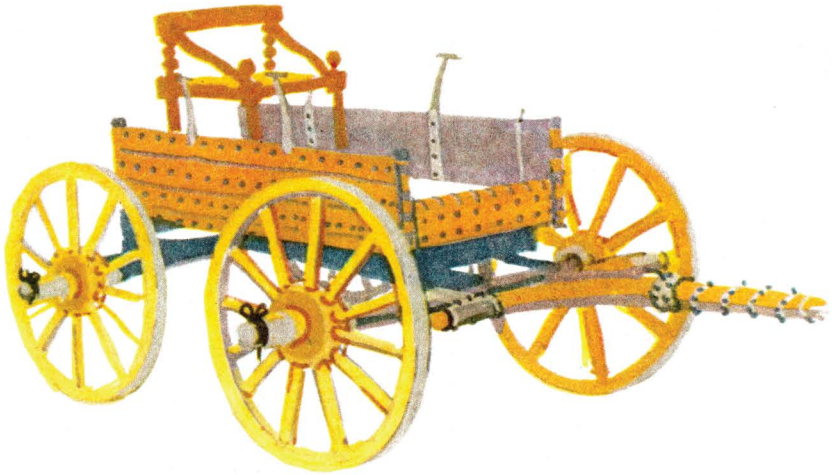

Grobovi i bogovi

U mnogim su krajevima pronađeni stari grobovi s leševima u zgrčenu stavu. U strahu od mrtvih leševe su vezivali i sahranjivali ih tako zgrčene da ne bi iz groba ustali. Pored leša u grob su stavljali pokojnikov nakit, oružje i hranu. Vjerovali su da se duh vraća u grob svome tijelu pa treba jela i pića. Na grobu su često priređivali daće duhovima mrtvih da se nahrane i napoje svojih najmilijih jela i pića. U kasnija vremena ljudi su mrtve spaljivali, pa pepeo sakupljali u posebne velike ćupove — urne.

Ljudi su u to davno vrijeme bili posve neuki. Mislili su da duhovi umrlih ljudi i životinja obilaze svijetom i osvećuju se živima. Od njih dolazi glad, bolest, smrt. Vjerovali su da će ih odobrovoljiti ako im se mole i prinose im darove. Od zlih duhova branili su se i ogrlicama od veprovih zuba, narukvicama od čekinja ili drugim oštrim i čudnim predmetima. Mislili su da takve »amajlije« imaju čarobnu moć. I za neke su ljude vjerovali da imaju takvu moć protiv svakoga zla — da su čarobnjaci. Obožavali su rijeke, jezera, vode, od kojih im je zavisio život. U gudurama su se čudili jeci. Mislili su da se to odazivaju duhovi stijena.

Lovački su rodovi vjerovali u čarobnu moć slika. Ako naslikaju ubijena jelena, mislili su da će ga lakše uloviti. Mnogo je takvih slika otkriveno po pećinskim stijenama, na kostima i kamenju, po zemunicama i sojenicama. Vjerovali su da i plesom mogu začarati životinje. Lovci su s maskama jelena, goveda ili medvjeda plesali i pretvarali se da ranjavaju jedni druge. Vjerovali su da će tako začarati životinje i prisiliti ih da se dadu uloviti.

Lovci nisu mogli živjeti bez životinja. One su im bile hraniteljice, pa su ih ljudi smatrali svojim rodom. Mislili su za sebe da su braća jelena, bivola ili medvjeda i da od

njih potječu. »Mi smo Jelenova djeca« govorili su jedni za sebe. Drugi su sebe nazivali Medvjedovom, Vukovom, Orlovom djecom. Svaki je rod vjerovao da potječe od drugog pretka — životinje.

Stočarska i ratarska plemena znala su da napredak stoke i ljetine ne zavisi samo od rada nego i od sunca, vlage, godišnjih doba. Vjerovali su da tim prirodnim pojavama upravljaju bogovi — Sunce, Nebo, Munja — pa su im prinosili darove. Zamišljali su da su bogovi duhovi koji su se udaljili sa Zemlje na nebo i postali još moćniji. Ratari su vjerovali da žito dobivaju voljom bogova, a ne svojim radom. Bogovima su počeli podizati žrtvenike i hramove, a čarobnjaci su se pretvorili u svećenike — posrednike između dalekih bogova i ljudi. Tako je od nemoći, straha i neznanja postala vjera.

Voda i ugljen

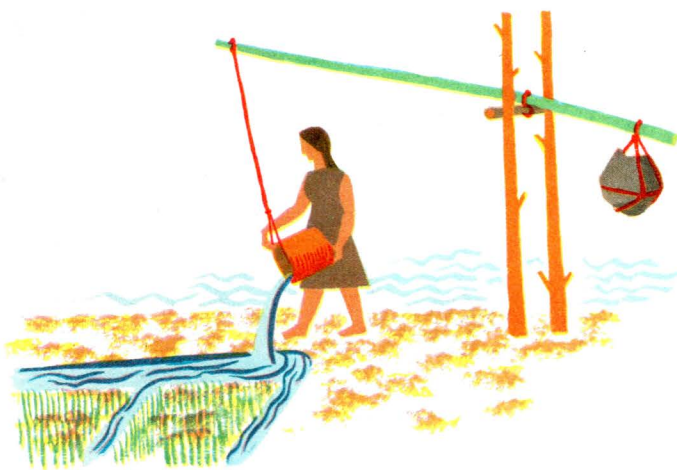

Stanovnici naše zemlje oduvijek su pored voda osnivali svoja naselja. Voda je jednako potrebna i ljudima i stoci i usjevima. Po dolinama i ravnicama naseljavali su se pored potoka, rijeka i jezera. Najviše su voljeli male riječne doline. Po planinama su stočari dizali svoja naselja do granice gdje izvire voda.

U sušno doba trebalo je zalijevati vrtove i polja i napajati stoku. Teško je bilo donositi vodu izdaleka. Zato su ljudi kopali bunare, a iz njih i iz rijeka đermovima su zahvatali vodu i presipavali je u korita, jarkove i kanale. Ti su kanali prolazili kroz polja. Tako je voda natapala usjeve.

Kad su ratari počeli natapati svoja polja, urod je bio mnogo veći, pa je zbog toga ratarstvo naglo uznapredovalo.

Dugo su ljudi samo drvima ložili vatru. Šumâ je svuda bilo u izobilju. Rudari su otkrili da im drveni ugljen daje veću toplinu i da lakše tali kovine. Do drvenog su ugljena dolazili najprije slučajno, kad je drvo gorjelo pod pepelom. Zatim su naučili sami praviti ugljen. Ugljenari su podizali u šumi svoje kolibe. Sjekli su drveće,

cijepali klade, cjepanice slagali oko stošca zabodena u zemlju, pa sve prekrivali zemljom. Ostavljali su samo otvor kroz koji su potpaljivali cjepanice, pa i njega zatvarali. Drvo je tiho i sporo sagorijevalo, a budući da pri tom nije dolazilo u dodir sa zrakom, pretvaralo se u drveni ugljen.

Za kameni ugljen ljudi tada još nisu znali, već su ga rudari počeli kopati iz zemlje mnogo kasnije.

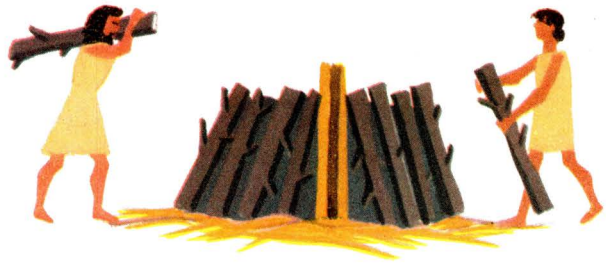

Odjeća i svjetlo

Pećinski su se ljudi odijevali u životinjsku kožu i zvjerinja krzna. Njihove su žene kožu čistile, sušile, razapinjale po ledini i od nje kamenim nožićem krojile odjeću. Bušile su rubove kamenim šilom i provlačile remen koštanom iglom. U toploj je odjeći čovjek mogao izdržati hladnoću.

Kasnije su stanovnici naše zemlje naučili tkati lakšu odjeću, od konoplje i lana. Konopljane i lanene stabljike žene su čupale, sušile, kvasile, ponovo sušile, trle trlicom, istresale, grebenale, češljale, kudjelju pretvarale u nit. Niti su kao osnovu razapinjale na grane ili drvene okvire pa kroz njih prstima provlačile potku. Nove su košulje, suknje, pregače i rupci bili ljepši od nekadašnjih koža. Pojavili su se na njima i utkani ukrasi. Lan i konoplja pomogli su čovjeku da se riješi teških i prljavih životinjskih krzna. U platnu je osjećao ugodnu svježinu i lakoću. Ono nije zadržavalo vlagu isparenu iz njegova tijela.

Žene stočara pronašle su da od ovčje vune mogu presti niti i od njih tkati toplo sukno. Čovjek je počeo gajiti ovcu i radi vune. Prije toga ovca mu je koristila samo svojim mesom, kožom i mlijekom.

LUČI

LOJANICE

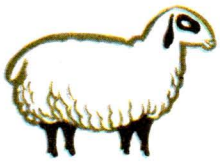

ULJANICE

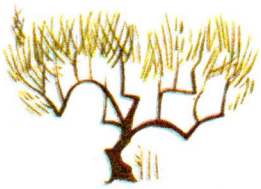

VOŠTANICE

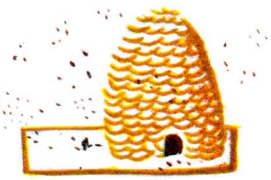

KOŽA

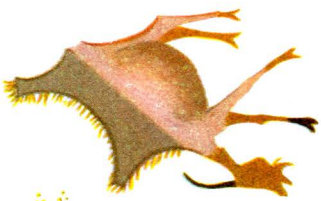

KONOPLJA I LAN

VUNA

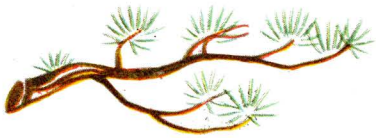

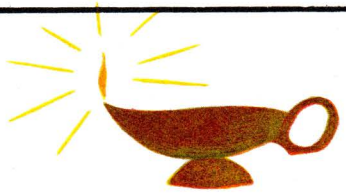

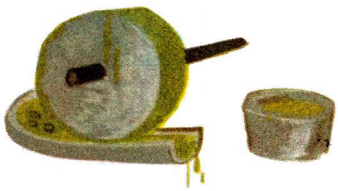

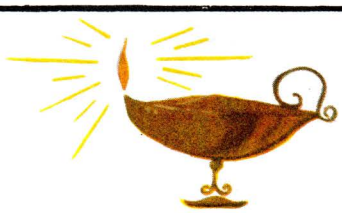

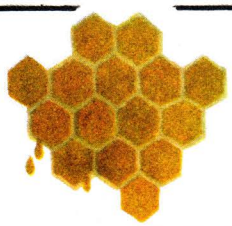

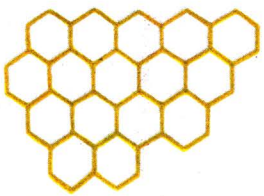

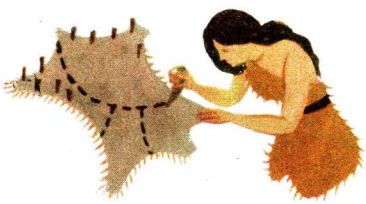

Pećinski su ljudi svjetlom ognjišta i luči osvjetljivali svoje nastambe. Luči su ljudima služile kao oružje. Njima su iz pećina izgonili divlje zvijeri i ptice grabljivice. Najbolje su gorjele borove luči jer su pune smole. Ljudi su se kasnije dosjetili da i drugo drvo namoče u smolu, i dobili su zublje koje su davale jače svjetlo.

Ali dok su još živjeli u pećinama, načinili su ljudi i prve svjetiljke: u malim, plitkim posudama gorjela je mast bez ikakva stijenja i punila pećinu dimom i čađu. Kad su ljudi naučili polagati stijenj u ulje, ono se polako dizalo k plamenu i gorjelo bez dima. Čovjek je tako dobio uljanicu.

Tek prije nekoliko stotina godina stijenj je umočen u loj ili vosak, pa su nastale lojanice i voštanice — svijeće koje gore bez posude, a pri tom ne stvaraju mnogo neugodnog mirisa.

Vidik se širi

Davni su stanovnici naše zemlje mogli putovati samo pješice. Teret su nosili na glavi ili na ramenima. Tako su vrlo sporo prelazili udaljenosti, a mogli su prenijeti samo malo tereta.

Kad su stizali do potoka i plitkih rijeka prelazili su na drugu stranu gazeći ih ili su u vodu spuštali veliko kamenje i prelazili preko njega. Nad dubljim rijekama razapinjali su likova ili kožnata užeta i preko njih prelazili na drugu obalu, ili su polagali brvna — prve mostove.

Kad su ljudi izumili kola, bili su im potrebni čvrsti mostovi i dobre ceste. Prva su »kola« bila bez kotača — teške vlakuše. Vukli su ih volovi. Njima je ratar dovozio s polja žito u mješinama i sijeno. Dugo je vremena prošlo dok čovjeku nije uspjelo da ispili panj u tanke valjke — kotače i dok nije pronašao način da oni nose kola. Kola su u početku imala samo dva kotača. Tek u željezno doba počeli su graditi kola s četiri kotača.

Živeći pored rijeka i jezera, ljudi su po njima počeli ploviti najprije na panjevima. Panj bi uzjahali po jedan ili dvojica i otisnuli se niz vodu. Noge su im bile u vodi, a često su bili mokri i do pojasa. Tako se plovilo vrlo sporo i neugodno, a bilo je i nesigurno. Budući da su bila obla, debla su se u vodi često okretala.

Da bi ostali suhi i da bi im čamac bio lakši, počeli su dupsti panjeve. Takvi su izdubeni čunovi bili sigurniji. Veslači su sjedili na dnu čuna jedan za drugim i grabili vodu veslima. Mogli su ploviti mnogo brže.

Velik je napredak postignut kad su otesali gredu pa u nju poprečno nasadili drvena rebra. Preko rebara pričvrstili su duge daske i dobili čamce. Kormilarili su veslom.

Ljudi su s čamcima, mrežama, ostima i udicama odlazili u ribolov, ali se na velikim jezerima dugo vremena nisu usuđivali udaljivati od obale. Bojali su se nemirne vode i njezinih »zlih duhova«.

Plava pučina

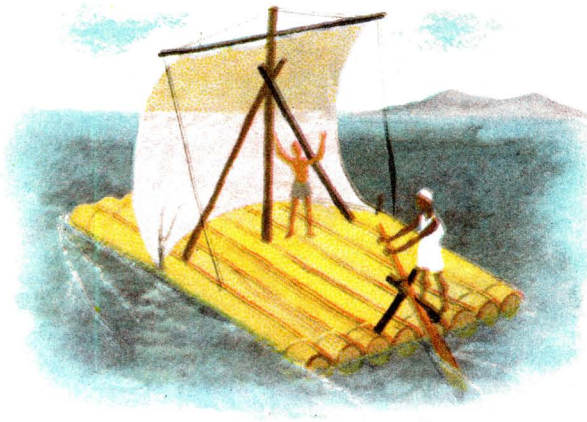

Naša je jadranska obala već odavno naseljena. Njezini su stanovnici bili stočari i ratari ali su se hranili i školjkama i ribom koje su lovili uz obalu. Radi ribolova počeli su ploviti morem.

Prvi brodovi bili su im splavi. Kad su se spuštali niz vjetar razapinjali su i prva lanena jedra. Užeta su im bila slaba, spletena od trave, lika ili kožnatog remenja. Mnogobrojni otoci pred obalom štitili su ih od razbješnjele morske pučine.

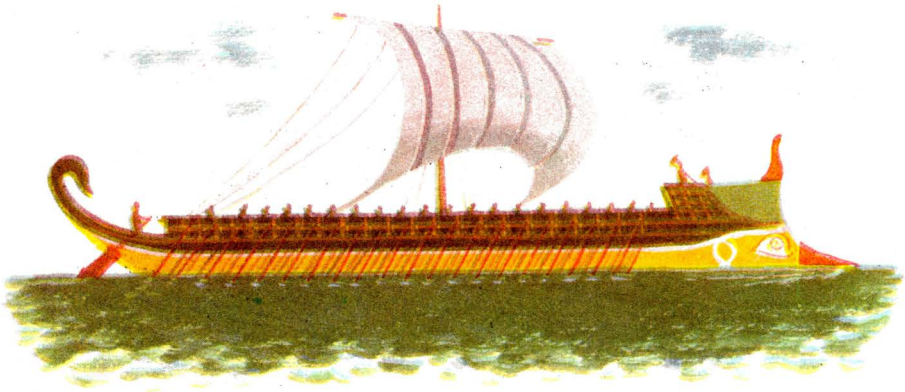

Pomorstvo se na našim današnjim obalama naročito razvilo kad su se pred dvije tisuće i trista godina na Vis i druge naše otoke doselili preko mora Grci. Oni su bili čuveni pomorci. Imali su brze lađe s više redova dugih vesala, a veslači su im bili robovi. Kao kormilo služila su im dva veća vesla. Kad je bio povoljan vjetar, razapinjali su i četvrtasta jedra. Užad su pleli od konopljanih vlakana. Konopljana su užeta bila mnogo čvršća nego užeta od trave.

Kad su se Grci doselili na otoke Jadranskog mora, već više od tisuću godina na našim današnjim obalama i po čitavoj našoj zemlji živjela su mnogobrojna ilirska plemena. Bavila su se stočarstvom i ratarstvom. Upotrebljavala su željezno oruđe i oružje.

Iliri nisu naučili od Grka samo savršeniji način gradnje brodova. Primili su od njih i sadnju vinove loze i masline.

Iliri su bili vješti i smioni pomorci. Oni su ubrzo dostigli i pretekli Grke u gradnji brzih brodova. S Grcima su trgovali, ali i napadali njihove brodove kao gusari. Stoljećima se Iliri nisu usuđivali udaljiti od obale i otoka jer pramcu su imali oštar šiljak da mogu probušiti neprijateljske brodove. Borbu su vodili strelicama, kopljima i vatrom.

Trgovinom i gusarenjem obogatili su se ilirske starješine. Razvijalo se i rudarstvo i zanatstvo. Vlast starješina neprekidno je rasla. Imali su svoje stalne naoružane družine. Ostali su ih Iliri morali slušati. Stari

su se bojali da ne zalutaju. Tek kad su naučili da se ravnaju po Suncu i zvijezdama, počeli su se otiskivati na otvoreno more. Danju su se ravnali po Suncu, a noću po zvijezdi Sjevernjači.

Velike i široke trgovačke lađe mogle su prevoziti mnogo žita, ulja, vina, vune i druge robe. Ratni su brodovi bili uzani i brzi. Na

su se rodovi zbog toga počeli raspadati. Zemlju nisu više zajednički obrađivali. Dijelili su je velikim porodicama. Kod nekih plemena su tu podjelu zemlje vršili svakih osam godina iznova. Kad bi nastala ratna opasnost, plemena su se ujedinjavala u plemenske saveze. Najveća je ratna opasnost zaprijetila Ilirima od Rimljana.

Dva svijeta

Na suprotnoj obali Jadranskog mora Rimljani su stvorili veliku državu. Ona je prije dvadeset i dva stoljeća obuhvatala čitavu Italiju. Bila je to država velikih posjednika zemlje, trgovaca i vlasnika radionica i rudnika. Na njihovim posjedima, brodovima, u radionicama i rudnicima, a i po njihovim domovima, radili su robovi. Robove su dobivali ratovima. U pobijeđenoj zemlji vojnici su zarobljavali i muško i žensko, i odrasle i djecu. Od njih su ih otkupljivali trgovci robljem pa ih prodavali na trgovima. Rimljanima je trebalo mnogo robova. Što je roblja bilo više, bilo je jeftinije. Rimski je svijet bio svijet ropstva. Zato su Rimljani mnogo ratovali.

U naše današnje krajeve privlačila ih je plodna zemlja. Trebala im je za vinograde. Rimljani su bili najveći vinogradari i trgovci vinom. Bili su im potrebni dobri pašnjaci i

bogate šume, a naročito rudno blago. Ilirski zlatni, srebrni, bakreni, olovni i željezni rudnici postali su čuveni u rimsko doba. Zbog svih tih prirodnih bogatstava Rimljani su napali na Ilire.

Najveći je ilirski savez u to vrijeme predvodila kraljica Teuta. U Teutinu savezu bilo je više plemena. Ona su bila slobodna i sama su odlučivala o svojoj sudbini. Bila su i hrabra i nisu se bojala Rimljana. Ali je Teuta strahovala od njihove nesloge, koja ih je mogla oslabiti u borbi protiv neprijatelja.

Od čega je strahovala, to se i obistinilo. Kad su Rimljani napali Ilire, ilirski vojvoda Demetrije prvi je izdao Teutu i prišao Rimljanima. U njega su se ugledali kolebljivci i kukavice. Napuštena od svojih saveznika, Teuta je morala moliti za mir, predati ratni plijen, plaćati danak.

Za dvije stotine godina Rimljani su pokorili sve Ilire. Iliri su kao robovi preplavili rimske trgove, a njihove su zemlje i rudnici postali rimsko vlasništvo. Nikad se to ne bi dogodilo da su Iliri bili složni.

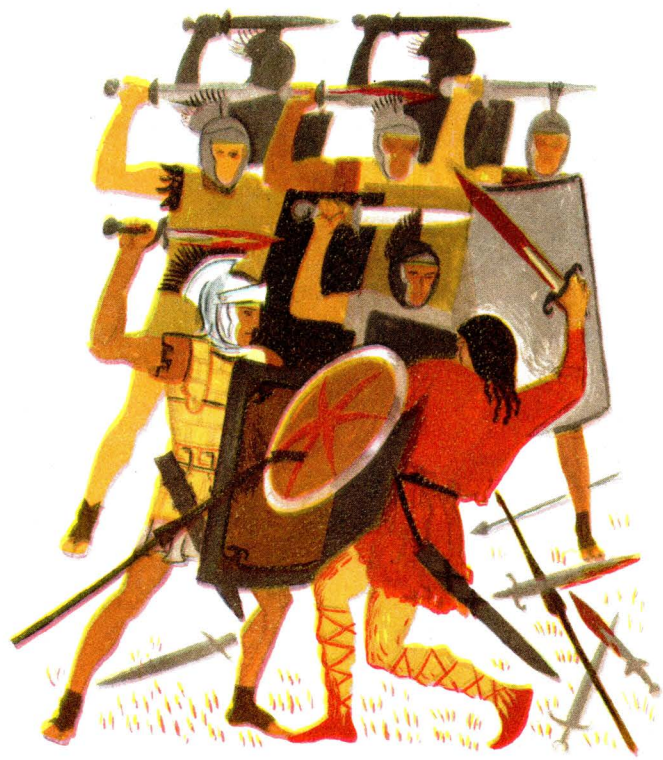

Gospodari svijeta

Prije dvadeset stoljeća Rimljani su zavladali i svim ostalim zemljama i narodima oko Sredozemnog mora. Stvorili su veliko carstvo. Rim je tada bio najveći i najpoznatiji grad na svijetu. U nj su se stjecali ljudi iz svih krajeva, svih jezika, običaja i boja kože. Privlačila ih je nada u laku zaradu i želja za zabavom i uživanjem. Carevi i bogati vlasnici robova živjeli su u velikoj raskoši. Siromašni puk bio je bez posla jer su sve poslove obavljali robovi. Da se pučani ne bi bunili, bogataši su im dijelili žito i priređivali zabave.

Po svim zemljama Rimskog Carstva razvijali su se gradovi. U našim zemljama bili su poznati: Salona (Solin), Pola (Pula), Emona (Ljubljana), Celeia (Celje), Siscia (Sisak), Mursa (Osijek), Sirmium (Sremska Mitrovica), Singidunum (Beograd), Naisus (Niš), Skupi (Skoplje), Bistua Nova (Zenica), Doklea (Duklja) i drugi. Po svim tim gradovima bogati vlasnici robova željeli su da žive kao i građani Rima. Zato su za sebe podizali raskošne palače i ljetnikovce, hramove, spomen-stupove i slavoluke, gradili dobre ceste i vodovode, toplice, kazališta i posebna borilišta — amfiteatre i trkališta — cirkuse.

Svoje su poslove Rimljani svršavali ujutro. Velik dio popodneva provodili su u raskošnim javnim kupalištima. U njima su se kupali, vježbali svoje tijelo, promatrali sportske borbe i slušali novosti ili čitali knjige.

Uveče su pozivali goste. Jeli su i pili ležeći na ležaljkama oko stolova. Robovi su im prali noge i posluživali ih. Donosili su im zdjelice s vodom da operu ruke jer su Rimljani jeli prstima. Gospodari su bili vrlo bučni, a robovi su morali biti tihi. Ako samo kihnu, bili su kažnjavani.

Rimljani su često prisustvovali priredbama u amfiteatru. Tu su se izvježbani robovi-gladijatori borili sa zvijerima i među sobom na život i smrt. Rimljani su voljeli gledati ubijanje. Često su i kažnjenike bacali zvijerima i gledali kako ih zvijeri trgaju. Voljeli su prisustvovati i trkama dvoprega i četveroprega u cirkusu. Kod tih borbi i trka kladili su se tko će pobijediti.

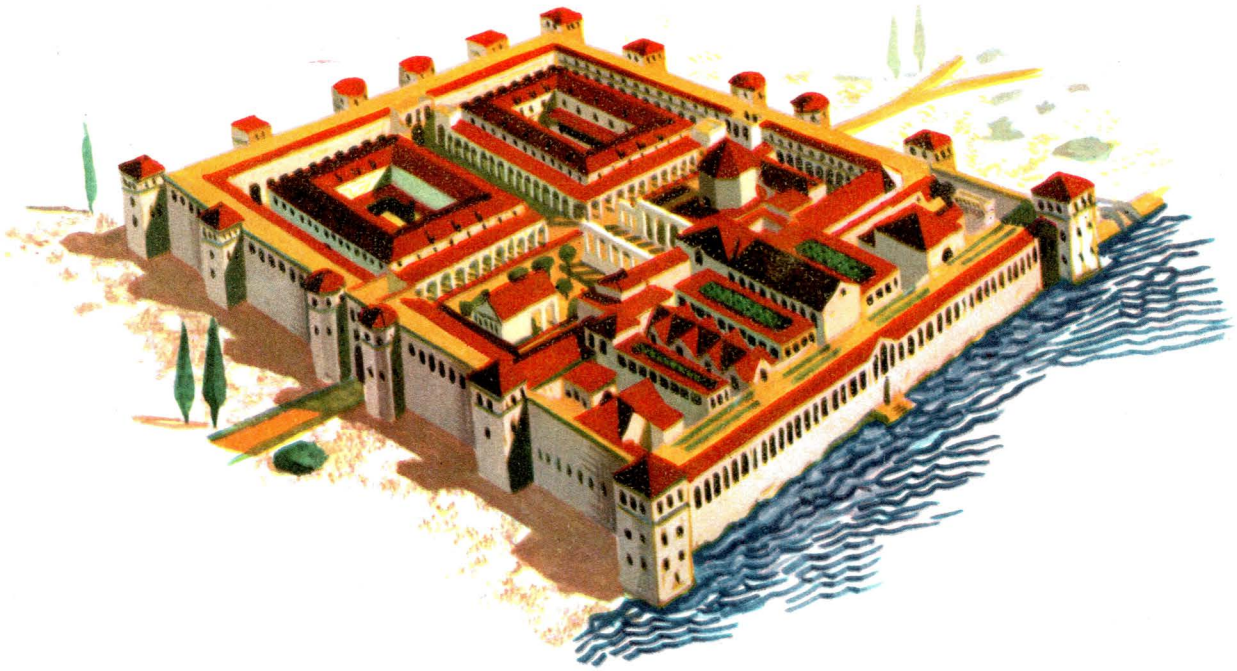

Rimljani su sebe nazivali gospodarima svijeta. Oni su to i bili. Nisu ništa radili. Postali su lijeni i rasipni. Za njih su radili njihovi robovi: na poljima, u radionicama, na gradnjama. Pripremali su jelo, vodili djecu u školu, nosili gospodare u nosiljkama. Kupovani su i prodavani zajedno sa zemljom ili radionicom u kojoj rade. Bili su živo oruđe. oruđe koje govori, malo skuplji od vola.

Robovi su bježali od svojih okrutnih gospodara, a najviše iz zagušljivih kamenoloma i mračnih rudnika. Rad je u rudnicima bio tako težak da je značio smrt. Bježali su i krili se po šumama i brdima. Kad ih uhvate, udarali su im usijane žigove na čelo. Neposlušne robove okivali su u okove i morali su raditi okovani.

Robovi su mrzili vlast koja im je donijela ropstvo. Često su dizali ustanke. Vlasnici robova mogli su braniti svoju vlast i bogatstvo samo velikom vojskom. Uhvaćene robove — pobunjenike razapinjali su na križeve. Potkraj Carstva ustanci robova i pokorenih naroda bili su tako česti da je car Dioklecijan svoju palaču u Splitu morao utvrditi debelim bedemima i jakim tvrđavama.

I čitava granica Rimskog Carstva morala je biti utvrđena tvrđavama. Napadali su je

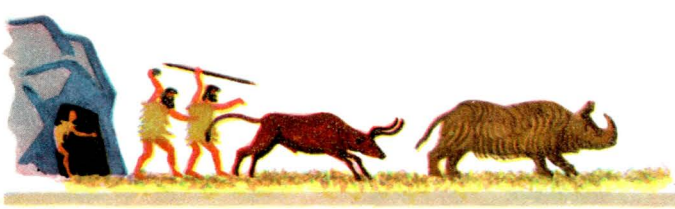

160 000

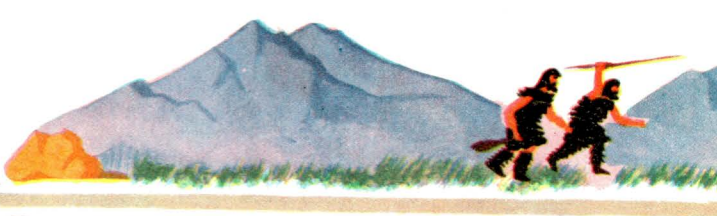

120 000

susjedni Germani. Germani su živjeli na sjevernim granicama Carstva. Njihov je svijet bio drukčiji od rimskog. Živjeli su slobodni, u plemenskim savezima, kao Iliri u vrijeme Teute. Predvodili su ih vojničke starješine. Uz pomoć nezadovoljnih robova Germani su prije petnaest stoljeća provalili u Rim i srušili svijet ropstva. Sedmicama su pustošili grad koji je vladao svijetom i pljačkali ga. Njegove palače i hramovi porušeni su, a kipovi i stupovi oboreni.

Porušeni su i drugi gradovi širom Carstva. U toku stoljeća njihove su ruševine prekrivene zemljom. Ovce su pasle nad mjestima gdje su nekad gospodari svijeta priređivali svoje gozbe i zabave. U novije vrijeme ta se mjesta otkopavaju, a rimski se spomenici prenose u muzeje. Tamo ih proučavaju učenjaci, a i posjetioci ih mogu razgledati.

Istočni dio Carstva održao se i nakon propasti Rima, a kasnije je poznat pod imenom Bizantsko Carstvo.

Slaveni dolaze

Kad je Rimsko Carstvo propalo, našim današnjim zemljama zavladalo je Bizantsko Carstvo. Ono je bilo vrlo bogato i moćno. Glavni mu je grad bio Carigrad. Imalo je dobro naoružanu vojsku, brodovlje, bojne sprave i vješte vojskovođe. Svoje sjeverne granice na Dunavu branilo je nizom utvrđenja.

Sjeverno od Dunava živjeli su preci Južnih Slavena. Oni su onamo doselili iz još daljih sjevernih krajeva. Živjeli su slobodni u svojim naseljima, podijeljeni po rodovima i plemenima. Između najuglednijih rodova birali su svoje starješine — župane. Bavili su se stočarstvom i ratarstvom. Zemlja im je bila močvarna ili pjeskovita, a i oni su je slabo znali obrađivati. Krčili su i palili šume i šikare te na takvoj zemlji punoj pepela sijali. Ubrzo bi se zemlja iscrpla. Onda su je dugi niz godina ostavljali na ugaru da se oporavi. Zbog takve obrade bilo im je potrebno mnogo zemlje. Na Balkanskom poluotoku bilo je dobre i rijetko naseljene zemlje. Tu su ratari svoje njive gnojili stajskim gnojem i vapnom.

Takva je zemlja bila bolja. Južni Slaveni htjeli su prijeći preko Dunava da obrađuju tu zemlju, ali im je to priječilo Bizantsko Carstvo.

Naši preci živjeli su u to vrijeme oskudnim i priprostim životom. Znanje im je bilo slabo. Vjerovali su u bogove svjetlosti i mraka koji među sobom vode stalnu borbu. Za napredak stoke molili su se bogu stada Volosu. Stado je tada bilo najveće blago. Za pobjedu u ratu molili su se gromovniku Perunu. Bojali su se vila i vukodlaka. Proslavljali su dolazak proljeća, ljeta, jeseni, Nove godine i palili pri tom vatre — kresove.

Bili su vrlo gostoljubivi prema strancima. Čuvali su ih i provodili iz mjesta u mjesto gdje strancima ustreba. Ratne zarobljenike nisu trajno zadržavali u ropstvu. Dozvoljavali su im da se uz otkup vrate u svoju zemlju. Onima koji su htjeli ostati vraćali su slobodu i primali ih kao prijatelje u svoju zajednicu.

Bili su slabo naoružani — kopljem, lukom i strelicama — ali su bili vrlo hrabri i ustrajni u borbi. Lako su podnosili studen i žegu, i glad i žeđ. Kad bi se sukobili s jače naoružanom i bolje izvježbanom vojskom, rado su se služili ratnim varkama. Prividno su bježali i navlačili neprijatelje u šume i klance, pa ih iznenada opkolili i uništili. Naročito su se vješto borili na vodi i u šumama. Pred neprijateljem su se znali pritajiti pod vodom, dišući kroz trsku. Tako su Slaveni često pobjeđivali Bizantince.

Pod njihovim stalnim stogodišnjim udarima napokon je popustila bizantska granica na Dunavu. Naši su preci provalili i doselili se na Balkanski poluotok. Bilo je to pri kraju šestog stoljeća po našem računanju vremena.

U novim krajevima

Kad su Južni Slaveni iz svojih močvarnih i pjeskovitih ravnica prešli na Balkanski poluotok, čudili su se i divili novim, nepoznatim krajevima.

Preci današnjih Slovenaca, idući uz tok Drave i Save, zašli su kroz guste magle u alpske doline i predjele visokih jezera. Odasvud su ih okruživale crne šume, a na obzorju bijeljeli su se snježni vijenci visokih planina.

Preci današnjih Hrvata prodrli su preko planina do Jadranskog mora. Priča govori da su ih doveli petoro braće — Kluk, Lovel, Muhlo, Kosjenac i Hrvat, i dvije sestre — Tuga i Buga. Prvi put su ugledali plavu pučinu mora. Ono je čudno šumjelo i zapljuskivalo pješčane žalove. Na najljepšim mjestima obale bijeljeli su se gradovi s jakim bedemima i čudnim tornjevima.

Istočno od Hrvata, kroz duboke riječne doline i visoke kotline i polja, penjali su se preci današnjih Srba i Crnogoraca. Neki su se zatim niz kamenita brda spustili do mora.

Najjužnije su, idući pored velikih rijeka, prodrli preci današnjih Makedonaca. Oni su doprli do naših velikih južnih jezera, okruženih bijelim vrhovima planina, i do Egejskog mora.

Prodirući u nove krajeve, naši su preci morali voditi neprekidne borbe s bizantskom vojskom i starim stanovništvom Balkanskog poluotoka. U tim borbama predvodili su ih župani i knezovi. Oni su kod podjele dobivali veći dio plijena i bolju zemlju. Zbog toga je stalno rasla njihova moć i vlast, a i bogatstvo njihova roda i

družine. Tako je i kod naših predaka postepeno nestajalo jednakosti. S nestankom jednakosti među suplemenicima raspadalo se i rodovsko uređenje. Knezovi su sa svojom družinom postepeno stvarali novu, državnu vlast.

U tome su knezovima pomogli i kršćanski svećenici. Oni su počeli dolaziti našim precima i pokrštavati ih.

Svećenici su učili narod da je vlast knezovima data od boga. Zato su ih knezovi rado primali. S novom su vjerom naši preci dobili i svoja tri pisma. Najstarije je pismo došlo iz Bizanta. Braća Ćiril i Metodije živjeli su u grčkom gradu Solunu. Njima je bizantski car povjerio da prevedu crkvene knjige na slavenski jezik. Oni su za Slavene sastavili novo pismo — glagoljicu. Glagoljica je naše prvo pismo. Njome su pisane mnoge crkvene i druge knjige. Ćirilicu su kasnije sastavili učenici Ćirila i Metodija, i ona je zamijenila tešku glagoljicu. Ćirilica je prešla granice Južnih Slavena i raširila se naročito među Istočnim Slavenima. Na zapadu je glagoljicu istisnula latinica. Ona se širila iz primorskih gradova.

Branimo nove granice

Kad su se Južni Slaveni naselili u svoje nove krajeve, morali su voditi neprekidnu borbu da ih sačuvaju. Sa svih granica napadali su ih stari i novi neprijatelji. Naši su se preci uporno branili. Vode, planine i šume pružale su im jaku zaštitu, ali najsigurniju njihove snažne desnice. Otpočela je tisućugodišnja borba naših naroda za slobodu.

GOSPOSVETSKO POLJE

Slovenska plemena naselila su oblasti na sjeverozapadu naše današnje zemlje. Dopirali su na zapadu do izvora Drave, a na sjeveru do Dunava. Te su prostrane predjele morali braniti od susjednih Nijemaca koji su ih neprestano napadali.

U dugoj borbi protiv Nijemaca slovenska plemena izgubila su sjeverne krajeve, u kojima su bila rjeđe naseljena. Ali u ostalim krajevima Slovenci su pružili odlučan otpor Nijemcima i uspjeli očuvati svoje zemlje.

Slovenska plemena okupila su se oko kneza koji je stolovao u Krnskom gradu. Taj je grad podignut iznad jedne od najplodnijih ravnica u dolini Drave — Gosposvetskog polja.

Kneza je biralo vijeće starješina. Oni su mu predavali vlast dovevši ga na »kneževski kamen« kod Krnskog grada. »Kneževski kamen« bila je glavica staroga rimskog stupa. Slovenci su ga donijeli pred Krnski grad da posluži kod ustoličavanja njihovih knezova. Kamen se danas čuva u Zemaljskom muzeju u Celovcu, u Austriji.

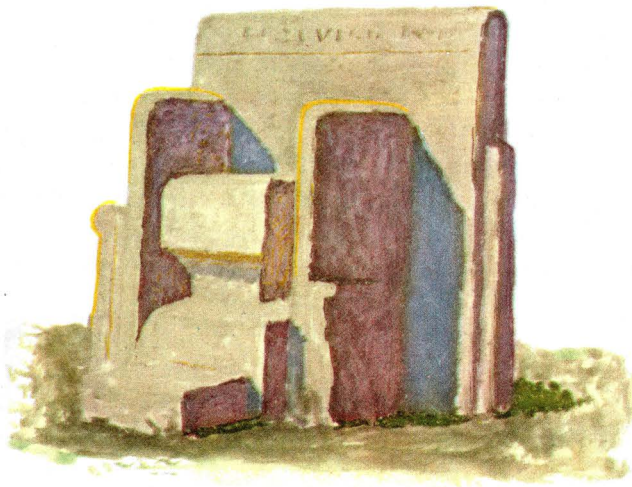

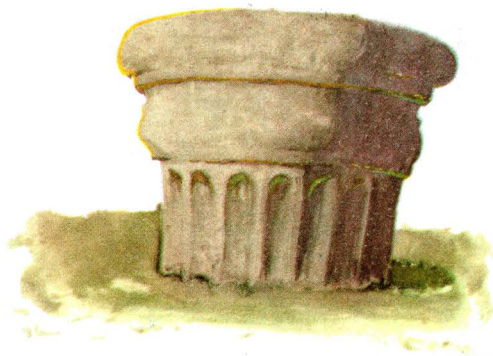

FRANAČKE OFENZIVE

Među germanskim državama najjača je bila Franačka. Franački kraljevi ujedinili su sve Nijemce. Nametnuli su svoju vlast i drugim narodima, pa i mnogim Slavenima.

Najmoćniji njihov vladar bio je Karlo Veliki. Vladao je preko pola stoljeća. Bio je hrabar i snažan ratnik. Svojim teškim mačem znao je rasjeći neprijateljsku glavu pod šljemom. O njegovim bojevima pjevane su mnoge narodne pjesme. Godine 800. ušao je u Rim, i papa ga je okrunio carskom krunom. U daljem ratovanju nametnuo je svoju vlast slovenskim i hrvatskim knezovima.

Franačka je vlast bila teška narodu. Najvišu vlast u državi imao je car. Njegovi grofovi upravljali su pokrajinama. Najmoćniji grofovi bili su u osvojenim zemljama na gra-

GALIJE I GALIOTI

Hrvate su s mora napadali Mlečani. Mlečani su htjeli vladati Jadranskim morem. Oni su se obogatili pomorskom trgovinom s istočnim zemljama. Glavni su im grad bili Mleci ili Venecija, podignuta na samom moru. Sjekli su naše šume i otimali stoku. Hvatali su naše ljude i prodavali ih u roblje ili su ih okivali kao veslače—galiote na svojim lađama—galijama. Hrvatski su knezovi vodili duge borbe protiv Mlečana. U jednoj takvoj bici kod Makarske prije jedanaest stoljeća poginuo je i sam mletački knez — dužd Petar Kandiano.

nici. Slovenskim i hrvatskim zemljama okrutno su upravljali grofovi iz susjedne Italije i Austrije. Oni su od naroda tražili velik porez. Vršili su mnoga nasilja. Dojenčad su otimali majkama s grudiju i bacali svojim psima, pripovijeda jedan suvremenik.

Zbog toga je prije jedanaest stoljeća došlo do velikog ustanka u čitavoj Posavini. Predvodio ga je hrvatski knez Ljudevit Posavski. Hrvatima i Slovencima pridružili su se i Srbi oko Timoka. Franci su na Ljudevita slali devet velikih vojski i svog saveznika primorskog kneza Bornu. Narod se hrabro opirao, i mnogi su Franci glavom platili svoja nedjela. Ipak je četvrte godine Ljudevit morao napustiti svoju zemlju, a ustanak je bio ugušen.

Knez Ljudevit je prvi poveo ujedinjene Hrvate, Slovence i Srbe protiv Germana u borbu za slobodu.

ZID MJEDENI

Prije više od tisuću godina Mađari su se doselili u krajeve sjeverno od Drave i Dunava. Oni su tada još bili stočari i živjeli su od stoke i ratnog plijena. Na svojim brzim konjima zalijetali su se u sve okolne zemlje i pljačkali ih.

Prelazeći iznenada preko Drave i Save, upadali su duboko u hrvatske i srpske zemlje. Ubijali su ljude, palili naselja, otimali stoku i drugi plijen. U desetom stoljeću vladao je Hrvatima knez Tomislav, a Srbima Časlav. Tomislav je ujedinio u jednu državu Hrvate, a Časlav Srbe. Imali su jaku vojsku i konjicu. Tomislav se proglasio kraljem. Kao saveznik bizantskog cara dobio je prvi od hrvatskih vladara na upravu dalmatinske gradove i otoke. Oni su dotad bili u vlasti bizantskog cara. Časlav je oslobodio Srbe bugarskog ropstva.

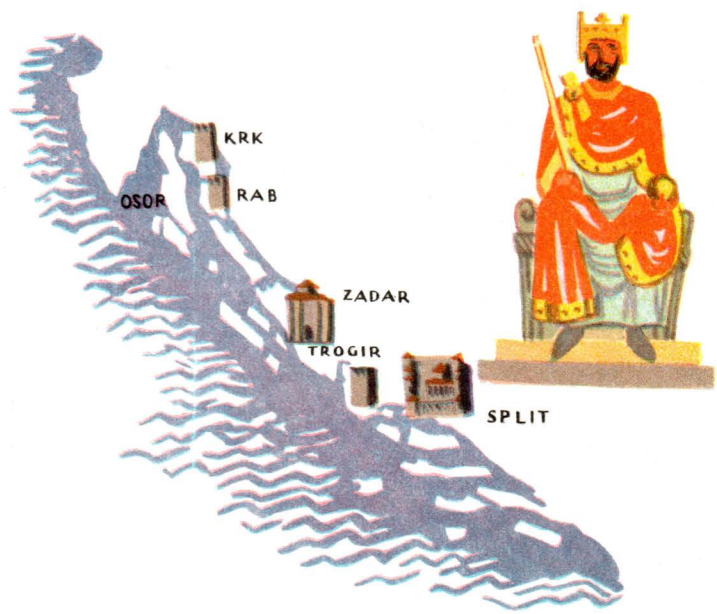

Najprije Tomislav, a trideset godina kasnije Časlav, poveli su velike i duge vojne pohode protiv Mađara. Podigli su »zid mjedeni« na Dravi i Savi, kako kaže naš pjesnik.

OSLIJEPLJENA VOJSKA

S juga su naše narode napadali Bizantinci. Mnoge su naše knezove prisilili da plaćaju porez. Njihovi su vojnici i činovnici pljačkali i ubijali. Najteže je od njih stradao narod u Makedoniji i Zeti — današnjoj Crnoj Gori.

Makedonce je na ustanak digao knez Samuilo. Kad ih je oslobodio, okrunio se za cara. I danas u Ohridu stoje ostaci njegova staroga grada. Vladao je svojim carstvom gotovo četrdeset godina. A tada je doživio težak poraz na planini Belasici. Bizantski je car Vasilije zarobio četrnaest tisuća njegovih vojnika i sve ih dao oslijepiti, pa ih vratio Samuilu. Kad je ostarjeli Samuilo ugledao tu jezivu povorku, presvisnuo je od bola. Bilo je to na početku jedanaestog stoljeća.

ZETSKI USTANAK

Četvrt stoljeća kasnije knez Vojislav pobunio je narod u Zeti. Bizantski car pošalje protiv njega veliku vojsku. U boju Vojislavljev sin mačem ubije bizantskog vojskovođu, a bizantska se vojska razbjegne. Car se razljuti i pošalje još veću vojsku. Vojislav se posluži lukavstvom te noću napadne neprijateljski logor, a njegovi su se sinovi s preostalom vojskom spuštali s okolnih bregova duvajući u rogove. Bizantinci se uplaše misleći da su opkoljeni od velike vojske, i po drugi put se razbjegnu. Tako je Vojislav oslobodio Zetu.

Zidovi i oklopi

Naši su se narodi hrabro i uporno borili protiv tuđinske vlasti jer im je ona bila teška. Ali od XII do XV stoljeća ni vlast domaće gospode nije bila bolja. Sva je vlast prešla u ruke plemstva i svećenstva. Na njihovu čelu bio je vladar. On je plemićima i crkvi darivao goleme posjede. Sa zemljom im je davao i seljake koji su na njoj radili. Seljaci nisu smjeli napuštati zemlju na kojoj su živjeli.

Plemići ili vlastela su sa svojom naoružanom pratnjom živjeli u utvrđenim zamkovima. Oko zamkova bili su iskopani jarkovi, često ispunjeni vodom, da neprijatelju spriječe prilaz zamku. U zamak se ulazilo preko pomičnih mostova. U dnu zamkova nalazile su se tamnice i mučilišta, a u dvorištu vješala jer je plemić sam sudio svojim seljacima. Sklonjeni iza zidova svojih zamkova, plemići su gospodarili zemljom.

Njihov je posjed bio poseban svijet. Na njemu se proizvodilo sve što je plemiću bilo potrebno. Seljaci nisu proizvodili samo žito, nego i ostalo što je gospodaru trebalo: kožu, obuću, kola, oružje, pivo i drugo. Malo je što gospodar kupovao od putujućih trgovaca. Bogati su plemići imali mnogo vojnika, slugu, pisara, sokolara, pjevača, dvorjanika svake vrste. Na njihovu posjedu nije bilo vlasti iznad njihove.

Plemići su provodili raskošan i dokon život. Voljeli su gozbe i pijanke. Njihov je zamak uvijek bio pun gostiju, a sto prepun jela i pića. Medvjeđe, jelenje i svinjsko pečenje odmjenjivalo se ribom, pečenim labudovima i paunima. Vino su pili iz velikih pehara. I jelo i piće bilo je začinjeno skupim mirodijama iz dalekih istočnih zemalja. Služili su se prstima, žlicom i nožem. S čoporima pasa odlazili su na konjima u lov na lisice, jelene, vukove i divlje veprove. Šume su odzvanjale od njihovih lovačkih rogova.

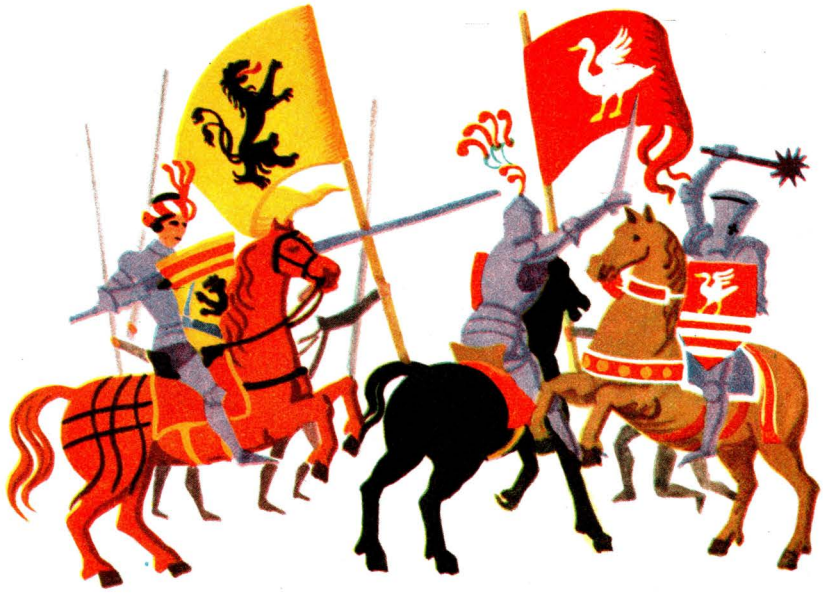

Kad ih vladar pozove, plemići su sa svojom pratnjom odlazili u rat. Bili su dobro naoružani oštrim mačevima, kopljima, teškim buzdovanima i oklopljeni od glave do pete. Imali su svoje grbove i zastave. Takva je oprema bila vrlo teška i vrlo skupa. Naoružani plemići na konjima nazivali su se vitezovima.

Kad nije bilo rata, život plemića bio je dosadan. Zato su se takmičili u borbenim igrama — turnirima. Borili su se na konjima, potpuno oklopljeni. Pobjednik je dobivao oružje pobijeđenoga. Često je bilo i mrtvih. Turnirima je prisustvovalo mnogo gledalaca. Vitezovi su voljeli i druge zabave: šah, kartanje. Rado su slušali pjesme i priče koje su slavile njihove borbe. U njima se pričalo o njihovim junačkim megdanima i doživljajima punim čudesa. U svoje redove primali su plemićke sinove nakon dugih priprema. Budući vitez odgajao se na dvoru kojega čuvenog viteza. Od sedme do četrnaeste godine služio je plemićevu gospođu. Od nje se učio biranu govoru i lijepom ponašanju. Od četrnaeste do dvadeset prve godine služio je viteza, pratio ga u boj ili na megdan i učio jahati, sjeći mačem, strijeljati.

Ćelije i lomače

Vladar i plemstvo imali su jakog saveznika u svećenstvu. Svećenici su govorili narodu da je takva vlast data od boga i da je zato sveta i nepromjenljiva. Tako je vladaru i plemstvu bilo lakše vladati, ali su morali crkvu darivati velikim posjedima i zadužbinama. U gradnji velikih zadužbina naročito su se isticali srpski vladari Nemanjići. Crkva je s posjedom dobivala na dar i podložne seljake — kmetove. Oni su kod gradnje crkava i samostana morali besplatno krčiti šume, tesati drvo, vući građu.

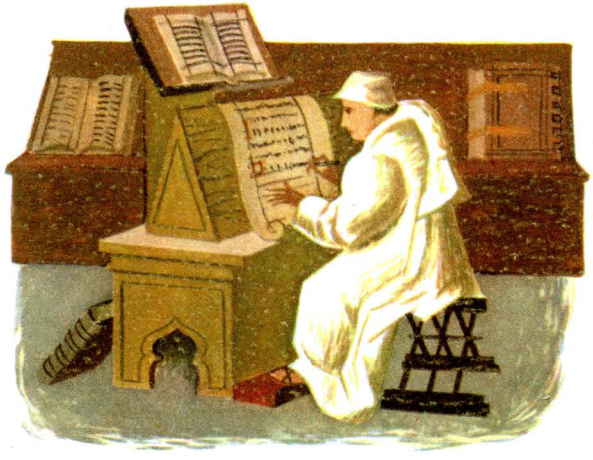

Po samostanima su neki od redovnika u svojim ćelijama prevodili i prepisivali stare knjige. Ljetopisci su na kraju godine zapisivali što se značajno te godine dogodilo. Za čitavu godinu zapisali bi svega nekoliko redaka, ali tim piscima imamo zahvaliti što znamo za mnoge događaje iz naše prošlosti.

Crkva je postala vrlo bogata i moćna. Pokretala je velike ratne pohode na istočne zemlje oko Sredozemnog mora, da širi »pravu vjeru«. Oklopljeni vitezovi na konjima, sa znakom križa, s velikom pratnjom i brojnim

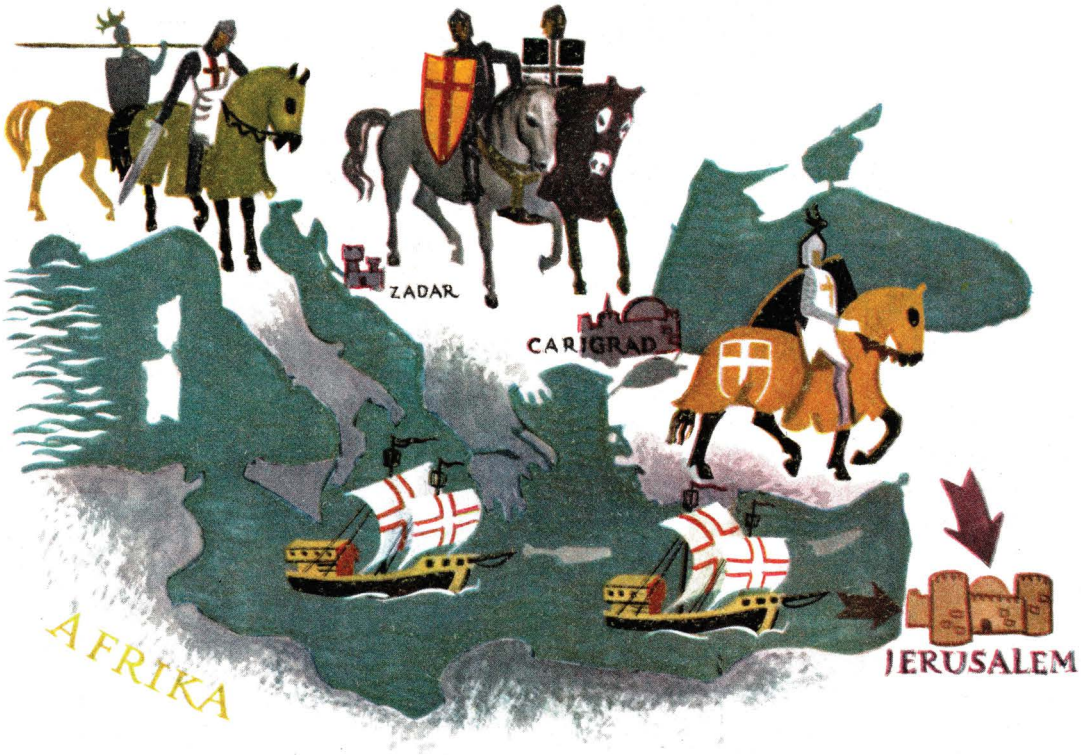

slugama, kretali su svim putovima na Istok. Nazivali su se križarima. Hitali su da otmu bajoslovno bogatstvo istočnih zemalja. U osvojenim su zemljama po naređenju crkve klali »nevjerničko« stanovništvo. Gotovo dvije stotine godina trajali su križarski ratovi. I Bosnu je papa osudio kao »nevjerničku« zemlju jer bosanski narod nije priznavao papine crkvene vlasti. Ali mu se Bosna dva i po stoljeća uporno opirala.

Sve je više rastao broj onih koji su se protivili učenjima crkve i raskošnu životu svećenstva. Crkva je započela krvavu borbu protiv onih koji su joj se opirali. Nazivala ih je krivovjercima. Zavela je posebne sudove koji su otkrivali i osuđivali krivovjerce. Optužene su mučili dok ne priznaju za što su bili okrivljeni. Onda su ih predali vlastima da ih žive spale. Po svim krajevima Zapadne Evrope gorjele su lomače sa živim ljudskim bakljama.

Kuka i motika

Sav taj raskošni i dokoni život plemstva i svećenstva izdržavali su svojom mukom i trudom podložni seljaci — kmetovi.

Kmetovi su za svoga gospodara obrađivali polja, tkali platno, štavili kožu, mljeli žito, ali su to činili i za sebe. I žito i druge proizvode dijelili su s gospodarom. Što više proizvedu, više im je i ostajalo. Zato su neumorno radili, a nisu mrzili rad kao nekad robovi. Gospodar ih sa zemlje nije mogao otjerati. Imali su svoja kola, konje, plug, drljaču. Ali su ipak živjeli u bijednim, zadimljenim kućercima.

Oni su na plemićkom i crkvenom posjedu morali besplatno raditi sve poslove: orati, sijati, kositi, žeti, vrći, mljeti, brati vinograde, plastiti, snositi u žitnice, podizati plotove, opravljati zgrade, putove, mostove pa i zamkove i samostane. Morali su raditi i u gospodarovoj konjušnici, kovačnici, stolariji, kolarnici.

Kad su se na sajmovima pojavili trgovci sa skupom prekomorskom robom, svjetovna i crkvena gospoda počela su tražiti i novac od svojih kmetova. Udarali su nove namete i globe. Kad je u jesen ljetina bila snesena, gospodarovi pobirači zalazili su po selima i odnosili veći dio seljakova truda. Seljaci nisu

smjeli sjeći drvo niti loviti divljač u šumi, a gospodski su lovci i hajkači slobodno gazili po njihovim usjevima. Kad plemići ili države među sobom zarate — a to se događalo vrlo često — najviše su stradale nezaštićene seljačke zemlje.

Zbog toga su seljaci dizali bune i ustanke protiv svoje gospode i protiv crkve. Naoružavali su se mačevima i kopljima koje su sami napravili. Tražili su slobodu i zemlju. Najznačajniji seljački pokreti kod nas bili su bogumilski. Bogumili su se pojavili u Makedoniji. Nazvani su po imenu popa Bogumila koji ih je poučavao. Oni su se protivili i carskoj vlasti i ratovima. Jedan bugarski pop ovako ih je opisivao: »Uče svoje da se ne pokoravaju svojoj vlasteli, hule na bogate, mrze očeve, rugaju se starješinama, kore bogatare, smatraju da je mrzak bogu onaj koji rabota za cara, i svakom robu govore neka ne radi za svoga gospodara.« Bogumili su bili seljaci koji su težili da se oslobode svojih gospodara plemića i svećenika. Vladari su s plemstvom i svećenstvom istrijebili bogumile u Makedoniji.

Iz Makedonije bogumili su se proširili i po Srbiji. Veliki župan Stevan Nemanja sazvao je državni sabor plemstva i visokog svećenstva. Sabor je odlučio da se bogumilstvo silom iskorijeni. Nemanja pošalje vojsku »i jedne popali, druge različitim kaznama kazni, treće progna iz države svoje«, kako priča njegov sin, kralj Stevan Prvovjenčani.

Iz Srbije su se mnogi bogumili sklonili u Bosnu. U Bosni su morali voditi borbu protiv pape i Mađara.

Crkve i palače

Plemići i crkva vrlo su mnogo gradili. Vladari i plemići podizali su svoje tvrde gradove i zamkove. Iz njih su vladali svojim seljacima i branili se od neprijatelja. Jedan od najtvrđih bio je Smederevski grad na Dunavu. Narodna pjesma kaže da je za njegovu gradnju udaren poseban namet na narod.

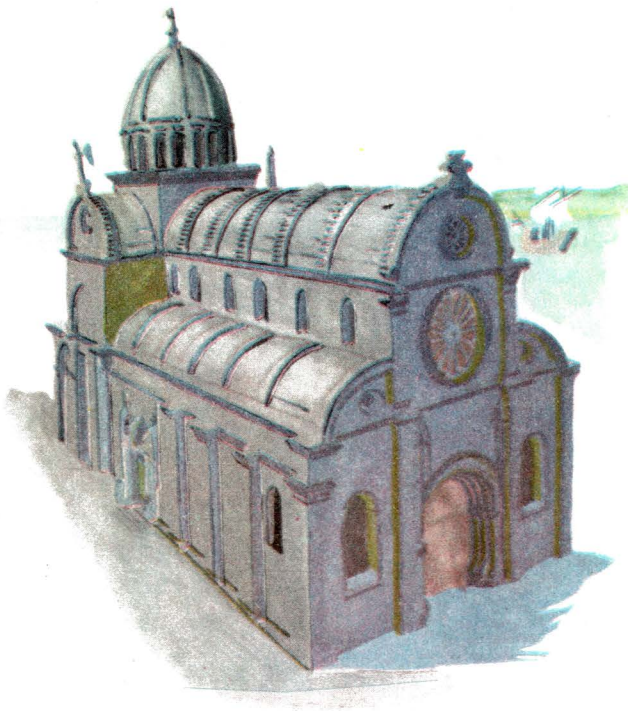

Ljudi su zbog toga bježali u hajduke: nisu mogli platiti što se od njih tražilo. Od tih starih gradova ostale su danas samo ruševine.

Bolje su sačuvani samostani i crkve iz toga vremena. Najljepše su crkve građene u primorskim gradovima, po Srbiji i Makedoniji. Srpske i makedonske crkve građene su najčešće od kamena i raznobojne opeke, i imaju po više kubeta. Gračanica na Kosovu ima pet kubeta. Primorske su crkve od klesana kamena. Te su crkve gradili vrlo dugo. Šibenska katedrala zidana je kroz čitavo XV stoljeće. Na njenom vanjskom dijelu ističu se snažno isklesane glave, koje su djelo majstora Jurja Dalmatinca.

Srpske i makedonske crkve i samostani odlikuju se bogatim zidnim slikama na svježoj žbuci. Takve se zidne slike zovu freske. Mnoge od njih prikazuju srpske i makedon-

ske vladare i velikaše. Freske su velika vrijednost naše stare umjetnosti. Ne samo u našoj zemlji nego i u inozemstvu priređuju se izložbe naših starih fresaka. Primorske crkve imaju često raskošno isklesane glavne crkvene ulaze. Na ulazu katedrale u Trogiru u kamenu je prikazano pranje djeteta, šišanje ovce, rezanje loze i drugi radovi. To je djelo velikog majstora Radovana. Nad vratima je obično okrugao prozor.

Po samostanima i crkvama nalazili su se skupocjeni predmeti od zlata, srebra i dragoga kamenja. Čuvena je srebrna raka koja se čuva u zadarskoj crkvi svetog Šimuna. Raku je crkvi poklonila ugarsko-hrvatska kraljica Jelisaveta, koja je bila kći bosanskog bana. Crkvene su knjige imale krasno islikana početna slova — inicijale. Većina tih umjetnina čuva se danas u muzejima.

Ti su spomenici iz davnog doba naše veliko umjetničko blago te privlače mnoge posjetioce iz zemlje i inozemstva.

Obnovljeni su gradovi

Kad su Germani uništili Rimsko Carstvo, porušili su i mnoge njegove gradove. Preostali su samo neki gradovi u primorju koje je branilo Bizantsko Carstvo. Naši preci u novim krajevima dugo vremena nisu imali potrebe da obnavljaju gradove. U svojim selima proizvodili su sve što im je trebalo za život.

Kasnije su u većoj mjeri počeli razvijati ratarstvo, obrt i rudarstvo. Onda se jače razvila i trgovina. Obrtnici i trgovci obnavljali su stare i stvarali nove trgove i gradove. U njima je bilo mnogo stranaca.

Gradovi su nicali na važnim trgovačkim putovima k moru, pored velikih rijeka i rudnika.

Zbog ratne opasnosti građani su svoje gradove opasivali bedemima i kulama kao i plemići svoje zamkove. Kuće nisu građene izvan gradskih bedema da ne bi bile izložene napadima. Kuće su bile visoke i ukrašene, a ulice uske i krivudave. Vodile su na središnji trg. Tu je bila gradska vijećnica. Oko nje su bile najljepše kuće trgovaca, tkača, oružara, zlatara. Oni su se obogatili prodajom skupih proizvoda i trgovanjem. Trgovina se veoma razvila.

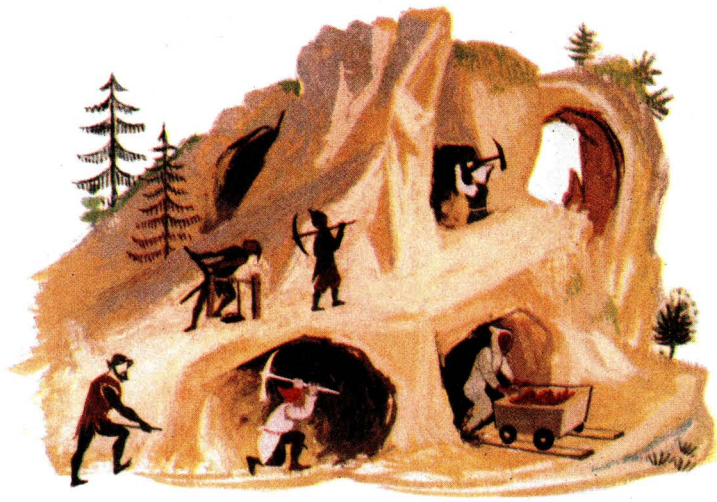

Građani su bili ranoranioci i ranolijegaoci. Noću je u gradu vladala potpuna tišina, ali je danju bilo bučno. Rad je počinjao vrlo rano. Lupa čekića miješala se sa zvonjavom zvona i mukanjem goveda.

Veći dio stanovništva bili su obrtnici. Gazda je bio majstor, a imao je nekoliko pomoćnika i učenika. Učenje je dugo trajalo. Učenici su radili i sve kućne poslove. S njima su majstori postupali vrlo grubo.

Obrtnici iste struke (npr. svi stolari, ili svi krojači i dr.) bili su udruženi u posebna udruženja — cehove i stanovali su u istoj četvrti grada. Izvan ceha nitko se nije mogao baviti obrtom. Ceh je za sve članove jeftinije nabavljao vunu, kožu, drvo ili gvožđe. On je i nadzirao izradbu i prodaju robe. Obrtnički su proizvodi morali biti izrađeni po određenim propisima. Cehovski su nadzornici uništavali loše izrađenu robu. Udruženje je sahranjivalo svoje članove u skupnu grobnicu i pomagalo njihove udovice i siročad. Članovi udruženja branili su grad pod istom zastavom. Imali su i svoj grb, i svoje svečanosti i gozbe. Majstori su u praznične dane bili bogato odjeveni. Nosili su nova odijela, čizme, za pojasom nož okovan srebrom.

U gradovima su održavani godišnji sajmovi. Trgovci s mora dovozili su tovare soli, svijeća, različitih začina, obojenih tkanina, svilenih traka. Po tezgama su zvečali srebrni groševi i zlatni dukati. Na sajmu je bilo vrlo živo: jelo se, pilo, pjevalo, igralo i tuklo. Gostionice su bile prepune. U njihovim dvorištima isprezali su umorne, a uprezali odmorene konje. Vladari su pomagali osnivanje gradova jer su od njih primali velike prihode. Neki su gradovi davali vladarima i vojnike. Tako je od XIII stoljeća Zagreb davao kralju deset potpuno naoružanih vojnika. To je za ono vrijeme bilo mnogo. Izdržavanje tih vojnika stajalo je mnogo novaca.

Pored obrtnika i trgovaca u gradu je živjelo mnogo sirotinje. Ona je pobjegla sa sela i vršila različite pomoćne poslove: cijepala drva, kopala vrtove, nosila vodu. Teško je živjela, ali je na selu bilo još gore.

Gradovi nisu imali vodovoda ni kanalizacije, a dugo nisu bili ni popločeni. Ulice su bile mračne i prljave. Na njih su bacali sve smeće. Njima su šetale guske, krave i svinje. Lako su se širile zarazne bolesti. S Istoka je prodrla u Evropu i harala crna kuga. Računa se da je za četiri stoljeća utamanila gotovo dvadeset i pet milijuna ljudi.

Kad kuga počne harati, lakše je bilo prebrojiti one koji su preživjeli, nego one koji su od kuge umrli.

Drugi veliki neprijatelj građana bio je požar. Kuće su bile drvene, ulice tijesne, a vode malo, pa bi često kod požara izgorio veći dio grada.

U ratu su građani stradavali od gladi i od pljačke. Trgovci su imali štete od loših putova i grabljivih plemića. Što je s kola palo, pripalo je plemiću čija je zemlja.

Pa ipak su se gradovi razvijali i napredovali, a građani se bogatili. Bili su ponosni na svoju slobodu. Mnogi su započeli borbu protiv plemstva i svećenstva. Čuvene su borbe zagrebačkog Gradeca protiv biskupskog Kaptola. Biskup je naplaćivao od građana desetinu od svakog prihoda. Građani su prijetili da neće služiti »pretilom trbuhu« po-

pova. Jedne su godine zagrebački građani zasuli strelicama i bili lumbardama i samu katedralu.

Znanje građana bilo je slabo. Crkva je zato mogla iskoristiti narodna vjerovanja u vještice i vukodlake te progoniti nepokorne. Mnoge su žene bile mučene i spaljene kao tobožnje vještice. Pod mučenjem su morale priznati da lete na metlama, truju bunare, izazivaju oluju, lišavaju krave mlijeka, donose bolesti i smrt. U Evropi je ukupno spaljeno nekoliko stotina tisuća ljudi i žena kao tobožnjih vještaca i vještica, više nego što ih je stradalo od rata.

Građani su imali i svoje zabave o pokladama i sajmovima. Voljeli su i kazališne predstave. Mnogo su jeli, pili i psovali. Njihova su jela bila kao i plemićka.

Tuđinski jaram

Nisu svi naši narodi u isto vrijeme pali pod tuđinski jaram, ali su ipak uzroci tome bili svagdje isti. Plemstvo nije davalo narodu oružje da brani svoju zemlju. Bilo je nesložno i gložilo se među sobom. Plemići su otimali jedni drugima posjede, namjesto da brane zemlju od neprijatelja. Mnogi su izvršili i izdaju. Primili su vlast tuđih vladara, a vladari su plemićima potvrdili posjede koje su držali i obdarili ih novima.

Slobodu su prvi izgubili Slovenci i Makedonci. Bilo je to odmah poslije poraza Ljudevita Posavskog i nakon smrti cara Samuila.

Hrvati su junački branili svoju slobodu od Mađara. Mađarski je kralj Koloman htio pokoriti Hrvatsku i prodrijeti do mora. Na planini koja se nekad zvala Gvozd dočekao ga je hrvatski kralj Petar. U bici je ju-

nački poginuo. Planina je po njemu prozvana Petrovom gorom. Koloman je prodro do mora, a hrvatsko ga je plemstvo godine 1102. priznalo i okrunilo za svoga kralja. Plemstvo je sačuvalo svoje posjede, a na kraljev poziv moralo je davati vojsku. Hrvatska je ostala posebna kraljevina, ali je za kraljeve imala tuđine.

kom te sakupiti znatnu plemićku vojsku. Do odlučne bitke između Srba i Turaka došlo je na Vidovdan godine 1389. na Kosovu. Bitka je trajala čitavog dana. U bici je poginuo i sam sultan. Ubio ga je vojvoda Miloš. Ali je zapovjedništvo preuzeo Muratov sin Bajazid i izvršio nov napad na Srbe. U daljoj je borbi poginuo i knez Lazar, a Turci su pobi-

Srpska je država bila najjača i najveća za cara Dušana. Odmah nakon njegove smrti velikaši su je pocijepali. Među sobom su se svađali i ratovali. U to su vrijeme s Istoka prodrli Turci. Bili su dobro naoružani i jedinstveni. Vodio ih je sultan Murat. Osvajao je nesložne srpske zemlje. Ipak je knezu Lazaru uspjelo sklopiti savez s velikašem Vukom Brankovićem i bosanskim kraljem Tvrtjedili. »A tada, tada ne bješe mjesta u cijeloj zemlji gdje se nije čuo tužni glas ridanja i vapaj« — pripovijeda stari srpski ljetopisac.

Nakon bitke na Kosovu Turci nisu odmah pokorili Srbiju, ali je ona morala priznati tursku vrhovnu vlast. Pod vodstvom Lazarevih nasljednika Srbi su još sedamdeset godina branili svoju samostalnost. Godine 1459. Turci su Srbiju pretvorili u svoju pokrajinu.

Turci su osvajali i druge zemlje. Godine 1453. zauzeli su na juriš i sam Carigrad. Napadali su ga iz pomičnih kula i sedamdeset brodova, koje su na daskama prevukli u zatvorenu luku. Gađali su ga iz teških topova — bombarda, koje su izbacivale velike kamene kugle. Penjali su se na bedeme po ljestvama i jedan drugom po ramenima. Grci su se hrabro borili — vatrom, kamenjem, strelicama. Nakon pedeset i tri dana Turci su provalili zid i ušli u grad. Branitelji su se i dalje borili i ginuli. Gdjegdje se od mrtvaca zemlja nije mogla vidjeti. I sam je car junački poginuo. Tako je propalo i Istočno Rimsko (Bizantsko) Carstvo tisuću godina nakon Zapadnoga. Turci su Carigrad pretvorili u svoju prijestolnicu i nazvali ga Istanbul.

Nakon pobjede nad srpskim plemstvom Turci su palili i robili sve naše zemlje. Osvojili su Bosnu deset godina poslije pada Carigrada. »Bosna šaptom pade« — nastala je izreka. Narod se branio, i Turci su silno roblje poveli iz Bosne, ali je plemstvo bez borbe predavalo Turcima tvrde gradove. I posljednji bosanski kralj sam se predao Turcima.

Turci su zatim zauzeli Hercegovinu, Crnu Goru i mnoge hrvatske zemlje. Hrvatsko im je plemstvo pružalo žilav otpor, ali je

stradalo u bici na Krbavskom polju, godine 1493. »I nastade velika nesreća« — zapisao je te godine hrvatski ljetopisac. Trideset i četiri godine kasnije plemstvo je na hrvatski prijestol dovelo austrijske Habsburgovce. Nadalo se da će se pomoću njih lakše obraniti od Turaka. Habsburgovci su bili moćni i već su vladali i slovenskim zemljama.

Mlečani su iskoristili sve te naše nevolje i neslogu pa zavladali Dalmacijom.

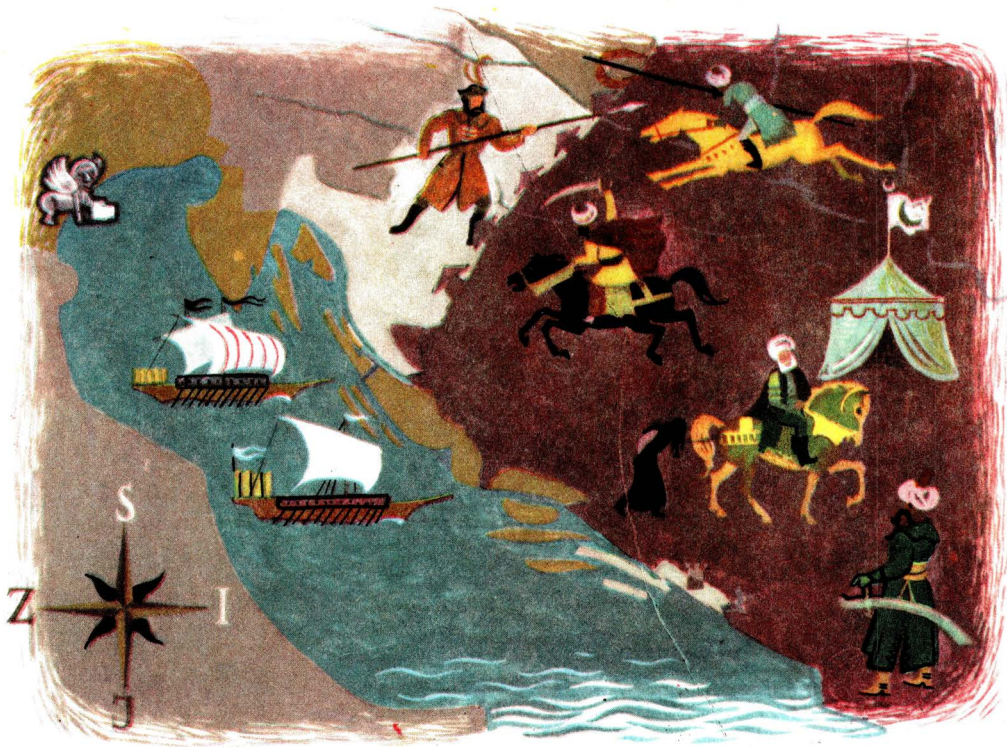

MEHMED SOKOLOVIĆ

NIKOLA ZRINJSKI SIGETSKI

Turci se nisu zaustavili u našim zemljama, nego su prodrli i dalje. Sam je sultan Sulejman II šest puta udarao na Ugarsku. Namjeravao je osvojiti čitavu Ugarsku i Beč. Godine 1566. poveo je veliku vojsku od 90 000 ljudi i 300 topova. Hrabri Nikola Šubić Zrinjski, s posadom od 2500 momaka, ponajviše Hrvata, zadržao ga je pod Sigetom više

nom Turci stigli do Beča 1683. godine. Vojsku od 250 000 vojnika i 300 topova vodio je veliki vezir Kara-Mustafa. On je opkolio grad i bio ga iz teških topova dva mjeseca. Car je pobjegao iz Beča. Već je grad bio u teškom položaju, ali mu u pravi čas stiže pomoć od Poljaka. Turci su bili razbijeni, i Kara-Mustafa je morao bježati glavom bez obzira.

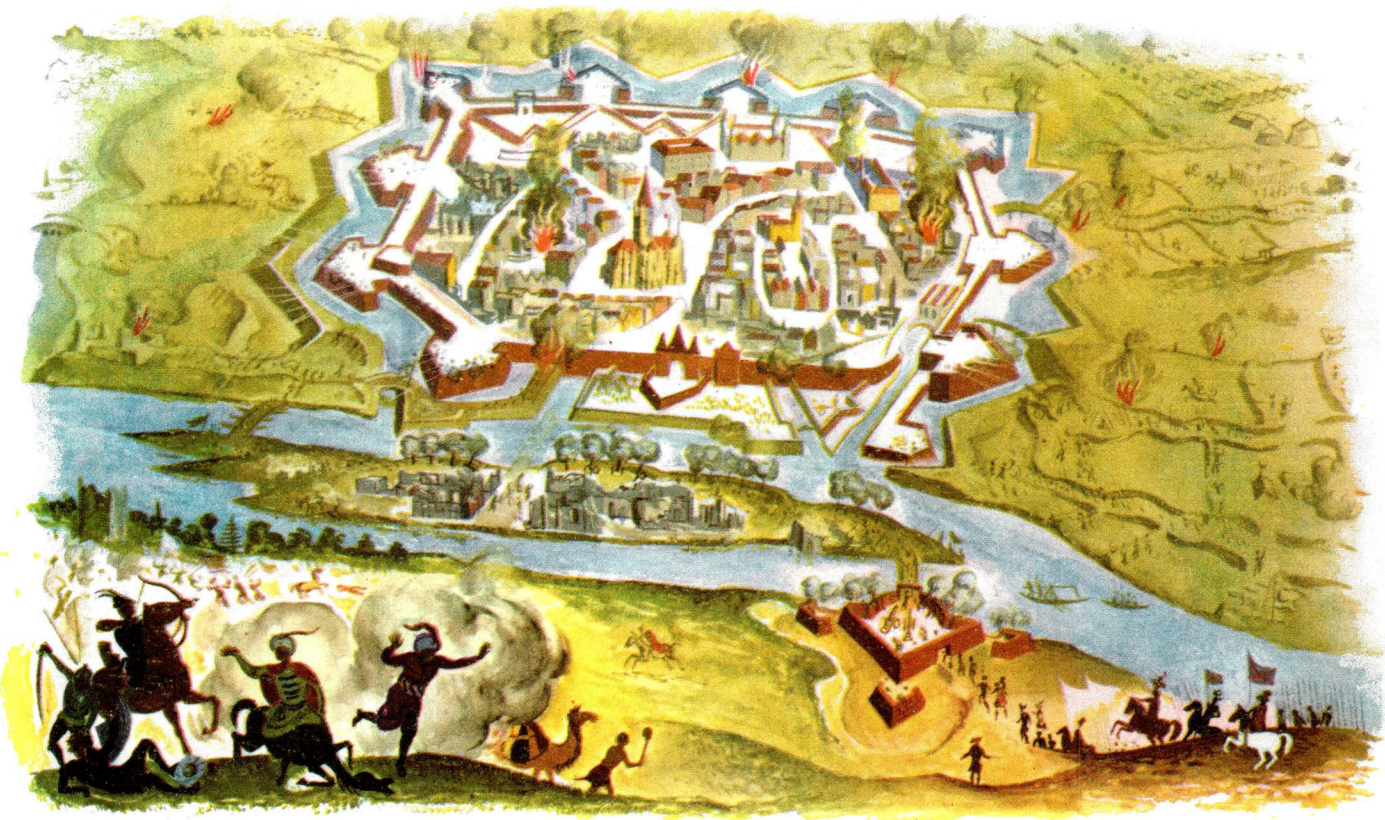

od mjesec dana. Turci su neprestano bili grad iz topova. Na kraju su lagumom potkopali zidine i prodrli u grad. Umjesto da se preda, provali Zrinjski sa svojom malom četom iz grada i junački pogibe. Ali Sulejman nije doživio pada Sigeta jer je tri dana prije toga umro u svom čadoru.

Turska se vojska morala vratiti, i otada je turska sila počela opadati. Još su jed-

Nakon toga turskog poraza naši su narodi digli mnoge ustanke i tako su postepeno oslobodili od turske vlasti Dalmaciju, Liku, Slavoniju i Vojvodinu.

U osvojenom turskom taboru pod Bečom zaplijenjena je velika zaliha kave, i jedan je Poljak otvorio prvu kavanu u Beču. Otada se u Srednjoj Evropi odomaćila crna kava. Po svim gradovima počeli su otvarati kavane.

Slobodni grad

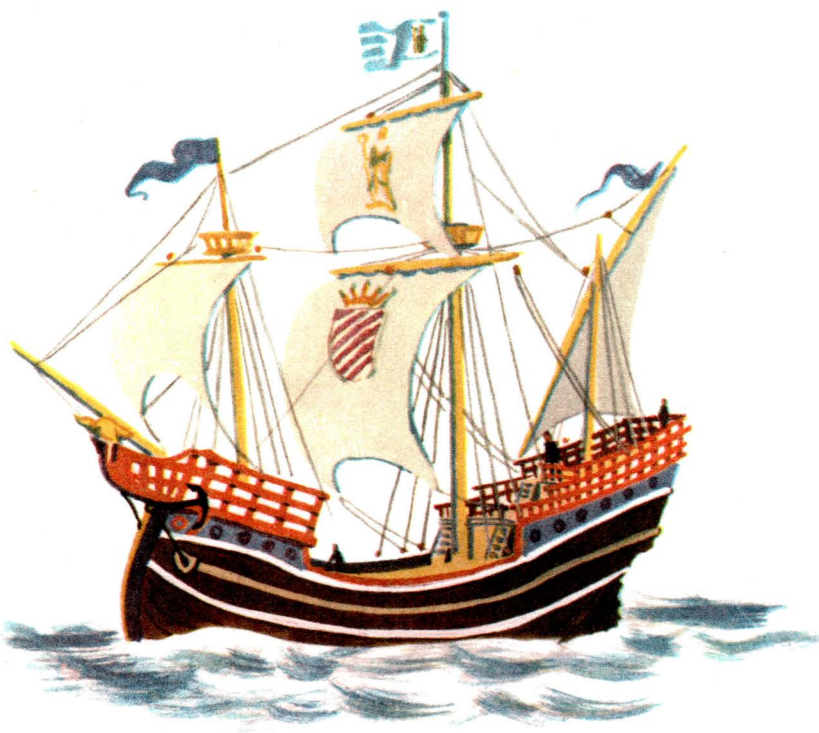

Kad su već sve naše zemlje potpale pod vlast tursku, austrijsku i mletačku, ostao je jedan naš grad slobodan — Dubrovnik.

Dubrovnik je imao jake gradske bedeme i kule s topovima. Oni su branili njegovu slobodu. Na moru je imao brze brodove koji su štitili njegovu trgovinu. Dubrovčani su se naročito obogatili trgovinom po kopnu i moru. Kopnom su im robu prenosili karavani od deset do dvadeset konja. Karavane su pratili i čuvali naoružani ljudi.

Veći dio trgovine iz Srbije bio je upućen na Dubrovnik. U Bosni su dubrovački trgovci imali neograničeno pravo trgovanja.

S vremenom se sve više razvijala dubrovačka pomorska trgovina. U brodogradilištima su gradili velike brodove. Oni su raznosili robu po svim morima i lukama. I obrt je u Dubrovniku bio jako razvijen. Čuveni su bili dubrovački brodograditelji, suknari, kamenari, staklari, zlatari, kožari, voskari. Obrtnici su imali svoja udruženja. Dubrovačka vlada pozivala je i strane majstore i poduzetnike da otvaraju radionice u gradu. U jednoj takvoj velikoj radionici proizvodilo se sukno, u drugoj sapun. U tim radionicama radilo je mnogo najamnih radnika. Otočani su lovili ribu. Dubrovčani su raširili svoju vlast od poluotoka Pelješca do ulaza u Boku Kotorsku. Na niskim obalama gradili su solane. Sol su prodavali po Bosni i Srbiji.

Dubrovnik je bio siguran od tuđinskih provala, pa su mnogi velikaši u njemu čuvali svoje blago. Dubrovčani su to blago drugima davali u zajam i na tome mnogo zarađivali. Bili su poznati bankari.

Među dubrovačkim građanima nije bilo jednakosti. Obični građani—pučani mogli su se slobodno baviti trgovinom i obrtom, ali vlast su imali samo plemići. Oni su među sobom birali kneza i mijenjali ga svaki mjesec. Na njihovim poljima i vinogradima radili su kmetovi. Plemićki su sinovi često izazivali tuče s mladim pučanima.

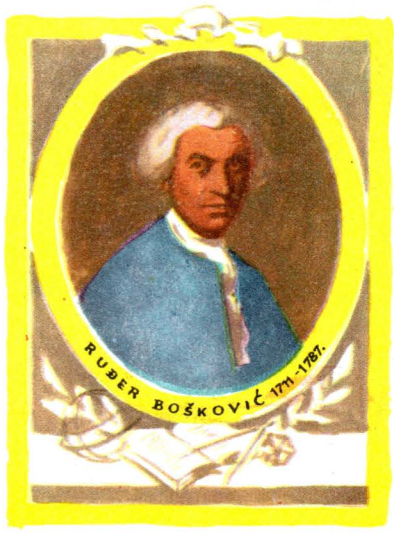

Dubrovčani su mnogo gradili. Plemići su u gradu imali raskošne palače, a u okolici udobne ljetnikovce. Palače su imale velike dvorane s visokim prozorima. Bile su ukrašene dragocjenim sagovima i slikama. Najljepša palača bio je Knežev dvor.

Dubrovčani su pazili na javnu čistoću i zdravlje. Popločili su ulice i proveli kanalizaciju, otvorili su apoteke i bolnice. Zaražene su bolesnike držali na jednom malom otoku. Doveli su u grad izvorsku vodu vodovodom dugim dvanaest kilometara.

Dubrovčani su voljeli veseo život, pjesmu, ples. Rado su gledali vesele igre Marina Držića i drugih pisaca. Izvodili su ih pred Kneževim dvorom. Najslavniji je njihov pjesnik bio Ivan Gundulić. U »Osmanu« je slavio prve slavenske pobjede nad Turcima. Dubrovnik je dao svijetu i slavne učenjake, kao matematičara Ruđera Boškovića.

Protiv ugnjetača

NA HVARU

Naši narodi nisu mirno podnosili tuđinsku vlast. Već na početku XVI stoljeća Hvarani su ustali protiv Mlečana.

Mlečani su zavladali najvećim dijelom naše Istre i Dalmacije. U njihov se grad stjecalo veliko bogatstvo iz svih krajeva svijeta. Mletačka je luka uvijek bila puna brodova sa svakakvom robom. Trgovci su imali kese pune zlata. Bogati su bili i brodograditelji, zlatari, oružari. Tisuće staklara radilo je na jednom otoku i brižljivo čuvalo tajnu proizvodnje skupocjenih mletačkih ogledala. Najbogatiji su bili plemići. Oni su i vladali gradom. Njihove raskošne palače dizale su se iz samog mora. U gradu nije bilo ulica. Zanjenjivali su ih kanali. Po njima su se vozili u nadsvođenim čamcima — gondolama.

Mlečani su imali veliku mornaricu. Njihove galije bile su naoružane topovima. Da prikažu svoju vlast nad morem, svakog su

proljeća priređivali veliku svečanost. Na njoj su svog dužda »vjenčavali« s morem: dužd bi iz svečane gondole svoj prsten spustio u more.

Buna hvarskih pučana započela je protiv domaćih plemića. Plemići ni na Hvaru nisu dopuštali pučanima da sudjeluju u općinskoj upravi. Pučani su morali snositi sve terete uprave. Plemići su vršili nasilja nad pučanima. Uskoro se buna pod vodstvom Matije Ivanića pretvorila u ustanak protiv Mlečana jer su Mlečani podržavali hvarske plemiće. Mlečani su raspisali ucjenu od 600 dukata na Ivanićevu glavu. Ivanić je poveo u borbu ribare i seljake. Osvojio je i sam grad Hvar, u kome je stolovao mletački predstavnik. Pomoću mnogobrojnih ribarskih brodića čuvao je prilaze otoku.

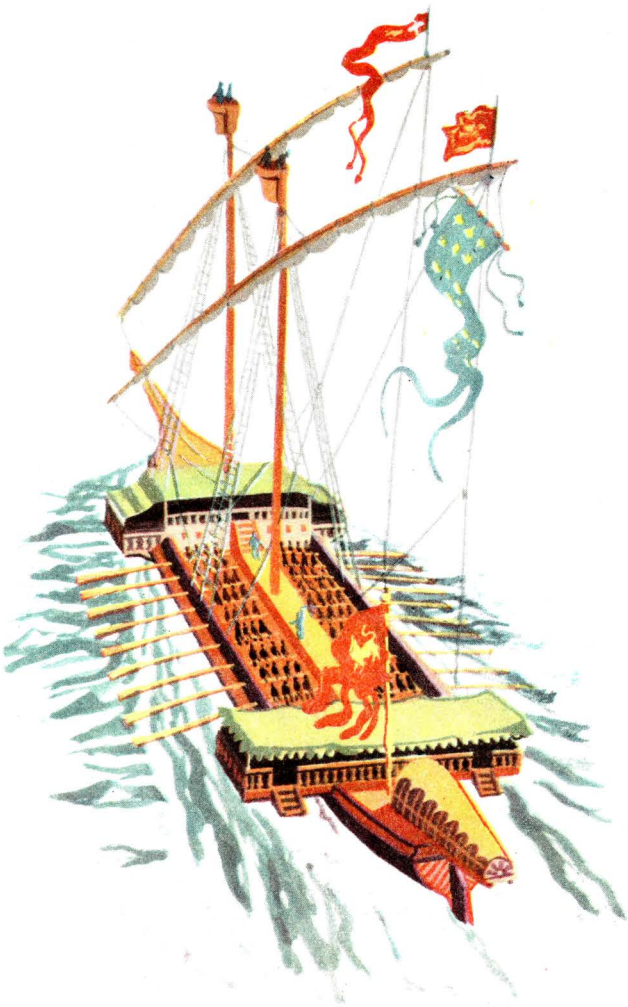

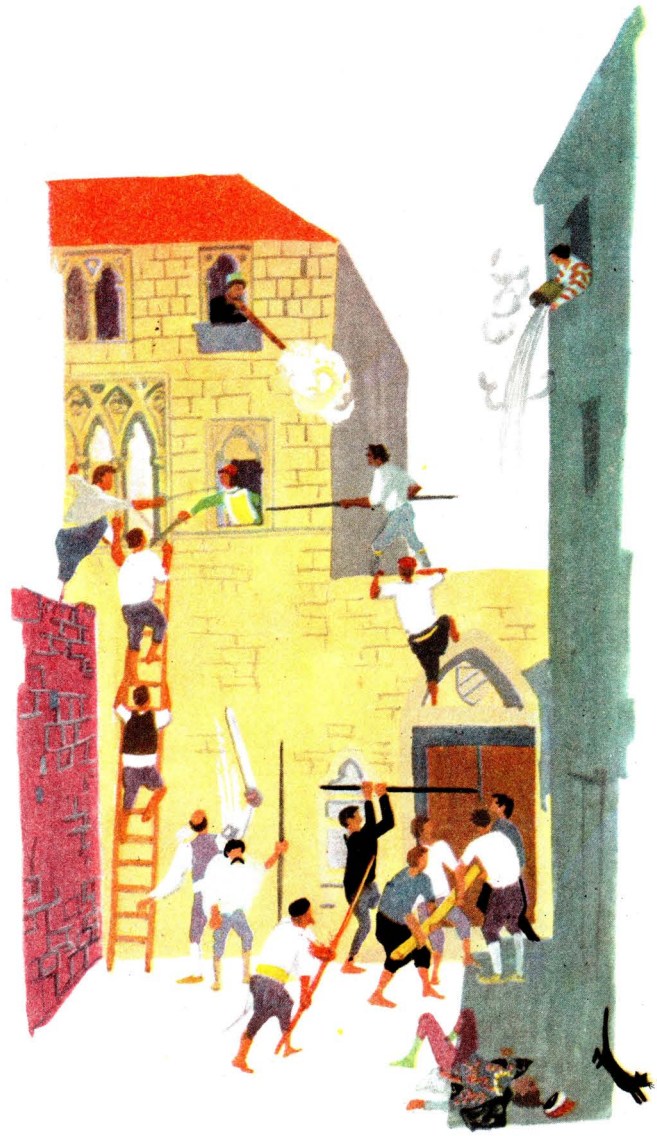

Nakon četiri godine Mlečani su poslali na Hvar jaku mornaricu s vojskom. Spalili su sve hvarske brodiće i iskrcali se na otok s jakim snagama. Vojsku pučana su razbili, a ustanak ugušili. Dvadeset ustaničkih vođa objesili su na svom admiralskom brodu. Njihovi leševi danima su se njihali pod jedrima broda usred hvarske luke. Ucviljene majke, sestre i kćeri čekale su uzalud na obali da ih dobiju i sahrane. Među obješenima nije bio Ivanić. Nisu ga mogli uhvatiti.

U HRVATSKOM ZAGORJU I SLOVENIJI

Hrvatsko zagorje i slovenske zemlje bile su pod vlašću Habsburgovaca. Seljaci su caru plaćali ratnu daću i morali su na svojim posjedima trpjeti njegovu pljačkašku vojsku. Ona je tu bila da brani zemlju od Turaka, ali joj je nanosila jada koliko i Turci.

Seljaci su još više trpjeli od svojih gospodara plemića i svećenika. Njima su morali davati više od polovine svoga priroda i besplatno im raditi. Seljaci su stradavali i od plemićkih nasilja i njihovih međusobnih borbi. Najgori je silnik bio Franjo Tahi, gospodar Donje Stubice i Susjedgrada.

Seljaci su započeli bunu početkom 1573. na Tahijevim posjedima. Slali su glasnike na sve strane i pozivali na ustanak. Ustanici su za šešire zaticali zimzelen. Ustanak se brzo proširio po čitavom Hrvatskom zagorju i po susjednim krajevima Slovenije. Vodio ga je seljak Matija Gubec.

Seljaci su namjeravali zauzeti Zagreb, pa ukinuti vlast plemića i otvoriti slobodan put trgovini k moru. Zato je zapovjednik seljačke vojske Ilija Gregorić prešao preko Sutle. Htio se povezati sa slovenskim seljacima, ali ga je na Sutli porazila carska vojska. Bio je zarobljen i kasnije pogubljen.

Seljaci su se nadali i u pomoć carevu, ali je car bio na strani plemstva. S vojskom od pet tisuća pješaka i konjanika plemići su napali seljake kod Donje Stubice. Tu je

bila utaborena glavna seljačka vojska pod vodstvom Matije Gupca. Slabo naoružani seljaci odbijali su juriše kopljanika na konjima i pješadije oboružane puškama, ali su na kraju njihovi redovi razbijeni. Mnogi su pobijeni, a mnogi zarobljeni. Zarobljenim seljacima sjekli su plemićki plaćenici nosove i uši ili ih vješali po stablima. Samo na jednoj razgranatoj divljoj kruški pored ceste visjelo je šesnaest nesretnika, a nitko ih nije smio skinuti. Matiju Gupca su nakon strašnih mučenja raščetvorili u Zagrebu.

HAJDUCI I USKOCI

Turska je vlast bila vrlo teška. Turski plemići—spahije nisu htjeli raditi, nego su živjeli od ratnog plijena i dažbina. Seljake su nazivali raja, a to znači stado. Raja je morala plaćati sultanu harač i raditi na putovima i tvrđavama. Isto je tako radila turskim spahijama na njihovim posjedima i davala im različite dažbine od priroda i u novcu. Plaćala je i za držanje ovaca, koza, svinja, za ispaše, bunare, za sadnju duhana. Harač su sakupljali haračlije i vršili mnoga nasilja i pljačkali. Turci su svake sed-

me godine oduzimali raji zdrave dječake i stvarali od njih svoje vojnike — janjičare. Taj je danak u krvi bio najstrašniji.

Raja nije imala kome da se tuži na nasilja jer je turski sud bio nepravedan. Mnogi su stoga napuštali svoja ognjišta i odlazili u susjedne krajeve Hrvatske i Dalmacije, koji su bili pod vlašću Habsburgovaca i Mlečana. Odatle su vodili borbu protiv Turaka. To su bili uskoci i krajišnici. Svojom borbom oni su zaustavili dalje tursko nadiranje na zapad.

Senjski su uskoci vodili borbu i protiv Mlečana. Svojim malim gusarskim brodovima napadali su velike mletačke galije.

Hajduka je bilo po svim našim krajevima kojima su vladali Turci. Odlazili su u šumu da žive slobodno i da se svete Turcima. Hajduci su se sastajali kad gora olista. Pod vodstvom svojih harambaša napadali su haračlije i branili narod. Zimovali su kod svojih jataka — seljaka koji su ih pomagali. Turci su nastojali istrijebiti hajduke pa su se svetili narodu koji im je pomagao. Ali što su se Turci više narodu svetili, hajduka je bilo više. Oni su u svim našim krajevima ugrožavali turske ceste i na taj način slabili tursku silu.

Borbu hajduka i uskoka protiv Turaka opijevale su narodne pjesme. Njih su uz gusle pjevali guslari, koje su rado slušali i odrasli i djeca.

Kidamo okove

Plemstvo je predalo naše zemlje tuđinu. Narod ih je svojom dugom i krvavom borbom oslobodio. Svoju višestoljetnu oslobodilačku borbu započeo je nizom ustanaka.

Prvi su se oslobodili Turaka Crnogorci. Napasajući ovce u svojim teško pristupačnim brdima, s oružjem u ruci, Crnogorci su živjeli podijeljeni po plemenima. U borbi protiv Turaka sjedinjavali su se oko cetinjskih vladika. Oslobodilačku borbu započeli su istrebljenjem poturica, na početku XVIII stoljeća. Poturice su bili izdajnici koji su prešli na islam i služili Turcima.

Srbi su prije sto i pedeset godina dignuli dva velika narodna ustanka. Prvi je vodio Karađorđe, a drugi Miloš Obrenović. To su bile duge i krvave borbe. Ti su ustanci pokazali kako se i malen seljački narod može uspješno uhvatiti ukoštac sa silnim carstvom. Samo treba da bude jedinstven u borbi za slobodu i da ima odlučno vodstvo. Iz tih je ustanaka nikla nova srpska država.

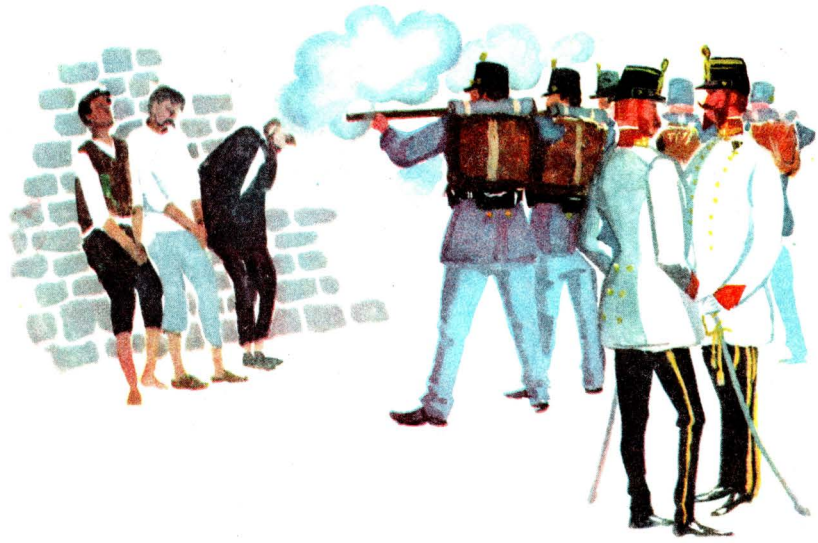

Borba Hrvata i Slovenaca bila je drukčija, ali ne manje teška. Oni su bili pod vlašću Austro-Ugarske. Hrvati su se najviše morali boriti protiv pomađarivanja. Mađari su silom uvodili u škole i urede mađarski jezik. Dovodili su u Hrvatsku mađarske činovnike i oficire. Seljacima su određivali sve veće poreze. Zato su oni dizali bune, a u Zagrebu su građani skidali mađarske grbove i natpise i palili mađarske zastave. U tim uličnim borbama prednjačili su radnici. Mnogi su zbog toga strijeljani. Godine 1871. pokušao je Eugen Kvaternik dignuti oružani ustanak u Rakovici, blizu Plitvičkih jezera. Pokušaj je odmah bio ugušen, a vođe ubijene iz zasjede.

Slovenci su morali izdržati najtežu borbu protiv ponjemčivanja. Dugo nisu imali ni svojih škola. U borbi za svoja prava neko su vrijeme na otvorenu polju sazivali velike narodne tabore. Na tim taborima bilo je najviše seljaka. Oni su zahtijevali da im se podijeli zemlja i da Slovenija bude slobodna. Kasnije je borbeni barjak slobode ponijela slovenska radnička klasa.

Godine 1875. planula je ustanička puška u Nevesinju. Po čitavoj su se Bosni i Hercegovini odazvali ustaničkom pozivu. Četiri godine odolijevali su ustanici turskoj vojsci. Nisu se oslobodili jer nisu bili jedinstveni u borbi. Nakon četiri godine krvave borbe velika austro-ugarska vojska zaposjela je zemlju. Jedan jaram zamijenjen je drugim.

Makedonci su prvi od naših naroda potpali pod Turke, a posljednji su ih se oslobodili. Još prije pola stoljeća bili su turska raja. Zbog turske pljačke iseljavalo se po 100 000 Makedonaca na godinu. Na početku ovoga stoljeća digli su velik ustanak u jugozapadnoj Makedoniji. Na Ilindan 1903. ustanici su oslobodili Kruševo. U ranu zoru na znak zvona složno su napali turske vlasti i kasarnu i oslobodili grad. Bio je oslobođen i čitav planinski kraj oko Kruševa. Proglašena je republika. Ali su Turci upotrijebili veliku vojnu silu s artiljerijom, a ustanicima nitko nije pritekao u pomoć. Posljednji bra-

nitelji slobodnog Kruševa junački su izginuli na Mečkinu kamenu.

Ilindanski je ustanak krvavo ugušen. Turci su popalili 200 sela, a 70 000 ljudi ostalo je bez krova.

Makedonci su se oslobodili Turaka tek deset godina kasnije, nakon prvoga balkanskog rata. U tom su ratu udružene balkanske države — Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka — izvojevale sjajne pobjede nad velikom turskom silom i potpuno oslobodile balkanske narode vjekovnoga turskog jarma. Vojnici su s pjesmom i okićeni zelenilom odlazili u oslobodilačku borbu. Srbi su velikom pobjedom u dvodnevnoj bici kod Kumanova osvetili poraz na Kosovu. Crnogorci su osvojili Skadar. Srbija i Crna Gora oslobodile su Kosovo, Metohiju i Sandžak i uspostavile zajedničku granicu. Makedonski su seljaci prestali biti turska raja.

Ali nakon pobjede nad Turcima balkanske države nisu Makedoniji dale slobodu, nego su je među sobom podijelile. Tako su Makedonci morali nastaviti svoju borbu za oslobođenje i ujedinjenje.

Naši su narodi odavno težili da stvore jednu zajedničku slobodnu državu. Zato je trebalo srušiti tešku austro-ugarsku vlast. Omladina je bila borbena svagdje, a naročito u Bosni i Hercegovini. U Sarajevu i u Zagrebu izvršeni su napadi na austro-ugarske poglavare. U vrijeme balkanskih ratova omladinci su prelazili u Srbiju i Crnu Goru da se kao dobrovoljci bore za oslobođenje i ujedinjenje naših naroda.

Da spriječi taj oslobodilački pokret, Austro-Ugarska je odlučila da podloži i Srbiju. U proljeće i ljeto 1914. vršila je velike vojne pripreme i vježbe na srpskoj granici. Kad je austro-ugarski prijestolonasljednik s tih vježbi svečano ušao u Sarajevo, ubili su ga bosanski omladinci. Najprije je bačena bomba na prijestolonasljednikov automobil. Ona je eksplodirala iza auta. Malo kasnije ustrijelio ga je gimnazijalac Gavrilo Princip.

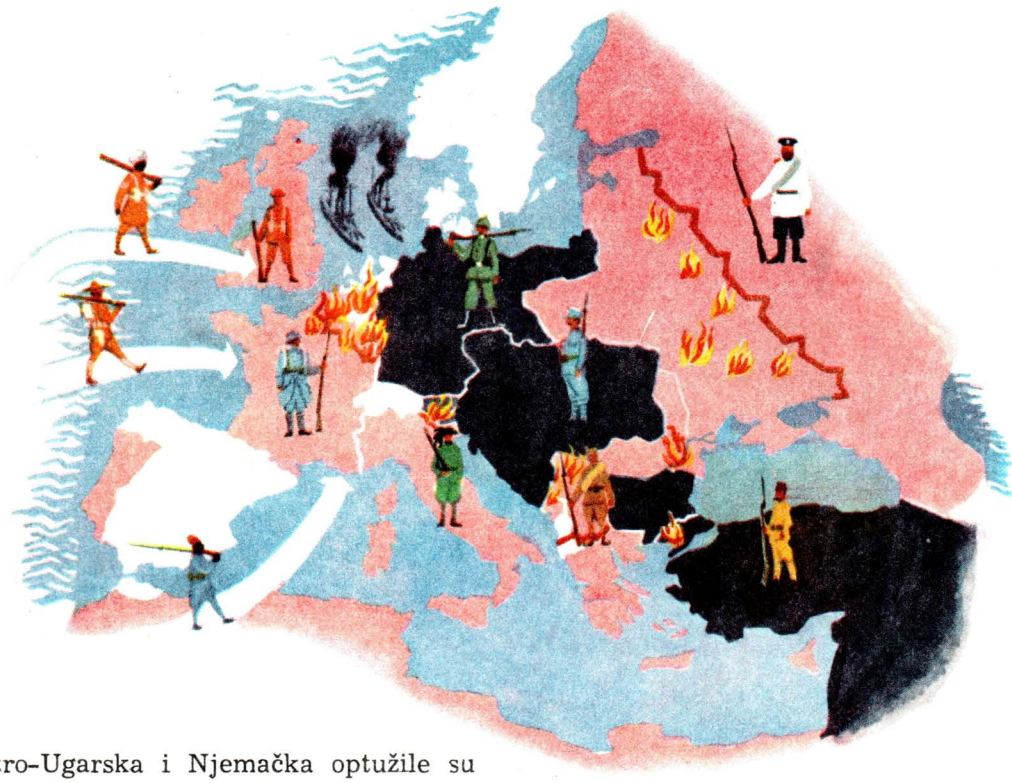

Austro-Ugarska i Njemačka optužile su Srbiju da je kriva za ubojstvo u Sarajevu i napadom na Srbiju započele su prvi svjetski rat. One su bile dobro naoružane, pa su namjeravale prigrabiti mnoge tuđe zemlje. Njima se pridružila i Turska. Rusija, Engleska i Francuska nastojale su obraniti od njih svoje posjede — kolonije. Tako je došlo do rata između tih dviju grupa ili blokova država. U rat su kasnije ušle i druge države po svim krajevima svijeta.

Rat je započeo u ljeto 1914. Bio je dug i krvav, veći i strašniji od ijednoga dotadašnjeg rata. Vodio se po svim kopnima i morima. U njemu su prvi put upotrijebljeni avioni, tenkovi, podmornice i otrovni plinovi. Od ratnih su strahota stradali milijuni radnika i seljaka. Radnici i seljaci sklopili su borbeni savez protiv gospode.

Naši su se narodi u ratu junački borili za svoju slobodu i ujedinjenje. Srpska i crnogorska vojska izvojevale su više sjajnih pobjeda nad neprijateljem. Austro-Ugarska je bila poražena i raspala se.

U tom su ratu propala četiri velika carstva — njemačko, austro-ugarsko, tursko i rusko. Jugoslaveni su se nakon svršetka rata 1918. ujedinili u jednu zajedničku državu.

Za svoju riječ i izraz

VUK KARADŽIĆ

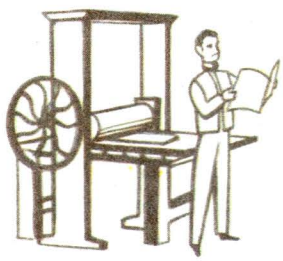

LJUDEVIT GAJ

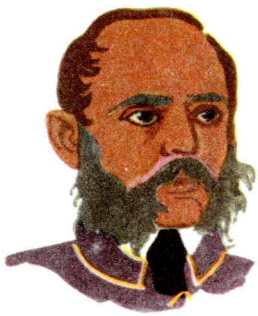

IVAN MAŽURANIĆ

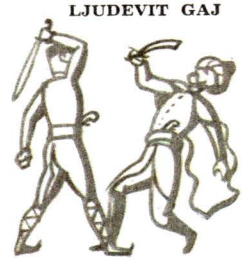

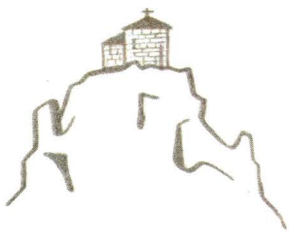

PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ

FRANCE PREŠEREN

U borbi naroda za slobodu pero je ravno maču. Svi naši veliki književnici bili su ujedno i veliki narodni borci. Za uspješnu narodnu borbu trebalo je u književnost uvesti čist narodni govor.

Narodni govor u srpsku književnost uveo je Vuk Stefanović Karadžić. To je bio govor narodnih pjesama i priča. Da pokaže ljepotu narodne riječi, Karadžić je čitava života sakupljao i objavljivao narodne pjesme, priče i riječi. Isti je govor u hrvatsku književnost uveo Ljudevit Gaj.

Naši književnici osjetili su ljepotu narodnoga govora. Njime su naši veliki pjesnici spjevali svoja najbolja djela: Ivan Mažuranić »Smrt Smail-age Čengića«, Petar II Petrović Njegoš »Gorski vijenac«. Oba ta pjesnička djela slave crnogorsku borbu za slobodu.

Veliki slovenski pjesnik France Prešeren bio je velik borac za slobodu slovenskog naroda. Njegovo je najveće djelo »Krštenje na Savici«, a opijeva borbu davnih Slovenaca protiv tuđina.

Makedonski su jezik uveli u književnost braća Miladinovi. I oni su sakupljali makedonske narodne pjesme. Za svoj narod dali su život. Otrovani su u turskom zatvoru.

BRAĆA MILADINOVI

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA
ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZAGREBU

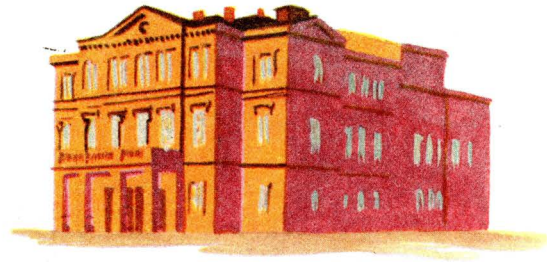

NARODNO POZORIŠTE
U BEOGRADU

Svi su ti književnici voljeli svoj narod i vjerovali u njegovu snagu. Zato su proučavali sve što je narodno — jezik, pjesme, priče, običaje, prošlost — i borili se protiv tuđih utjecaja. Borili su se i protiv rascjepkanosti naših naroda. Željeli su da se naši narodi ujedine i oslobode robovanja Austrijancima, Mađarima i Turcima.

U toj borbi pokrenute su prve naše novine i osnovana prva književna društva — Matica srpska u Pešti i Novom Sadu, Matica hrvatska u Zagrebu, Matica dalmatinska u Zadru i Društvo sv. Mohorja u Celovcu. U isto vrijeme podignute su mnoge osnovne škole i gimnazije po svim našim krajevima. Prvo naše sveučilište osnovano je u Zagrebu 1874. Najviše naučne ustanove podignute su u Zagrebu 1866 (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti) i Beogradu 1892 (Srpska akademija nauka). U to vrijeme osnovana su i naša velika kazališta u Novom Sadu, Zagrebu, Beogradu i Ljubljani, sa svrhom da gaje narodnu riječ na pozornici.

I noviji su naši književnici bili veliki borci. Oni su se borili za napredak naših naroda. Prvi naš borac za narodnu vlast bio je književnik Svetozar Marković. Zbog toga je mnogo bio zatvaran. U tamnici mu je upropašteno zdravlje, i mlad je umro. Po njemu se danas njegov rodni grad u Srbiji naziva Svetozarevo.

Ivan Cankar u Sloveniji i Miroslav Krleža u Hrvatskoj borili su se perom za bolji život radnika. Mnogi su mladi pisci pošli njihovim putem. Petar Kočić borio se za potlačene, ali borbene bosanske seljake. U »Jazavcu pred sudom« krvavo se narugao austro-ugarskoj vlasti.

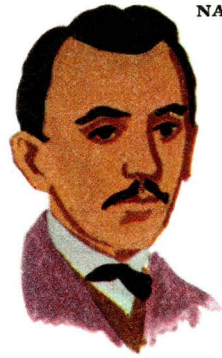

SVETOZAR MARKOVIĆ

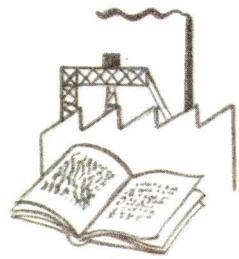

IVAN CANKAR

MIROSLAV KRLEŽA

PETAR KOČIĆ

Nova otkrića i pronalasci

Potkraj XV stoljeća Španjolci i Portugalci zaplovili su oceanima da nađu nove i jeftinije putove trgovine s basnoslovno bogatom Indijom. Oceani nisu više dijelili zemlje, nego ih spajali. Brodovi su bili čvršće građeni. Pomorci su pomoću kompasa znali odrediti tačan smjer plovidbe. Znali su da je Zemlja okrugla. Ako je tako, onda bi se iz Evrope u Indiju moglo stići ploveći na zapad. Tako je mislio Genovežanin Kolombo. On je od španjolske kraljice dobio tri broda. S posadom od 85 ljudi zaplovio je 1492. na zapad Atlantskim oceanom. Ali krenuvši tim pravcem nije pronašao put u Indiju, nego je otkrio nov, Evropljanima nepoznat svijet — Ameriku. Nije toga bio svjestan. Mislio je da je stigao do indijskih otoka. Stanovnike je nazvao Indijancima.

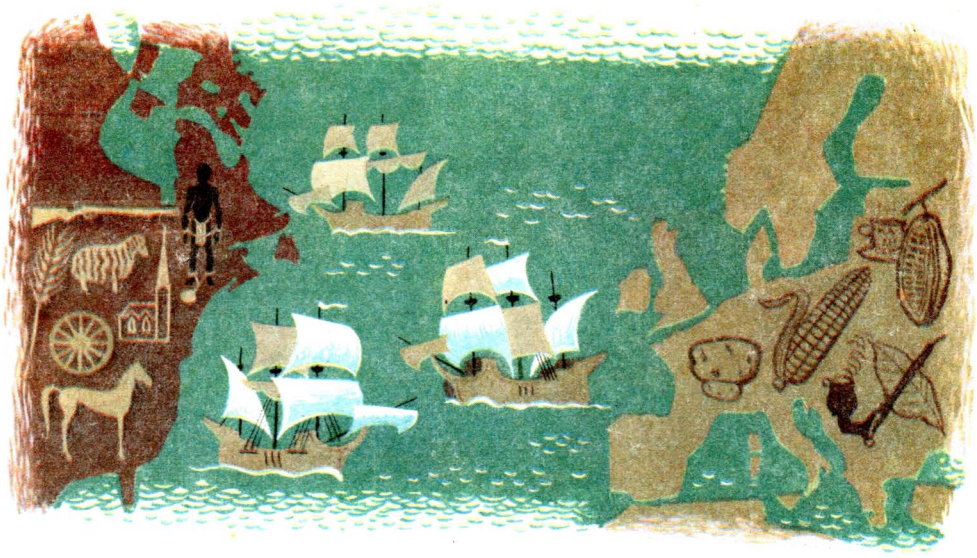

Novi svijet je imao mnogo prirodnih bogatstava Odmah je među evropskim pomorskim državama nastala utakmica koja će osvojiti više novih zemalja. Privlačilo ih je zlato, srebro i druge kovine, te pamuk, duhan, kukuruz. Starosjedioci američkih zemalja imali su još kameno oruđe i oružje. Sukobila su se dva svijeta. Indijanci sa svojim kamenim sjekirama nisu se mogli oprijeti došljacima koji su imali topove. Evropljani su ih pretvarali u roblje i istrebljivali ropskim radom u rudnicima i na plantažama. Upotrebljavali su ih za nošenje tereta kao tegleću marvu. Počeli su iz Afrike dovoditi i crno roblje, koje je bilo otpornije u radu.

Između Starog i Novog svijeta nastala je živa razmjena dobara i zala. Stari svijet dao je Novome žito, maslinu, ovce, konje, goveda, kokoši, kotače, uređaje za rudnike, — ali i rakiju, puške, topove, crkve, crno roblje i bijele gospodare. Novi svijet dao je Starome krumpir, kukuruz, rajčicu, bananu, kakao — ali i duhan i filokseru. Krumpir i kukuruz spasili su Evropu od gladi, koja je dotada često harala.

Ljudsko se znanje vrlo proširilo. Poljak Kopernik je utvrdio da Zemlja nije središte svijeta, nego samo planet koji se okreće oko Sunca. Nijemac Gutenberg podigao je prvu štampariju s pokretnim slovima.

Ljudi su počeli uživati duhan. Pušili su ga kroz lulu, žvakali i ušmrkivali. Pomalo se počela uvoditi i širiti upotreba kave, čaja, čokolade.

Tri stoljeća nakon otkrića Amerike Englez Vot usavršio je parni stroj. Tvorničari su ga upotrijebili u tvornicama da pokreće druge strojeve. Tako je stroj zamijenio mnoge radne ruke. Kasnije je upotrijebljen i za pogon brodova i željeznica.

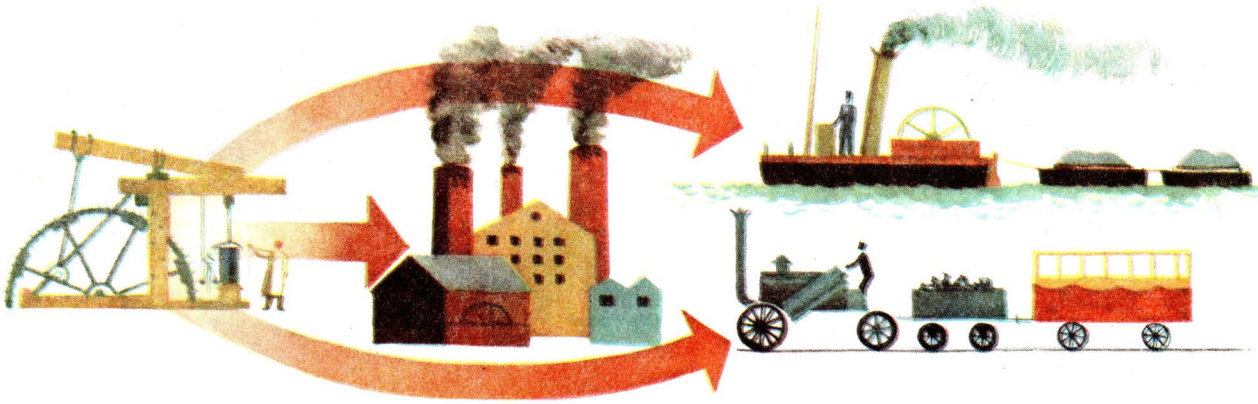

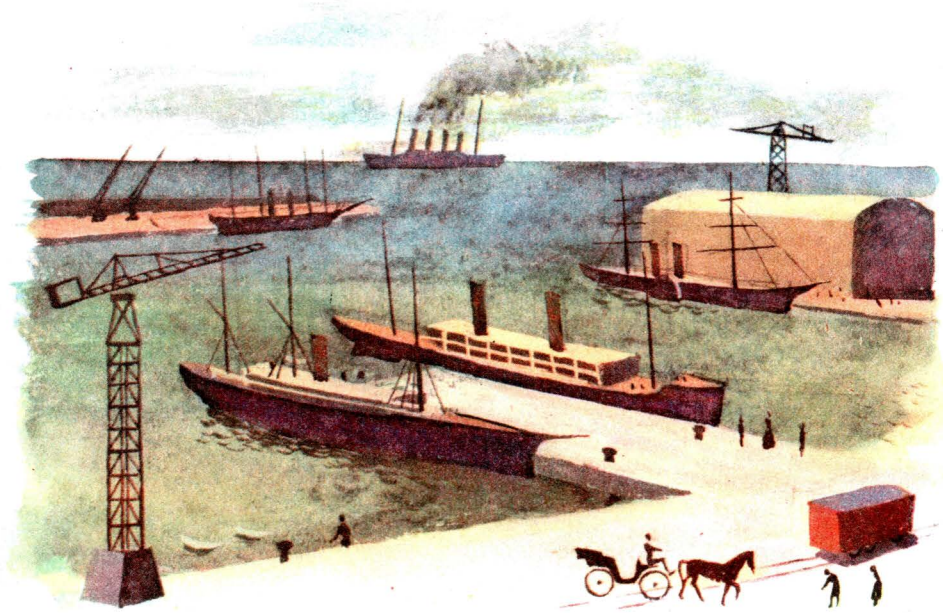

Saobraćaj se ubrzao

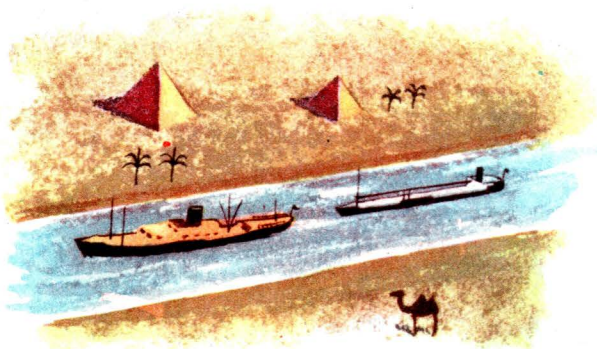

Prvi parobrodi nisu imali vijke, nego kotače, kojima su grabili vodu. Bili su sporiji od brzih jedrenjaka. Prvi je parobrod prešao Atlantski ocean za 26 dana. Ali su parobrodi bili sigurniji i mogli su ploviti po svakom vremenu. Kad je pronađen vijak, i u brzini su daleko nadmašili jedrenjake.

Za velike parne i motorne brodove izgrađene su nove velike luke. U njima su sagrađena velika skladišta za robu i uređaji za njen utovar i istovar. Prokopani su i mnogi kanali među morima i rijekama. Sueski kanal skratio je put iz Evrope u Indiju za polovinu i više.

Željeznice su se ubrzano gradile po svim zemljama. Prva je željeznica kod nas izgrađena od Maribora do Celja prije više od stotinu godina. Prevoženje robe mnogo je pojeftinilo. U najnovije vrijeme počeo je živ automobilski saobraćaj. Za automobile su se gradile nove ceste i mostovi.

Čovjek je još u davna vremena pomišljao kako bi letio. Stari su Grci zamišljali prvog letača s krilima od orlova perja. Prvi su se istinski letači digli u zrak prije dva stoljeća, i to u balonima. Na početku ovoga stoljeća letjeli su velikim zrakoplovima koji su bili ispunjeni lakim plinom, a pokretali su ih motori. Prvi avioni poletjeli su prije pola stoljeća.

Gradovi su za sve to vrijeme neprekidno rasli, a s njima i gradski saobraćaj. Potkraj prošloga stoljeća tramvaje su vukli konji.

Vijesti su nekada ljudima donosili samo slučajni putnici. Neke vijesti, kao na primjer o pobjedi nad neprijateljem ili o neprijateljskom upadu, brzo su se prenosile vatrom po bregovima. Prije četiri stoljeća uvedena je pošta. Ona je bila spora i skupa. U to vrijeme počele su izlaziti i novine. Telegraf i telefon ubrzali su prenošenje vijesti.

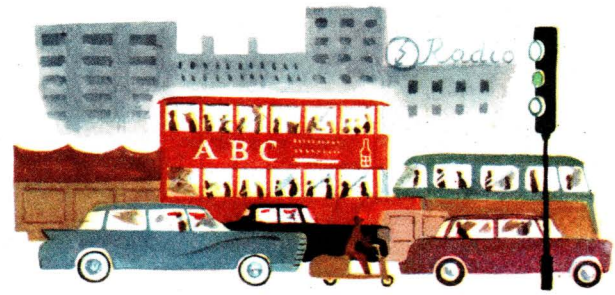

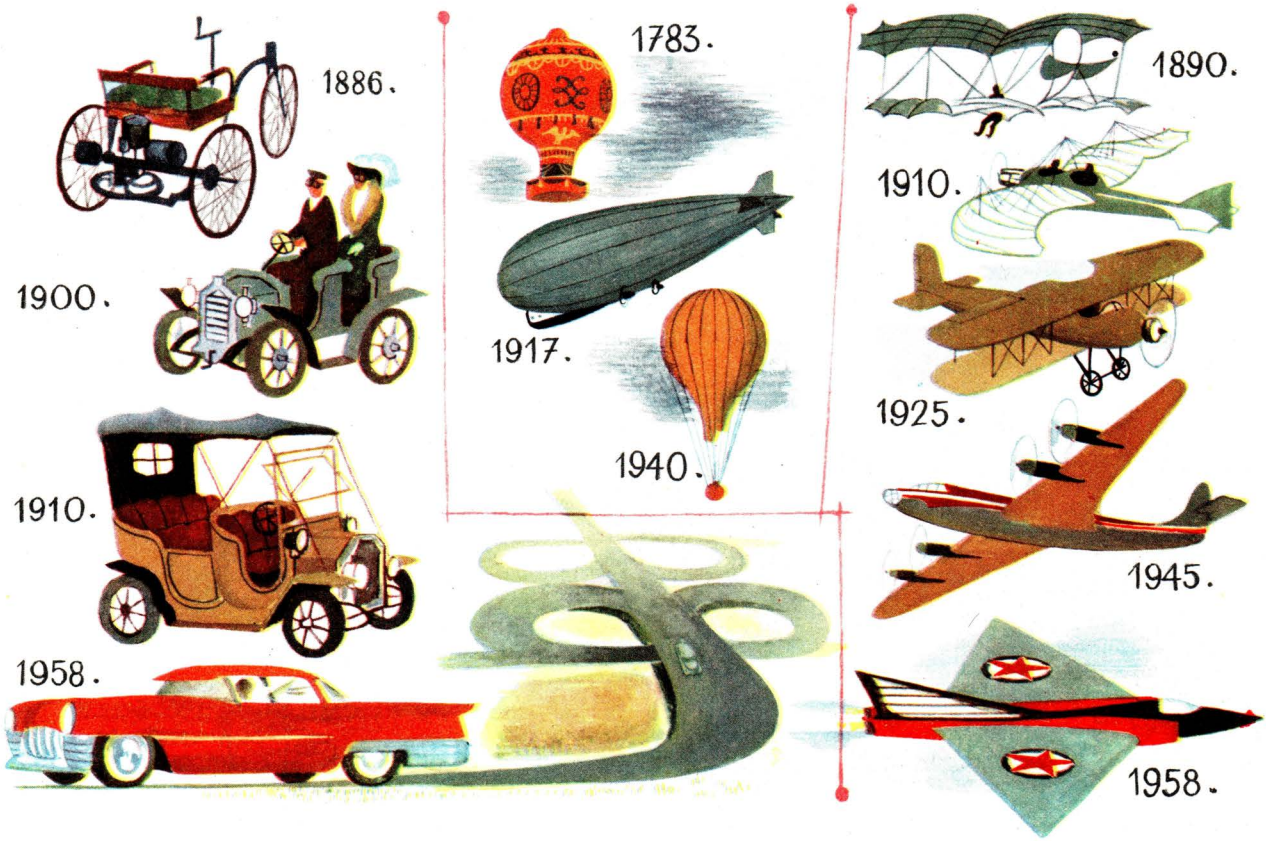

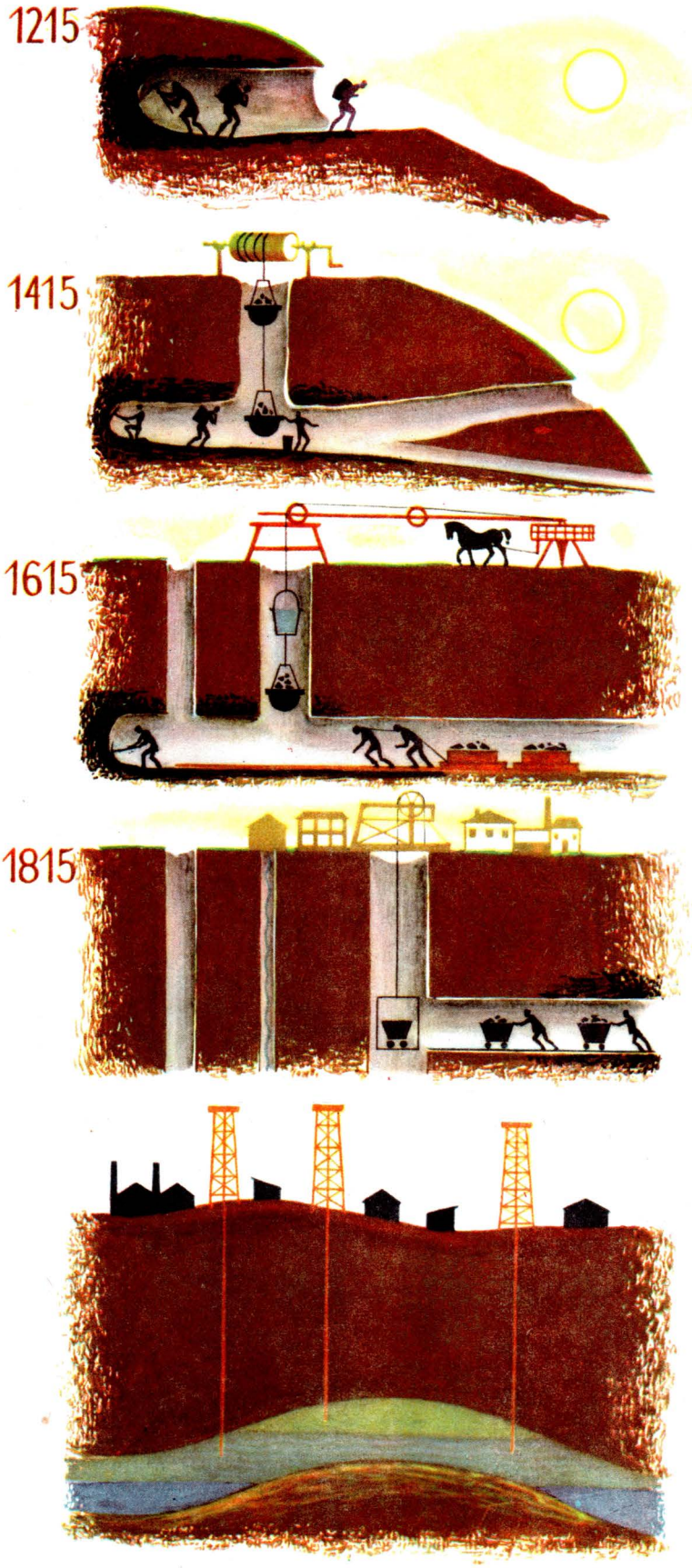

Novi izvori ljudske moći

Kameni ugljen upotrebljavao se do početka prošlog stoljeća u malim količinama. Kad se razvila željezna i čelična industrija, nastala je velika potraga za ugljenom. Ugljen je nazvan »crnim zlatom«. Otvoreni su mnogobrojni rudnici mrkog i kamenog ugljena po svim krajevima svijeta. Tvornice su dobile jeftino gorivo koje pokreće njihove strojeve.

Motori su u prošlom stoljeću povećali potrebu za naftom ili zemnim uljem. Na svim stranama svijeta bušilice su počele bušiti Zemljinu koru u potrazi za tim »tekućim zlatom«. Vlasnici izvora nafte stekli su velika bogatstva.

S pojavom tvornica gradski se život mnogo izmijenio. Počeo je noćni rad. Građani su kasnije lijegali i ranije se budili. Potrebno je bilo jače i jeftinije svjetlo. Ulice je rasvijetlio rasvjetni plin, a domove stearinske svijeće i petrolejske svjetiljke.

Svi ti novi izvori ljudske moći postignuti su dugim i upornim radom pronalazača.

Za dobivanje električne struje iskorišten je ugljen, a kasnije veliki vodopadi. Snaga njihove vode nazvana je »bijelim ugljenom«. Sa šumnih riječnih vodopada i slapova raznosi struja vodenu snagu na velike daljine. Ona rasvjetljuje gradove i sela i ulijeva se u električne motore i pokreće ih.

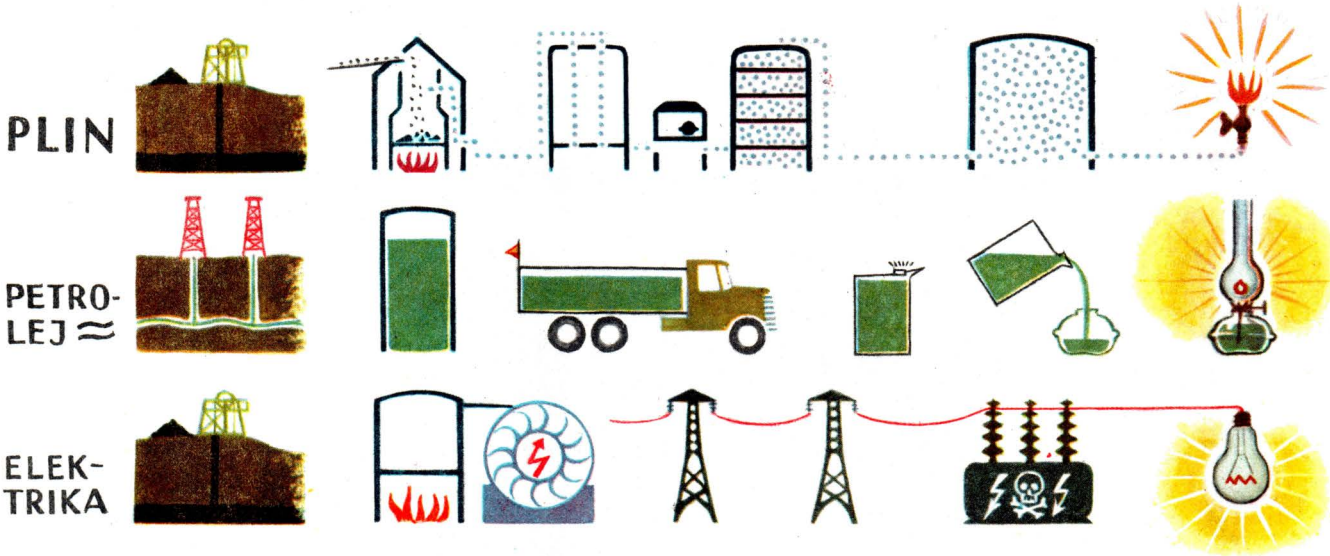

Ljudi su stvorili i vodopade iz umjetnih jezera. Mnogi su krajevi potpuno izmijenili svoj izgled. Divlje su rijeke ukroćene, pojavila su se nova jezera. Od električnih centrala potekla je dalekovodima struja po svim krajevima svijeta. Ljudska se moć silno povećala.

Na tim pronalascima proslavio se i naš Nikola Tesla. On je rođen prije nešto više od stotinu godina u malom ličkom selu Smiljanu. Upornim je radom uspio da postane istaknuti pronalazač na polju električne struje. Najveći dio svoga života radio je u inozemstvu, ali nikad nije zaboravio da je sin našeg naroda. Nikola Tesla je volio svoju zemlju i do smrti pomagao njezinu borbu za oslobođenje.

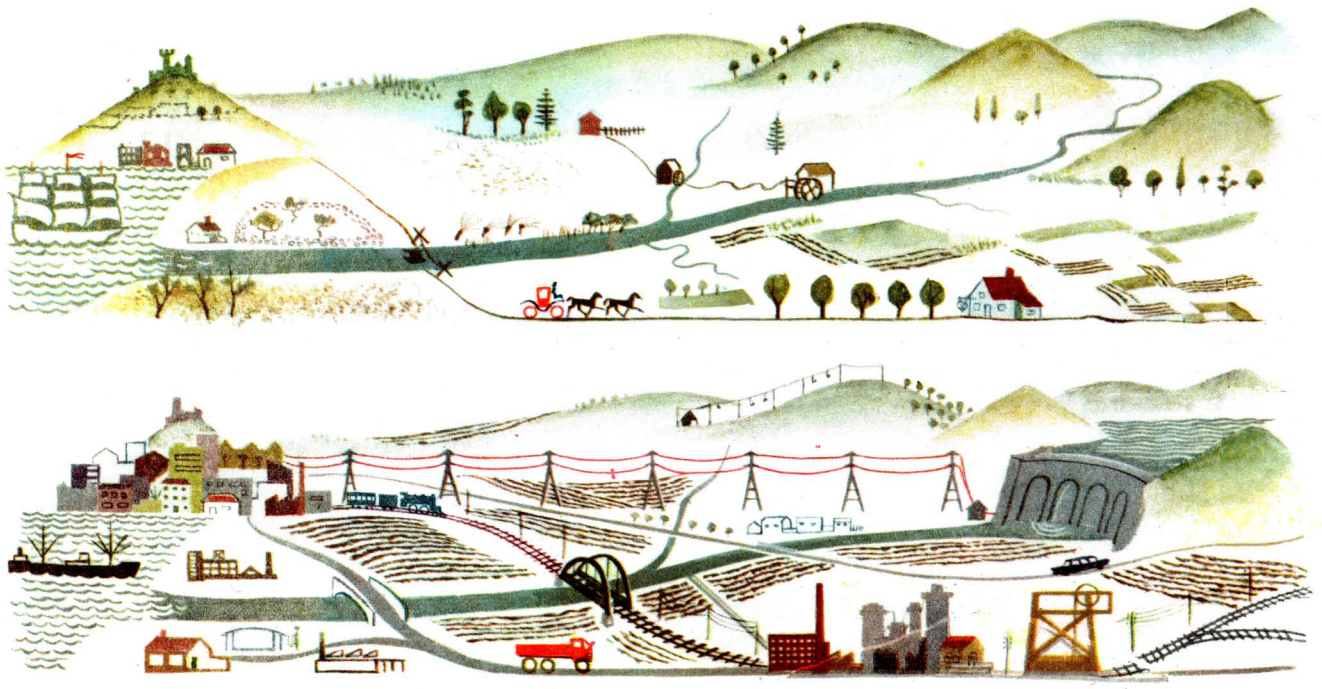

Za kruh

Od kraja XVIII stoljeća podizale su se tvornice, pa se broj radnika naglo povećavao. U tvornice su dolazili da rade osiromašeni obrtnici. Oni su propali jer su tvornički strojevi radili brže i jeftinije. Još više je radnika dolazilo sa sela. Seljaci nisu više bili kmetovi, ali zemlja nije bila njihova. Zato su mnogi i mnogi odlazili u rudnike, tvornice, na gradnju cesta i prokopavanje kanala da nađu zarade. Mnogi nisu mogli naći posla pa su nudili svoju radnu snagu u bescijenje. Tvorničari i poduzetnici su to iskoristili pa su svim radnicima smanjivali nadnice. Silno su se obogatili iskorišćujući radnike.

Nastali su za radnike teški dani. Stradalo je njihovo zdravlje. Među njima je harala tuberkuloza. Radnici su umirali mladi ili su postajali nesposobni za rad. I djeca su morala raditi po tvornicama i rudnicima, a poslodavci su ih slali na najteže radove.

To je mnoge ljude zabrinulo. Neki su mislili da bi se stanje radnika moglo lako po-

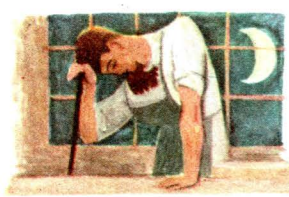

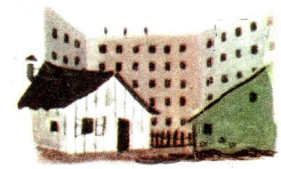

praviti. Trebalo bi samo nagovoriti tvorničare da im pomognu. Ili bi sami radnici mogli stvarati proizvodne zadruge pa bi se riješili tvorničara. No od takvih pokušaja nije bilo koristi.

U nekim su krajevima radnici organizirali štrajkove i dizali ustanke da zbace vlast gospode. Ali ti su štrajkovi i ustanci lako ugušeni jer im se nisu pridružili svi radnici. Prije više od stotinu godina poveli su radnike u borbu njihove velike vođe — Marks i Engels. Oni su naučili radnike da samo udruženi mogu izvojevati bolji život. Ujedinjeni radnici moraju zbaciti vlast gospode i stvoriti svoju novu vlast. Tvornice moraju prijeći u ruke radnika. Marks i Engels su čitava života nastojali da ujedine radnike cijelog svijeta.

Njihovo je učenje proveo u djelo veliki vođa ruskih radnika — Lenjin. On je s ruskim radnicima u prvom svjetskom ratu srušio carevu vlast. U noći između 24. i 25.

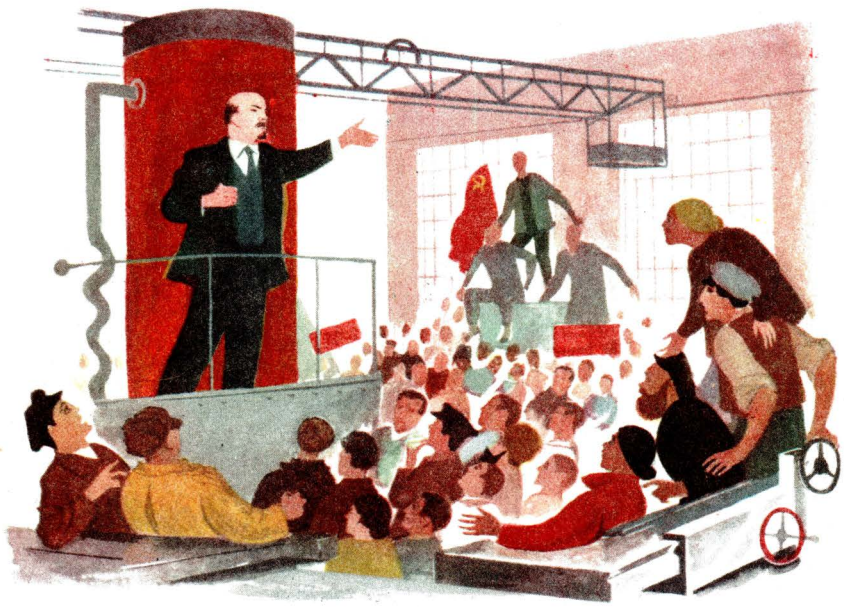

listopada 1917. po starom kalendaru radnici su osvojili carevu palaču u kojoj se nalazila vlada. Proglašena je Sovjetska Republika. Tvorničarima su oduzete tvornice, a velikim posjednicima zemlja. Tako je prvi put ostvarena radnička vlast u jednoj velikoj državi. Ta je velika revolucija nazvana oktobarskom revolucijom. U njoj su učestvovali i naši ljudi koji su se godine 1917. zatekli u Rusiji.

I u staroj Jugoslaviji radni je narod živio teško. Seljaci su imali premalo zemlje. Mnogo su zemlje držali veliki posjednici i crkva. Kad zemlja rodi, seljaci su u bescijenje prodavali trgovcima svoje proizvode; kad ne rodi, zaduživali su se kod tih istih trgovaca da se prehrane. U proljeće su uzimali zajam za nabavu sjemena, a u jesen su često morali vraćati dvostruko. Seljaci su napuštali svoju zemlju. U tvornicama nisu mogli naći posla jer je tvornica bilo malo. Nije im preostajalo nego seliti se iz zemlje. Tako se godine 1928. iselilo iz Jugoslavije preko 40 tisuća seljaka. najviše u prekomorske države.

Gospoda su raspirivala mržnju među našim narodima da bi tako lakše vladala. Vlasti su hapsile i batinale napredne ljude. I seljaci i građani mnogo su stradali od žandara i policije. Bilo je više žandara i popova nego učitelja i liječnika.

Najteži je bio život radnicima, ali su oni bili najsložniji i najborbeniji. U borbi ih je vodila Komunistička partija, iako je od vlasti bila zabranjena. Partija je imala najviše uspjeha kad je na njeno vodstvo došao drug Tito. To je bilo prije trideset godina.

Tito je rođen u siromašnoj seljačkoj kući u Hrvatskom zagorju. U njegovu kraju seljaci gotovo nisu imali svoje zemlje, nego su obrađivali gospodsku. I mladi je Tito zbog toga morao napustiti zemlju i otići u grad na zanat. Postao je metalski radnik. Ali je ubrzo uvidio da ni radnicima nije bolje. I oni su imali svoju gospodu druge vrste — tvorničare. Postao je komunist. Otada se uporno borio protiv sve gospode — i na selu i u gradu.

Tito je ostvario borbeni savez radnika i seljaka. Takav je savez najjači, i morao je pobijediti. Tito je na vrijeme uvidio da našoj zemlji izvana prijeti neprijatelj, a iznutra izdaja. Zato je naše narode pripremao na otpor dvostrukom neprijatelju.

Fašisti protiv radnog naroda

Za borbu protiv radnog naroda gospoda su po mnogim zemljama iskoristila fašiste. Fašisti su bili naoružani i razbijali su radnička udruženja. Zavladali su Italijom i Njemačkom. Talijanske je fašiste vodio Musolini, a njemačke Hitler. Oni su zajednički pripremali rat. Htjeli su podjarmiti čitav svijet. Proizvodili su tisuće i tisuće tenkova i aviona, a narod su prepuštali gladovanju. Ubijali su i zatvarali u logore ljude koji su im se opirali, a knjige naprednih pisaca spaljivali su na lomačama.

Kad su se dobro naoružali, započeli su drugi svjetski rat. Napali su i pokorili najprije Poljsku, a zatim i mnoge druge zemlje. Do godine 1941. zauzeli su mnoge evropske i

sjevernoafričke zemlje. I Francusku su savladali; Engleska im se još opirala. Kasnije su napali i Sovjetski Savez. Kad je fašistima pršao daleki Japan, napali su Sjedinjene Američke Države.

Neke izdajničke vlade predale su fašistima svoje zemlje bez otpora. I jugoslavenska kraljevska vlada htjela je učiniti to isto. Potpisala je s njima izdajnički sporazum — pakt.

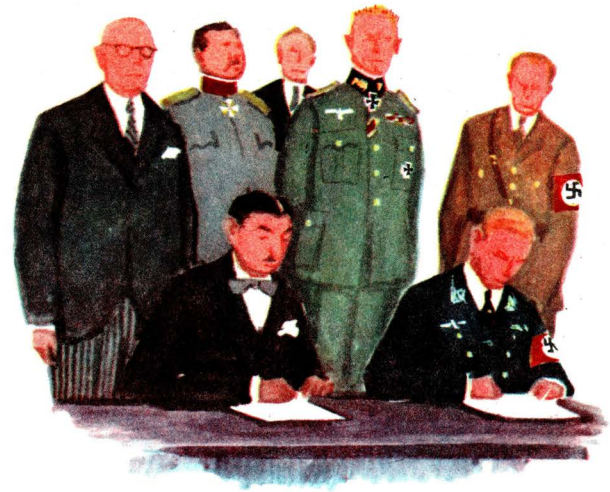

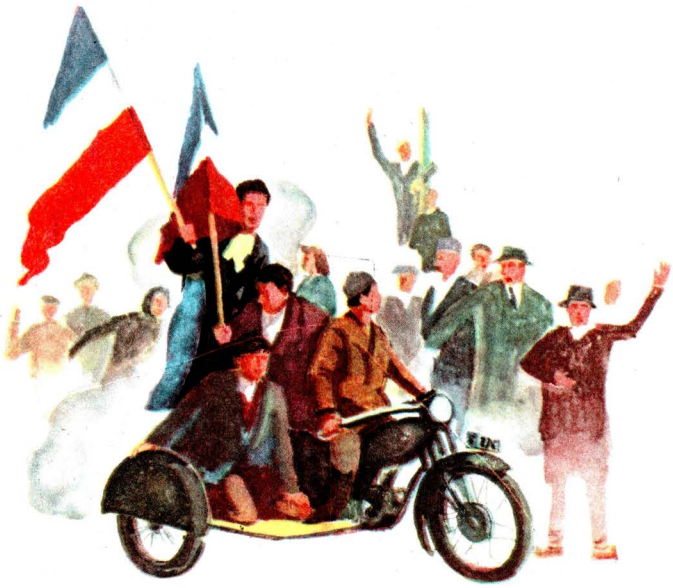

cije. Pomoći nije bilo niotkuda. Neki su generali bili izdajnici i sprečavali su obranu. Beograd su predali odredu od deset njemačkih vojnika. Kralj je avionom pobjegao iz zemlje. Zlato je odnio sa sobom, a na aerodromu je ostavio milijarde tek štampanih novčanica. Taj je bezvrijedni papirnati novac jedino što je njegova vlada pripremila za rat.

Narod je ustao protiv nenarodne vlade. Predvodili su ga komunisti. Narod je ulicama Beograda klicao: »Bolje rat nego pakt! — Bolje grob nego rob!« Mi nismo nikada predavali svoju zemlju bez borbe. Pakt je bio poništen.

Nato su fašisti sa svih strana napali Jugoslaviju. Započeli su napad strahovitim bombardiranjem Beograda iz zraka. Njihovi su avioni danima sipali smrt na goloruk narod. Nekoliko tisuća ljudi, žena i djece poginulo je pod ruševinama. Fašistički su tenkovi prodirali u zemlju preko svih granica. Sijali su pred sobom smrt, a za sobom ostavljali požar i pustoš.

Kraljevska komanda nije pripremala vojsku za takav rat. Nismo imali dovoljno ni aviona ni tenkova, a topovi su bili bez muni-

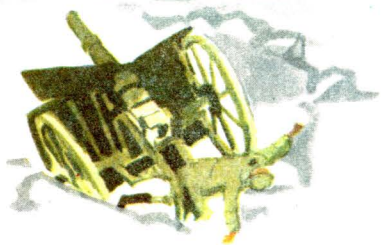

Kraljevska komanda potpisala je sramnu predaju Nijemcima. Prošlo je bilo svega dvanaest dana od početka neprijateljskog napada. Njemački su gubici iznosili svega 166 mrtvih i 352 ranjena, a 340 000 naših vojnika i oficira predano je u ropstvo bez borbe. Odveli su ih u Njemačku da im rade kao robovi. Bilo je to u proljeće 1941. godine. Teški su dani nastali za naše narode.

Fašistička je sila slavila pobjedu. Njemački i talijanski porobljivači pirovali su po našim gradovima i selima. Pljačkali su i odvlačili iz zemlje što su stigli. Odnosili su rudno blago, drvo, vunu, kožu, hranu. Nama su namijenili polagano umiranje — bez hrane, bez ogreva, bez odjeće, bez obuće. Noću su gradovi bili zamračeni. Građanstvo u to doba nije smjelo izlaziti na ulice. Fašisti su tada vršili pretrage stanova i hapsili su ljude. Kućanstva su najčešće bila bez struje i plina. Radio-stanice su prenosile samo neprijateljske vijesti. Škole većinom nisu radile jer su se u njima smjestili neprijateljski vojnici.

Fašisti su između sebe podijelili našu zemlju. Jugoslavija je morala nestati. Fašisti su raspirivali mržnju među našim narodima. I domaći su im izdajnici pomagali. Najgori su bili ustaše u hrvatskim i četnici u srpskim krajevima. Započeli su bratoubilačko klanje među našim narodima oružjem koje im je dao neprijatelj. Prijetilo nam je potpuno uništenje. Logori u našoj zemlji i u Njemačkoj bili su puni naših ljudi. U njima su bili osuđeni na smrt strijeljanjem ili glađu. Mnogi su Jugoslaveni odvedeni u Njemačku na rad. Tamo su morali izrađivati oružje kojim su fašisti ubijali njihovu braću, sestre, roditelje, djecu. Nijemci su počeli raseljavati Slovence.

Za slobodu

U tim našim najtežim trenucima drug Tito i Komunistička partija pozvali su naše narode na ustanak protiv fašista. Bila je to vrlo teška i neravna borba, ali časna. Goloruk narod ustao je protiv najbolje naoružane armije na svijetu. Fašisti su imali topove, tenkove i avione, ali je narod imao jače oružje — težnju za slobodom. Narod koji se odlučno bori za slobodu mora jednom pobijediti.

Prezirući smrt, komunisti, seljaci i radnici, omladinci i omladinke ustali su protiv neprijatelja. Napadali su i palili njegove kamione, oficirske domove, vojne telefone, razarali željezničke pruge i mostove.

Stvoreni su mnogi partizanski odredi. Oni su izbjegavali otvorene bitke s neprijateljem. ali su ga neprestano napadali na najosjetljivijim mjestima. Uništili su neprijateljske posade po mnogim mjestima i oslobodili mnoge naše krajeve. U godini 1941. borila su se 64 partizanska odreda s ukupno 91 000 boraca protiv 510 000 neprijateljskih vojnika. Te je godine neprijatelj imao u našoj zemlji samo mrtvih 41 000. Dvadeset i pet tisuća partizana dalo je svoje mlade živote za slobodu.

Već potkraj godine 1941. od partizanskih odreda stvorena je prva brigada u malom bosanskom mjestu Rudom. Time je započelo stvaranje naše nove narodne armije. Njen je vrhovni komandant postao drug Tito.

Tako je započeo naš narodnooslobodilački rat.

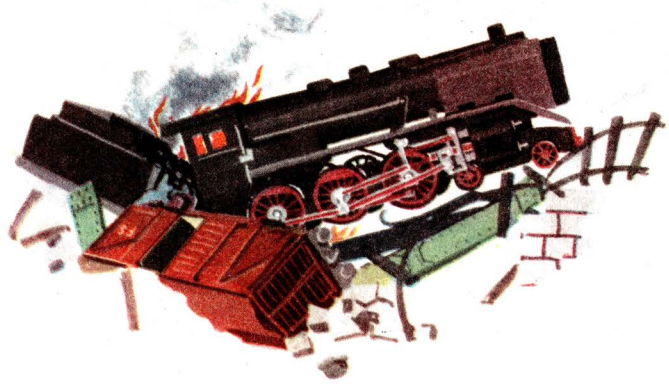

Život partizana bio je slavan, ali nije bio lak. Slavio ih je čitav svijet, ali su se borili bez ičije pomoći. Trpjeli su glad, žeđ, studen i borili se polubosi i slabo odjeveni. Narod im je rado donosio hranu, ali je u planinama i sam malo imao. Partizani nisu uzimali ništa sami, nego su branili narod od pljačkaša. U plodnim, ravnim krajevima znao ih je narod dobro pogostiti. I djeca su im pomagala. Često su im donosila dragocjene vijesti. Neprijatelj se narodu strahovito svetio što pomaže partizanima.

Partizani su se borili i na moru. Primorci su stvorili prvu ratnu mornaricu od ribarskih brodića. Njima su održavali vezu između kopna i otoka. Otoci su dali mnoge hrabre borce.

S vremena na vrijeme neprijatelj je prikupljao velike kopnene i zračne snage. Izdaleka je opkoljavao naše jedinice da bi ih uništio. To su bile velike neprijateljske ofenzive. No neprijatelj je uzalud težio da uništi naš Vrhovni štab s drugom Titom. U tim su ofenzivama naši borci podnosili nečuvene napore i pokazali neviđeno junaštvo. U drugoj godini rata 35 000 boraca dalo je svoje živote za slobodu, ali je uništeno 93 000 neprijateljskih vojnika.

Teške su borbe bile godine 1943. kod prelaska preko nabujale rijeke Neretve. Neprijatelji su htjeli opkoliti naše snage u Hercegovini i uništiti ih. Trebalo je osigurati prenošenje četiri tisuće ranjenika preko rijeke. Most je bio urušen u duboko riječno korito. Po mrkloj noći naši su se borci spuštali niz prečage mosta. Šum hučne Neretve prigušivao je njihove pokrete. Hoće li uspjeti iznenaditi četničku stražu na drugoj obali? Naš mali odred uspio se popeti uz drugu

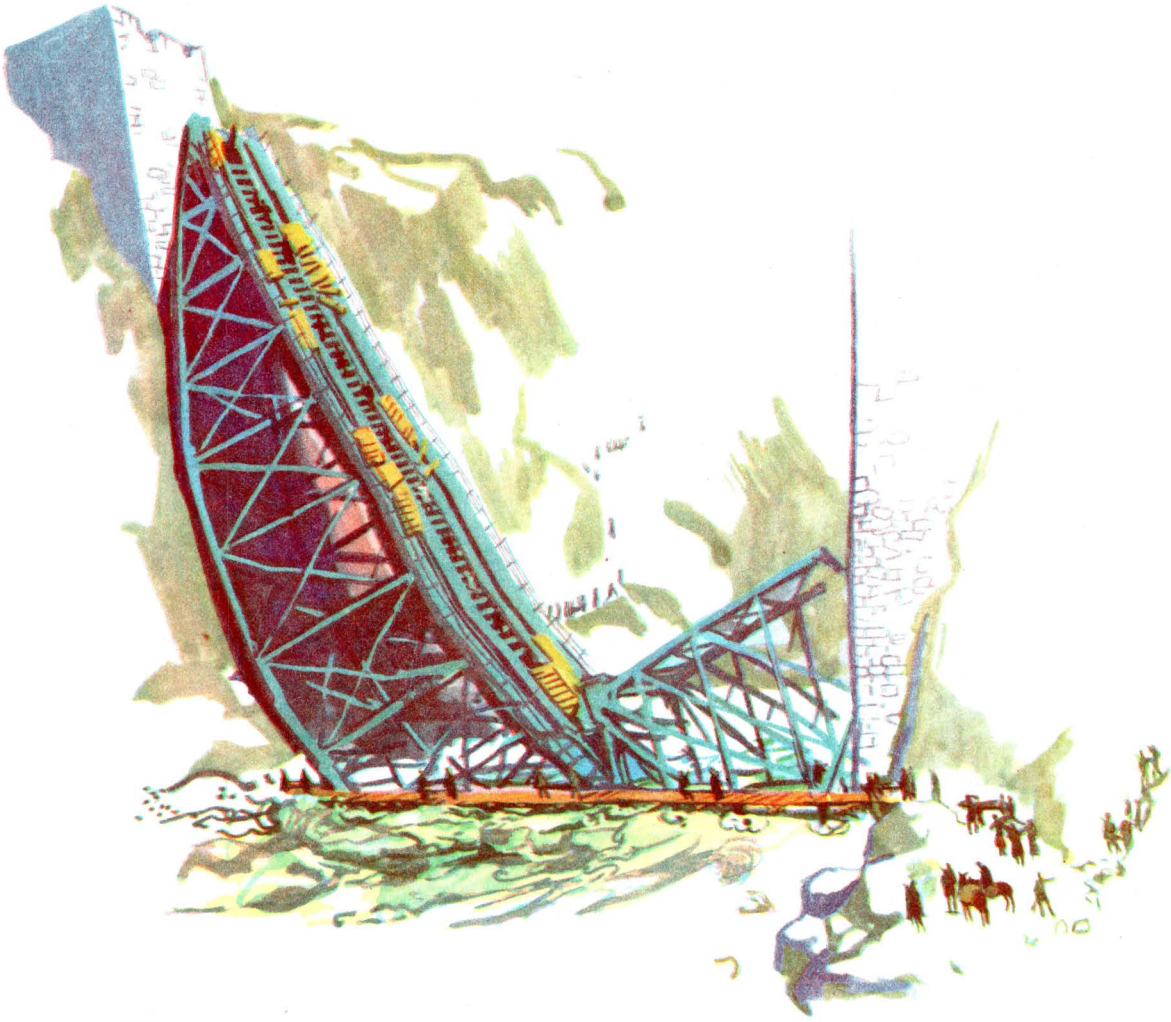

polovinu mosta i prebaciti na suprotnu obalu. Prijelaz je time bio osiguran, a ranjenici spašeni.

Iste su se godine još teže borbe vodile na rijeci Sutjesci. Neprijatelj nije davao predaha našim borcima. Naše su jedinice bile potpuno opkoljene u Crnoj Gori. Trebalo je izvršiti proboj kroz guste neprijateljske redove. Na svakoga našeg borca bilo je šest neprijateljskih. Neprijatelj je imao i tenkove i avione. Zbog stalnih napada iz zraka moglo se kretati samo noću. Za proboj je odabrana hučna Sutjeska. Mnogi su borci u njenim valovima završili svoje živote. I sam drug Tito bio je ranjen. Ali naše jedinice i Vrhovni štab probili su se kroz neprijateljski obruč.

Poslije svih tih neuspjeha neprijatelj je pokušao s iznenadnim napadom na Vrhovni štab i druga Tita. Drug Tito se polovinom godine 1944. nalazio u Drvaru. Zbog neprestanog bombardiranja iz zraka Vrhovni se štab smjestio u pećini iznad Drvara. Neprijatelj je svoj napad pripremao brižljivo i u tajnosti. U zoru na sam Titov rođendan pojavili su se njemački avioni i zračne jedrilice. Iz njih su se spustili mnogobrojni padobranci. Znali su da u Drvaru nema većih vojnih jedinica.

Ali je omladina Drvara pritekla u pomoć svome vođi. Stupila je bez predomišljanja u borbu i spasila život svome vrhovnom komandantu.

U to su se vrijeme Nijemci branili od Engleza i Amerikanaca u Italiji. Italija je već bila položila oružje. S istoka je pobjedonosna sovjetska armija gonila Nijemce i stigla do Dunava. U Francuskoj su se iskrcali Englezi i Amerikanci. Fašisti su bili opkoljeni.

U ljeto te godine mnogobrojne su naše jedinice prodrle iz Bosne u Srbiju, u kojoj su tri godine ranije i započele ustanak. Uz pomoć sovjetskih jedinica naša je vojska 20. oktobra oslobodila Beograd. Borba za Beograd trajala je deset dana. Trebalo je otimati od žilava neprijatelja ulicu po ulicu, kuću po kuću. Dok su po ulicama, kućama, krovovima i dvorištima borci vodili borbe svim oružjem, stanovnici su se sklonili u podrume. Nisu imali ni hrane, ni svjetla, ni vode. Ali nikad nisu radosnije podnosili sve te tegobe jer ih je očekivalo konačno oslobođenje.

Jugoslavenska je armija porasla na 800 000 boraca i gonila je potučenog neprijatelja dalje na zapad. Oslobodila je i Sarajevo, Zagreb, Ljubljanu, a još prije Split i Dalmaciju. Napokon je neprijatelj položio oružje 15. svibnja 1945. Samo u našoj zemlji izgubio je u toku rata 447 000 mrtvih i 559 000 zarobljenih. Hitler se sam ubio. Musolinija su objesili. Njihov krvavi pokušaj da nametnu svijetu fašistički jaram nije uspio. Naša je zemlja bila slobodna. Za slobodu je podnijela velike žrtve: 305 000 mrtvih i 400 000 ranjenih boraca i preko milijun ostalog stanovništva.

Za narodnu vlast

O slobodilačku borbu naših naroda snažno su pomagali narodni odbori. No njihov posao nije bio lak. Oni su snabdijevali vojsku, brinuli se o ranjenicima, održavali veze među jedinicama. Bez njih oslobodilačka borba ne bi mogla uspjeti.

U narodne su se odbore birali radnici i seljaci. Oni su stvorili novu narodnu vlast. Borci su bili svjesni da se više nikad neće vratiti stara kraljevska vlast koja im je ispijala krv.

Na zasjedanju narodnih predstavnika u Jajcu zabranjen je odbjeglom kralju povratak u zemlju. Drug je Tito

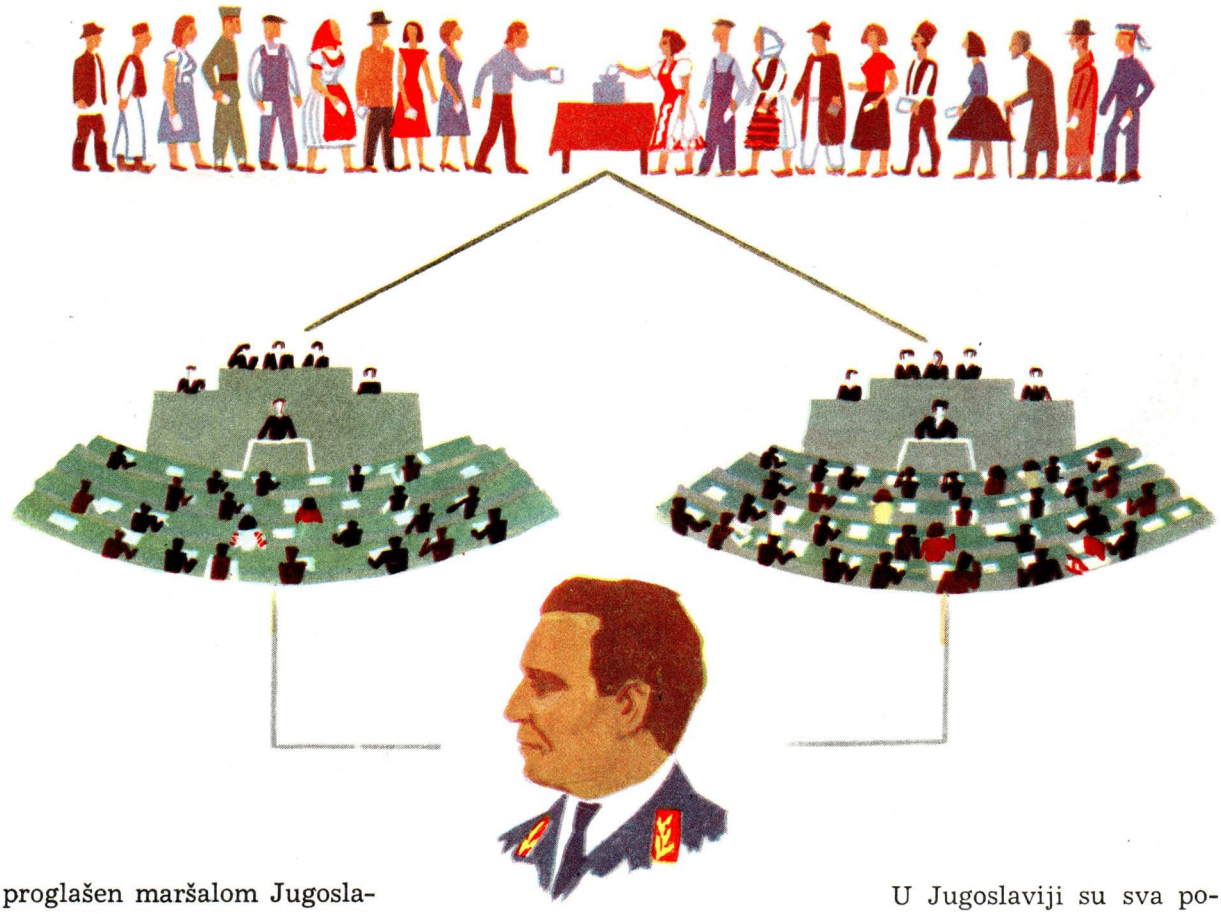

proglašen maršalom Jugoslavije. Njemu je povjerena i uprava zemlje. Svim našim narodima osigurana je puna sloboda i ravnopravnost. Bilo je to 29. XI 1943. Taj je dan upisan i u naš državni grb. Tim su odlukama propale nade neprijatelja da će pocijepati naše narode.

Jugoslavija je nakon oslobođenja postala federativna narodna i socijalistička republika. Svi su naši narodi postali slobodni i ravnopravni. Vlast je u državi preuzeo narod. Kralj je izgubio sva svoja nekadašnja prava. Na uspomenu toga dana slavimo Dan Republike. Narod vrši svu vlast preko svojih biranih predstavnika. Oni ulaze u sva vijeća, od općinskih do saveznih. Narodni predstavnici donose sve odluke, propise i zakone, po kojima se upravlja i sudi.

U Jugoslaviji su sva poduzeća prešla u ruke radnika. Oni upravljaju tvornicama, rudnicima, bankama, trgovinom, saobraćajem. U našoj zemlji nema više gospode koja iskorišćuju tuđi rad i žive od njega.

Nema više ni velikih posjednika. Njihova je zemlja podijeljena seljacima. Zemlju je dobilo 180 000 seljačkih porodica koje nisu imale zemlje ili su je imale premalo. Mnogi seljaci iz kamenitih brdskih krajeva preselili su se u naše plodne sjeverne ravnice. Tamo su pored dobre zemlje dobili i bolji alat i lijepe kuće. U samu je Vojvodinu naseljeno preko 40 000 porodica. Podijeljena im je gotovo trećina obradive površine. Brđani iz Dalmacije i Crne Gore morali su se prilagoditi uvjetima života u Panonskoj nizini. Mladima je to uspjelo lakše nego starima.

Za mir

Rat je nekoliko godina strahovito pustošio po svim zemljama. Cio je svijet bio u nj uvučen. Rat je žeo svoje žrtve na svakom mjestu. Ginuli su građani u pozadini kao i vojnici na bojištu. Stradali su seljaci u polju, radnici u tvornici, pomorci na moru. Nisu bili pošteđeni ni starci, ni žene, ni djeca. Protiv nezaštićenog stanovništva upotrijebljeno je najrazornije oružje. Mnogi su našli smrt pod ruševinama bombardiranih zgrada.

Pred napadima iz zraka građani su svakog jutra bježali u polja. Ali su napadi dolazili i noću. Stanovništvo nije imalo ni hrane, ni ogreva, ni osvjetljenja, ni vode. Pri kraju rata upotrijebljeno je i raketno oružje, koje se šalje iz velike daljine. Napokon su bačene i dvije atomske bombe, koje su potpuno uništile dva grada u Japanu.

Atomska bomba ne uništava samo grad na koji padne. Od nje mogu stradati i uda-

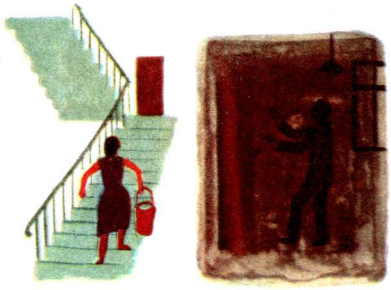

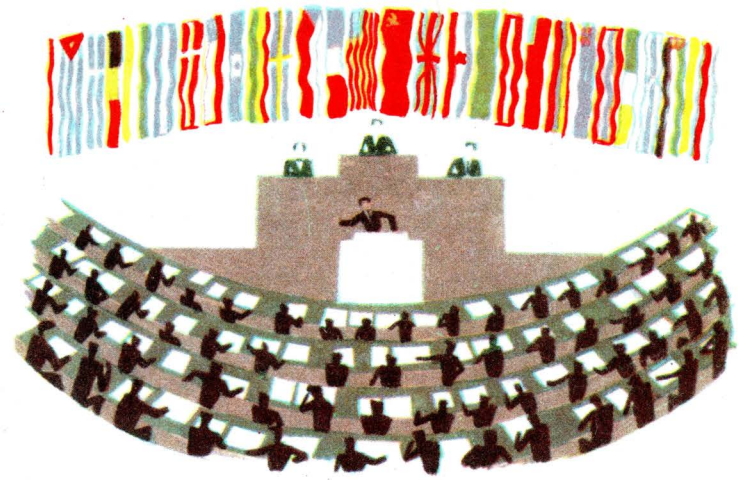

ljeni krajevi, čak i nakon mnogo godina. Takvim oružjem jedan novi svjetski rat uništio bi ljude i sve ono što su svojim radom stvorili na Zemlji. Od iskorišćivanja atomske energije ljudi su očekivali dosad neviđeno pojačanje ljudske moći. Na žalost, ona je najprije upotrijebljena za ratna razaranja.

Očuvanje mira postalo je najvažniji zadatak slobodnih naroda. Zato su na kraju rata stvoreni Ujedinjeni narodi. Oni brane mir u svijetu. Nastoje da svaki narod stvori svoju slobodu. Pomažu zaostalim zemljama. Naročito djeca uživaju njihovu pomoć.

I naša je država članica Ujedinjenih naroda. U njima se odlučno bori za očuvanje mira. I naše jedinice čuvaju mir na Srednjem istoku, otkad su Ujedinjeni narodi prekinuli napad Izraela, Engleske i Francuske na Egipat. Mi smo najviše iskusili sve strahote rata. Svaki deseti Jugoslaven izgubio je život u ratu. Zato se odlučno borimo za mir u svijetu i za pravo svih naroda na slobodu.

Izgrađujemo novu zemlju

Neprijatelj je više od četiri godine pustošio čitavu našu zemlju i izvlačio iz nje što je mogao. Na kraju rata, pri povlačenju, uništio je željezničke pruge, ceste, luke, tvornice, rudnike.

Nakon oslobođenja trebala je golema radna snaga da se obnovi sve što je bilo porušeno. Čitav narod, predvođen komunistima, prihvatio se tog teškog posla. Najveće oduševljenje na radu pokazala je omladina.

Ali i nakon obnove zemlja je bila zaostala jer je takva bila i prije rata. Gospoda su prije rata trošila narodni novac za svoj raskošan život, a nisu izgrađivali privredu zemlje. Nije bilo razvijene industrije, saobraćaja, rudarstva.

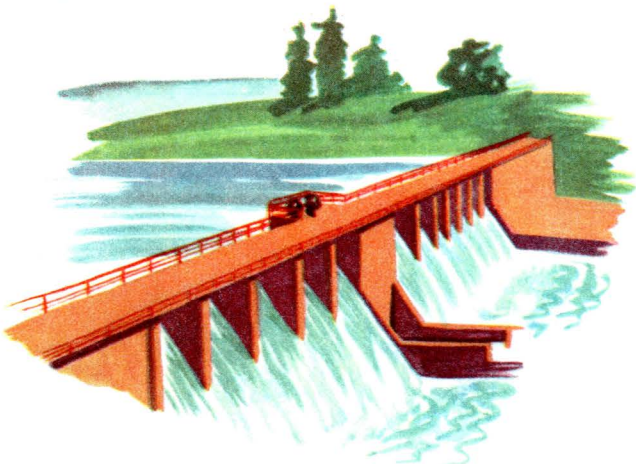

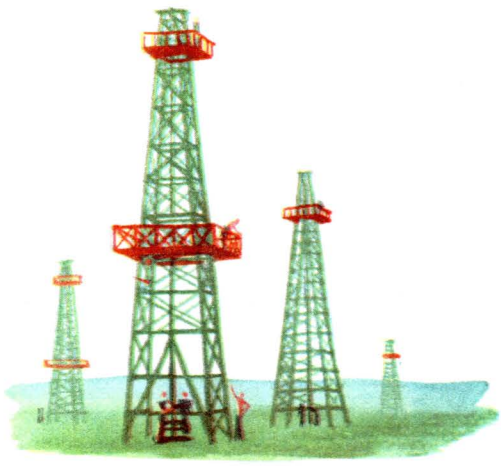

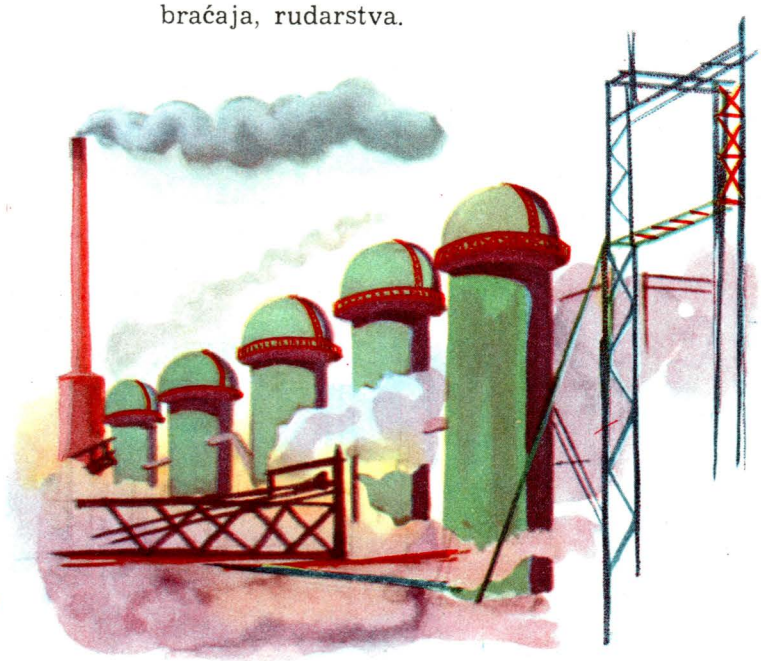

Poduzeća su poslije oslobođenja oduzeta gospodi i predata radnicima. Radnici su iskoristili prirodna bogatstva naše zemlje. Kod nas ima mnogo željeza, ugljena i drugih važnih ruda. Naročito je važna nafta, i ona se marljivo istražuje. Ima neiskorištenih vodopada — toga »bijelog ugljena«. Vrijedni su radnici sve to iskoristili. Otvorili su mnoge nove rudnike i proširili stare. Podigli su velike električne centrale. Izbušili su naftonosna polja, i poteklo je dragocjeno zemno ulje. Naši atomski instituti istražuju atomsku energiju. Ona će uskoro postati važna za našu industriju. Tvornicama i njihovim strojevima osigurana je pogonska snaga.

Radnici su proširili velike željezare, podigli tvornice strojeva, obrambenog oružja i druge. Industrija se u nas naglo razvila. Građevinarstvo iz godine u godinu podiže sve veći broj zgrada. Drvna industrija povećava svoju proizvodnju. Radnika ima sve više. Bez njih zemlja ne bi mogla napredovati.

I saobraćaj je trebalo unaprijediti. Izgrađene su nove željezničke pruge i auto-putovi. Željezni i betonski mostovi premošćuju velike rijeke. Grade se aerodromi i razvija zračni saobraćaj. I naše se luke proširuju i nove izgrađuju. U njih dnevno ulaze i iz njih izlaze stotine naših i stranih brodova. Naši brodovi plove po svim morima. Mnogi naši pomorci mjesecima i godinama ne vide svojih kuća. Oni mnogo privređuju svojoj zemlji.

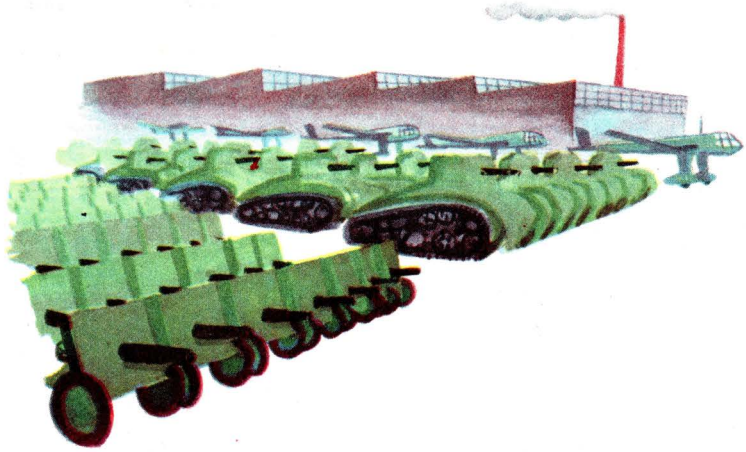

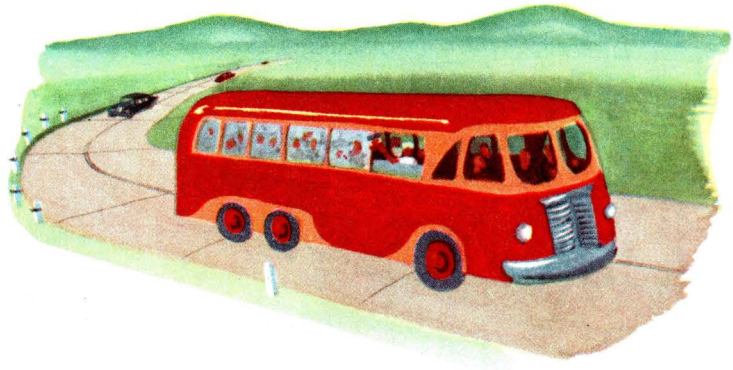

Naš život

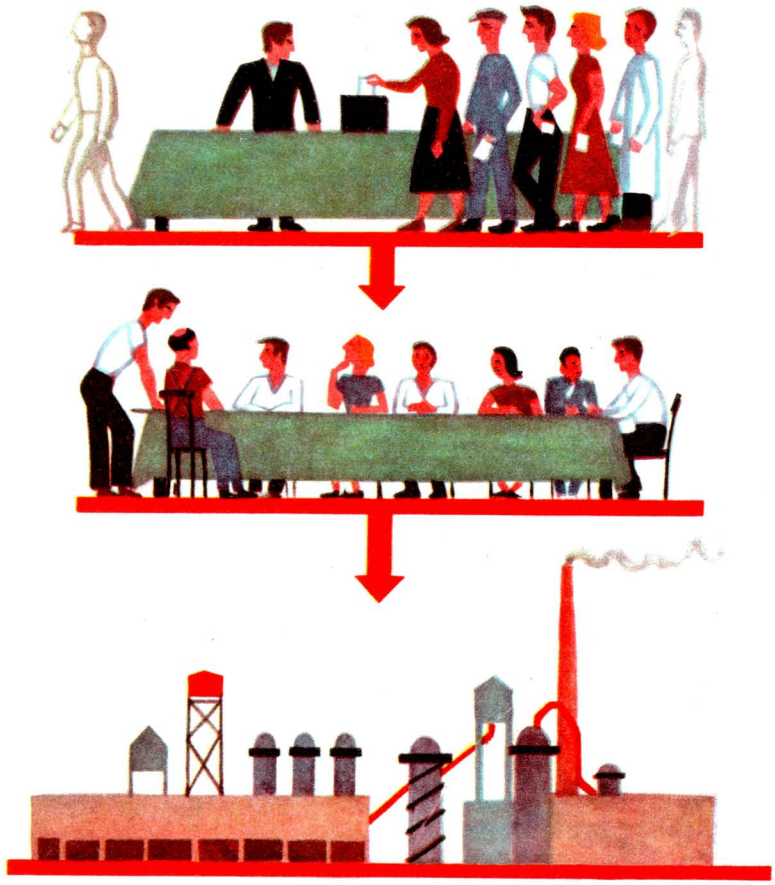

Privreda naše zemlje bila je nakon oslobođenja veoma zaostala i u ratu porušena. Zato su naši radni ljudi uložili goleme napore i žrtve da izgrade suvremenu industriju, saobraćaj i izvore energije. To je bilo najpreče. Tek kad je ta privredna osnova izgrađena, mogli su se brže unapređivati naši životni uvjeti. Povećana proizvodnja omogućava da se naš život prema uloženom radu postepeno ali neprestano poboljšava.

Naša je zemlja socijalistička i vlast u njoj pripada radnim ljudima. Oni sami upravljaju poduzećima i sami raspodjeljuju viškove koje ostvare. I u školama, bolnicama, kazalištima i svim drugim ustanovama upravljaju oni koji u njima rade. Preko biranih odbornika naši ljudi upravljaju i općinama u kojima žive. Samoupravljanje je osnovno načelo našega društva.

Industrijski napredak omogućio je stvaranje velikih i naprednih poljoprivrednih dobara. Na njima se gotovo svi poslovi obavljaju strojevima, a radom rukovode posebni stručnjaci — agronomi. Oni i samostalnim poljoprivrednicima koji s njima surađuju pomažu da unaprijede svoju proizvodnju.

Naša zajednica posvećuje veliku brigu narodnom zdravlju. Grade se i proširuju bolnice i lječilišta. Mnoga odmarališta i kampovi na moru jačaju naše zdravlje. I planinski domovi imaju istu svrhu. Na svježem zraku i suncu tijelo postaje otpornije prema bolestima. Za radnike se izgrađuju zdravi i udobni stanovi. Oko njih su parkovi, nasadi s cvijećem i prostrana igrališta za djecu.

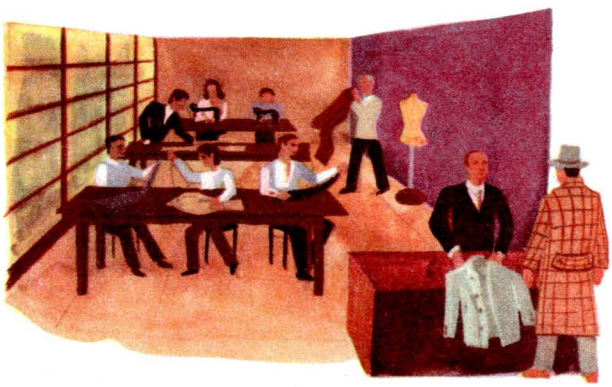

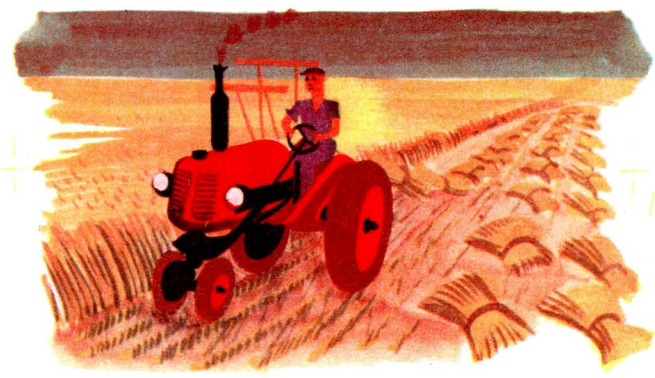

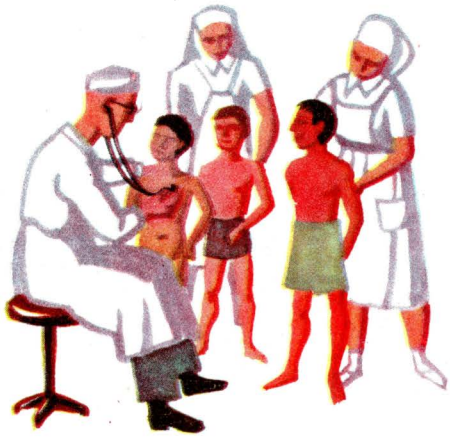

Najveći je dio našeg naroda zaštićen osiguranjem. Jednoga dana u skoroj budućnosti sav će narod moći biti osiguran. Osiguranicima i njihovim porodicama pruža se zdravstvena zaštita. Osigurani su za slučaj nesreće na radu. Uživaju plaćen godišnji odmor. U starosti i teškoj bolesti primaju mirovinu. Za djecu primaju radnici i službenici posebne dodatke.

U zemlji se proizvodi svakovrsna roba za potrošnju. Neki se proizvodi uvoze i iz drugih zemalja. Zato se i mnogi naši proizvodi izvoze u druge zemlje širom čitava svijeta.

Omladina provodi zdrav i zadovoljan život. Svatko ima mogućnost da uči i napreduje. Pored obaveznih škola ima različitih stručnih škola i tečajeva.

U muzičkim školama djeca uče pjevanje i sviranje. Imaju svoje zborove i orkestre. Često ih slušamo s naših radio-stanica. U mnogobrojnim ritmičkim školama vježbaju se u skladnosti pokreta.

Pioniri i omladinci imaju svoja kazališta. Naši najmlađi vole kazalište lutaka. Po gradovima i u tvorničkim naseljima imaju dječje vrtiće, u kojima veselo provode dan.

Omladina se mnogo bavi sportom. Sport čeliči zdravlje i uči redu i drugarstvu. Ima mnogo društava i udruženja u kojima se može baviti sportom. Najrasprostranjeniji su Savez za tjelesni odgoj »Partizan« i Savez izviđača i planinki.

Izgrađena su mnogobrojna velika sportska igrališta i plivališta po našim gradovima i naseljima. Na njima vježbaju i takmiče se tisuće i tisuće omladinaca. Mnoge škole imaju svoja igrališta. Osim igrališta postoje sportske dvorane, u kojima je omogućeno bavljenje sportom u hladne zimske dane.

Po svim školama učenici imaju pionirsku i omladinsku organizaciju. Imaju i svoje razredne i školske zajednice. Tako se pripremaju za upravljanje zemljom kad odrastu. U mnogim su školama učenici osnovali školske zadruge. U njima se bave ratarstvom i vrtlarstvom, gaje vrsnu perad, sakupljaju ljekovito bilje i drugo. Tu se uče zajedničkom radu. Okupljaju se u klubovima Narodne tehnike i i u Podmlatku Crvenoga križa.

Učenici rado putuju po svojoj zemlji. Tako upoznaju različite naše krajeve, od Istre do Đerdapa, od Bledskog do Ohridskog jezera. Uživaju u njihovim ljepotama. Na tim putovanjima mnogo vide i nauče. Kod skupnih putovanja uživaju posebne popuste na željeznicama i brodovima. Često logoruju pod šatorima. Takav život u prirodi čeliči zdravlje.

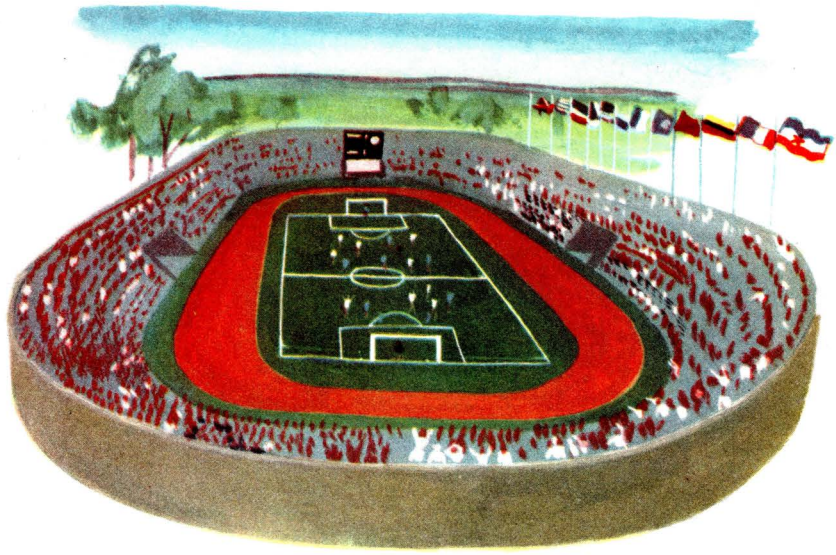

Cilj je mnogih đačkih putovanja bijeli Dubrovnik. U njemu se sakupi i mnogo drugih posjetilaca iz svih krajeva svijeta. Dubrovčani im priređuju svoje čuvene ljetne igre. Tvrđave, parkovi i trgovi toga starog grada pretvore se onda u pozornice.

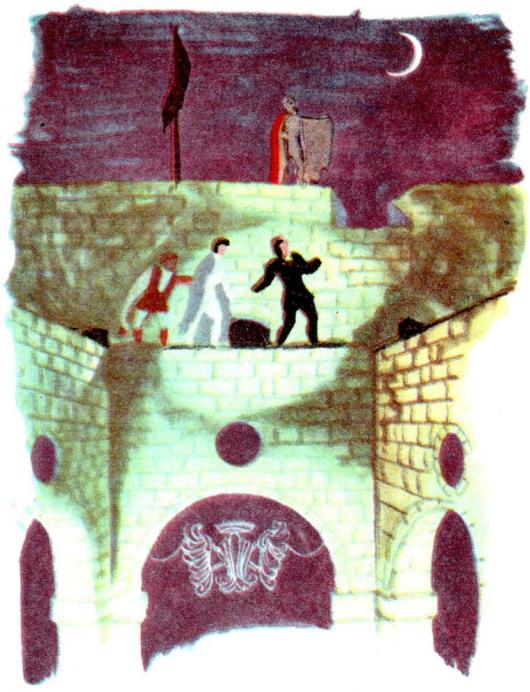

Zagrebački velesajam privlači svake jeseni i proljeća stotine tisuća posjetilaca iz svih krajeva naše zemlje i iz drugih država.

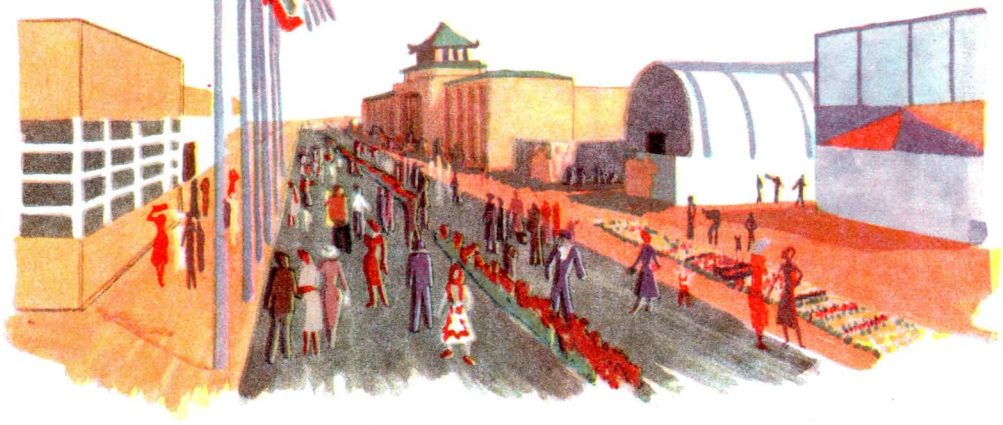

Proizvodi koje na Velesajmu izlažu mnoga naša poduzeća pokazuju neprestan napredak naše privrede.

Lijep je dolazak noću u Beograd. Naš glavni i najveći grad obasjan je raznobojnom rasvjetom koja se odražava u dvjema velikim rijekama.

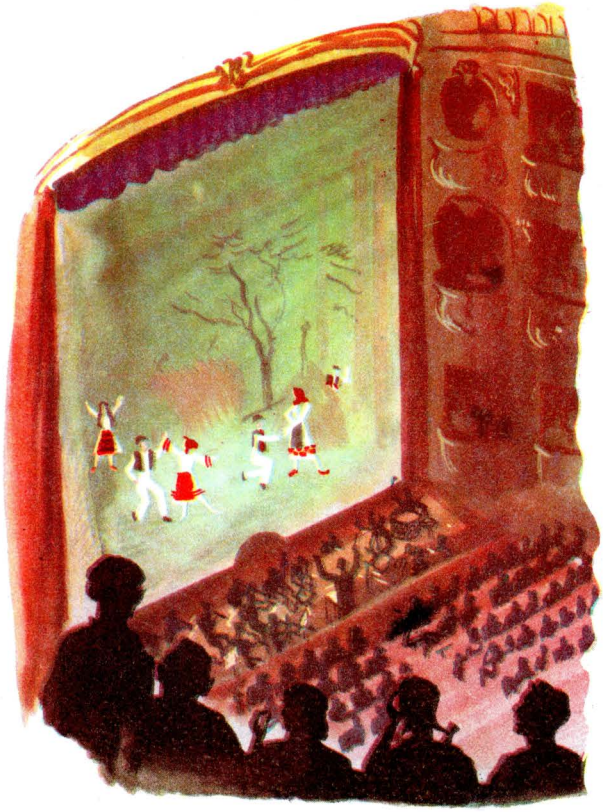

Gotovo po svim mjestima podignuti su domovi kulture. U njima se drže predavanja, tečajevi, priređuju se kazališne predstave, prikazuju strani i domaći filmovi. Prije rata nije kod nas bilo dužih domaćih filmova.

Mnogo čega što imamo danas nije bilo prije rata. Naša zemlja mnogo se izmijenila. I neprekidno se dalje mijenja. Mijenjaju je ruke radnih ljudi. Oni danas rade za sebe i za bolji život budućih pokoljenja.

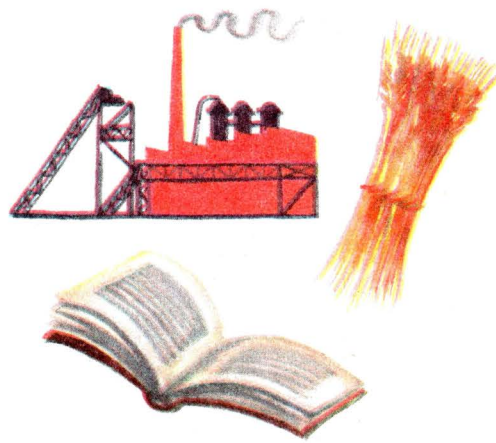

Šetnja kroz stoljeća

STOLJEĆE		RAZDOBLJE	KUĆE	SPOMENICI	VOJNICI	VLADAJUĆI SLOJ	NAROD
III II I	STARI VIJEK			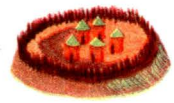			
		NAŠE RAČUNANJE VREMENA					
I II III IV V	STARI VIJEK	RIMLJANI		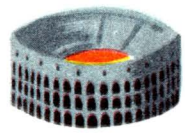			
VI VII VIII IX X XI	SREDNJI VIJEK	RANO DOBA JUŽNIH SLAVENA					
XII XIII XIV XV	SREDNJI VIJEK	DOBA ZEMALJSKE GOSPODE					
XVI XVII	SREDNJI VIJEK	TUĐA VLAST					
XVIII XIX XX	NOVI VIJEK	DOBA GRAĐANSKE GOSPODE					
	NOVI VIJEK	DOBA SOCIJALIZMA					

Od pluga do kombajna

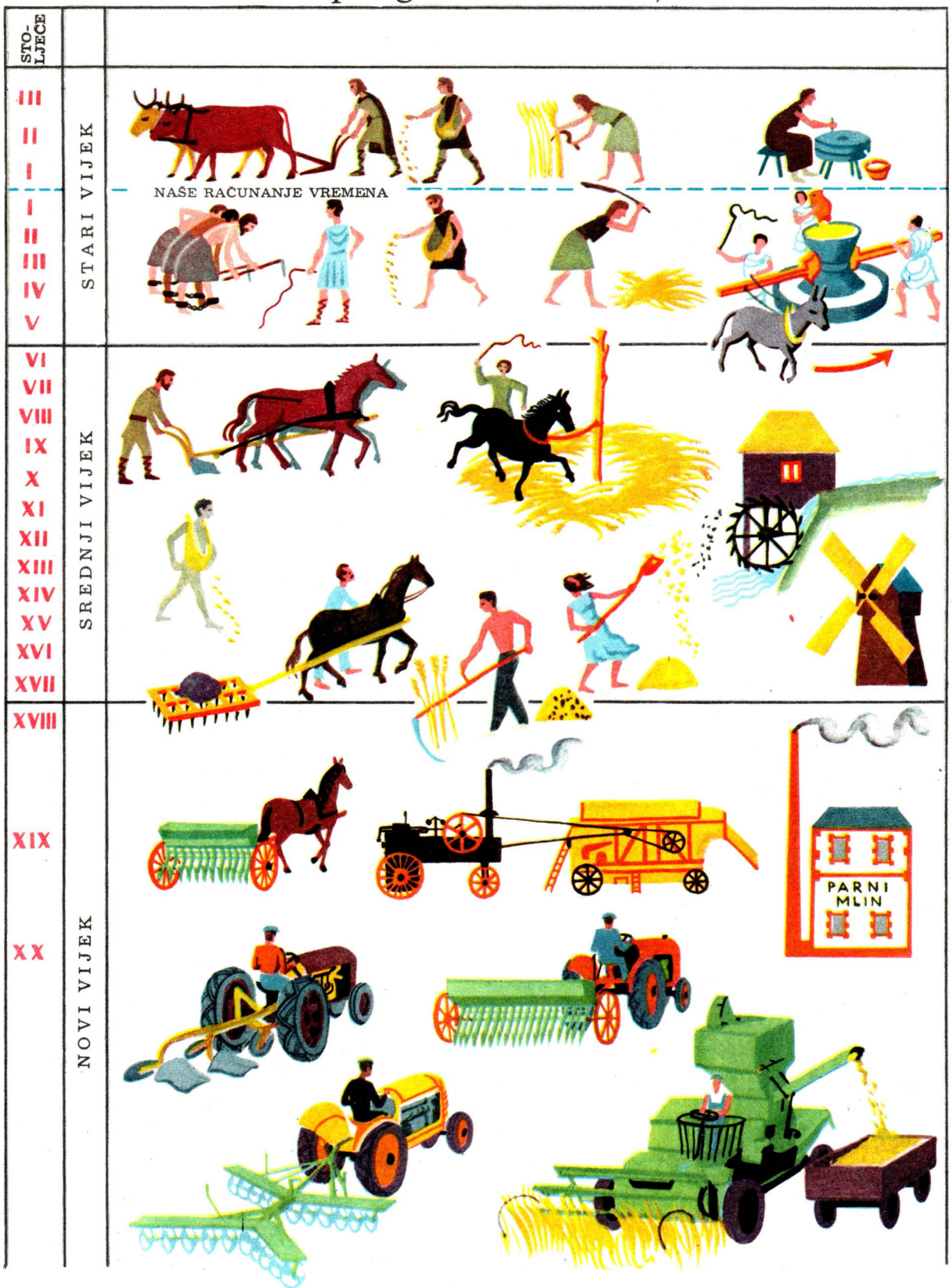

Od kamene sjekire do automatizacije

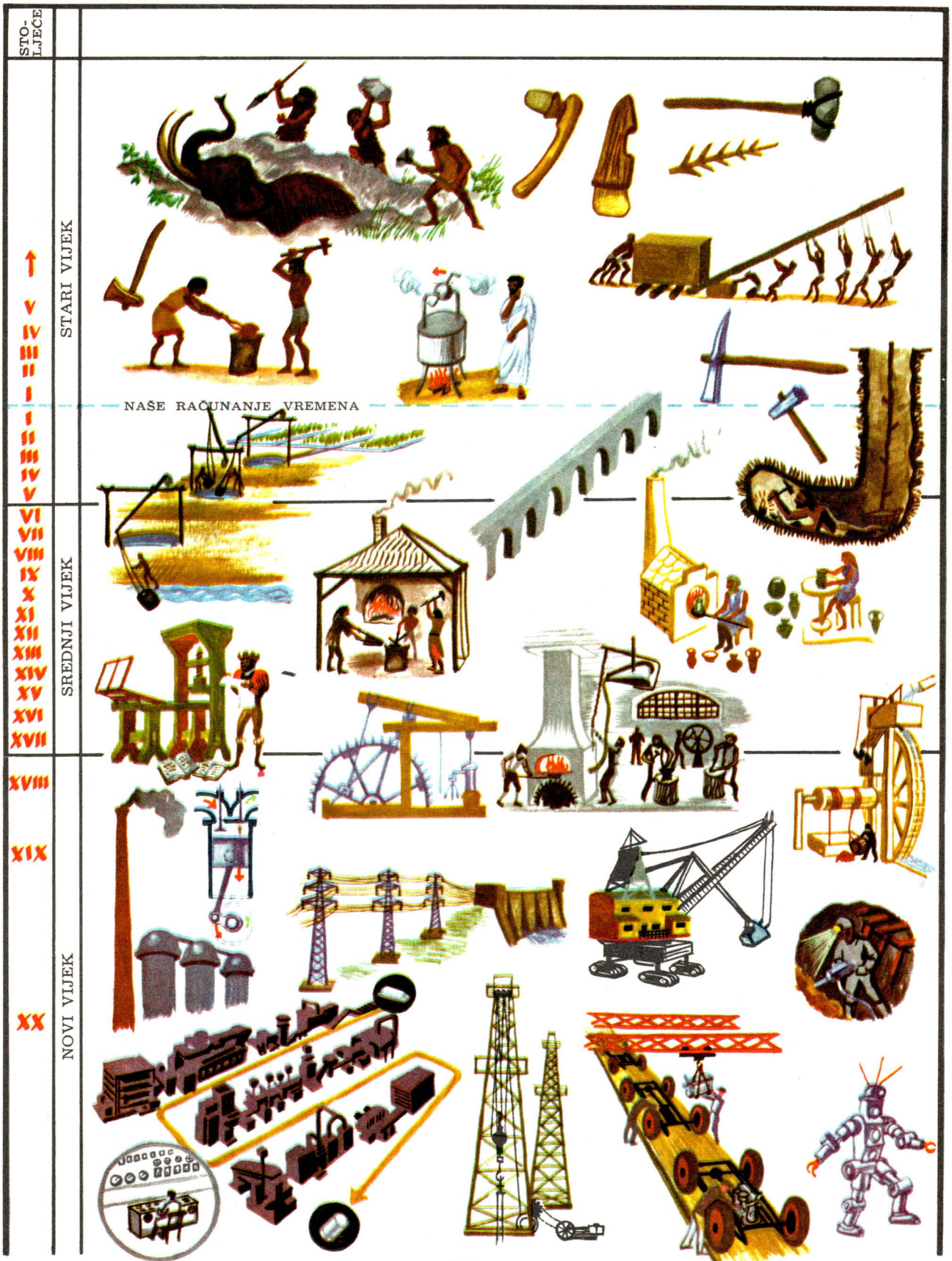

Od toljage do hidrogenske bombe

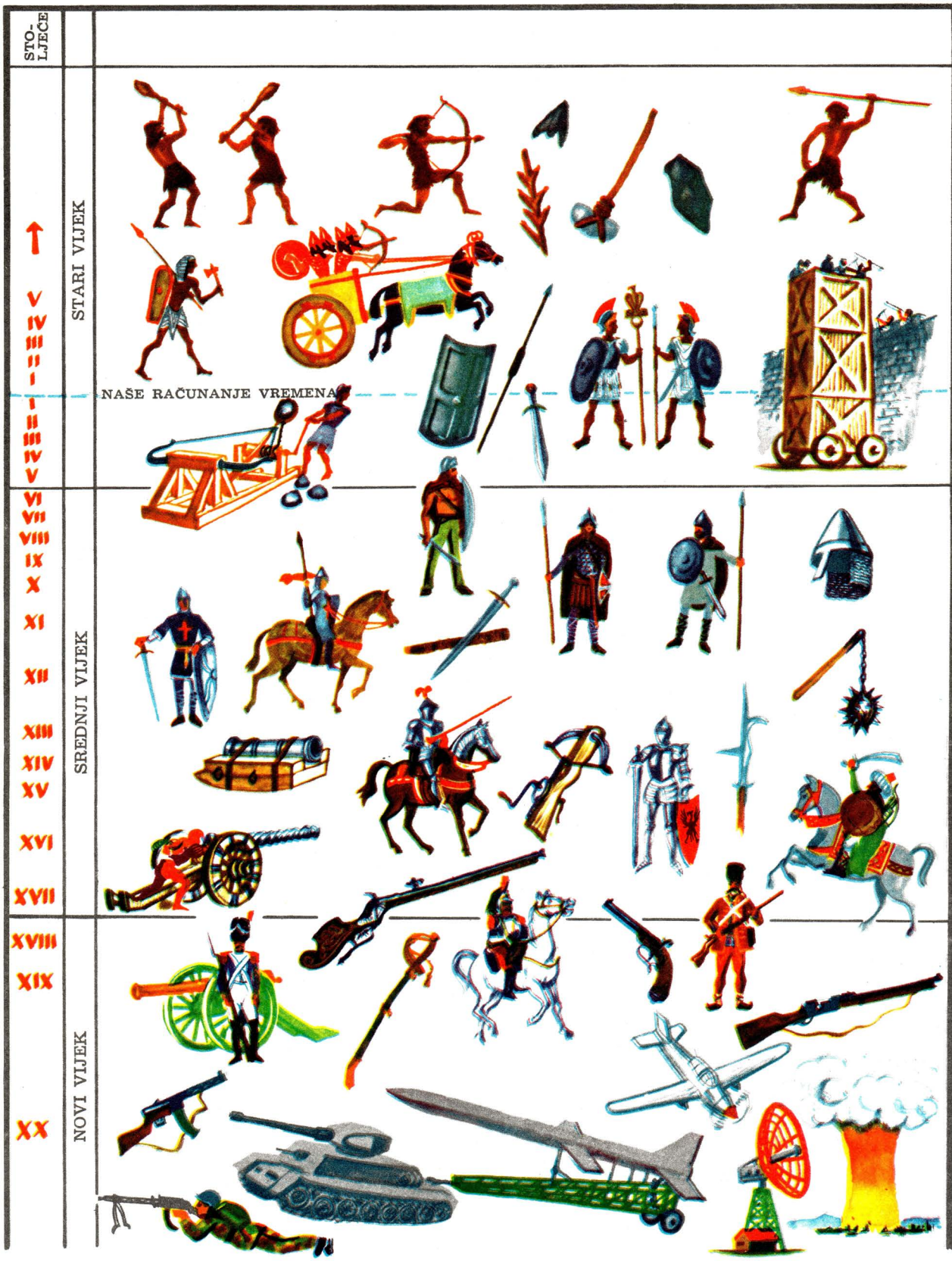

Odijevanje kroz stoljeća

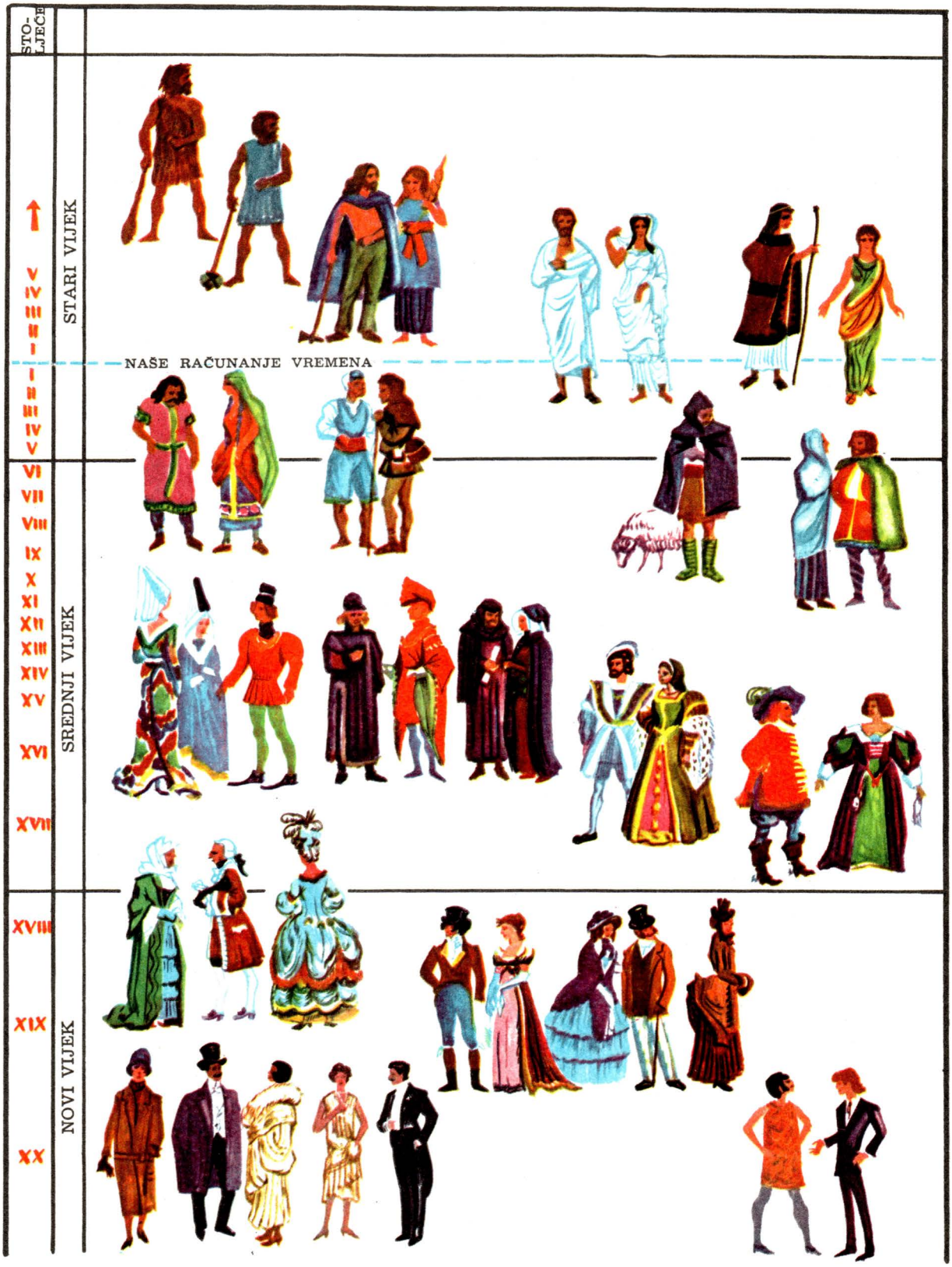

Zabava kroz stoljeća

S A D R Ž A J

U pećini 4
Prvi graditelji 6
Četvoronožni prijatelji 8
Seobe 10
Zimnica 12
Ljudi krtice 14
Grobovi i bogovi 16
Voda i ugljen 18
Odjeća i svjetlo 20
Vidik se širi 22
Plava pučina 24
Dva svijeta 26
Gospodari svijeta 28
Slaveni dolaze 32
U novim krajevima 34
Branimo nove granice 36
Zidovi i oklopi 42
Ćelije i lomače 44
Kuka i motika 46
Crkve i palače 48
Obnovljeni su gradovi 50
Tuđinski jaram 56
Slobodni grad 62
Protiv ugnjetača 66

Kidamo okove 72
Za svoju riječ i izraz 78
Nova otkrića i pronalasci 80
Saobraćaj se ubrzao 82
Novi izvori ljudske moći 84
Za kruh 86
Fašisti protiv radnog naroda 90
Za slobodu 94
Za narodnu vlast 100
Za mir 102
Izgrađujemo novu zemlju 104
Naš život 106
Šetnja kroz stoljeća 112
Od pluga do kombajna 113
Od kamene sjekire do automatizacije . . . 114
Od toljage do hidrogenske bombe 115
Odijevanje kroz stoljeća 116
Zabava kroz stoljeća 117

ILUSTRIRALI

Dalibor Parać, strane: 8—11, 14—15, 34—35, 38—41, 62—67, 72—77, 88—99;

Ferdo Kulmer, strane: 6—7, 12—13, 18—19, 28—33, 42—43, 48—49, 70—71, 78—79, 100—117;

Živko Haramija, strane: 4—5, 16—17, 20—27, 36—37, 44—47, 50—61, 68—69, 80—87.

Odobrio Savjet za prosvjetu NRH rješenjem br. 5899/57 od 19. X 1957. — Izdavač: »Školska knjiga«, Zagreb, Masarykova 28 — Za izdavača: ANTE MARIN — Grafičko-likovni urednik: TOMISLAV JUKIĆ — Lektor: JOSIP VONČINA — Korektor: ANFISA CINOTTI — Reprodukcija i tisak foto-litografije Grafičkog zavoda Hrvatske, Zagreb — Štampanje dovršeno u srpnju 1967.

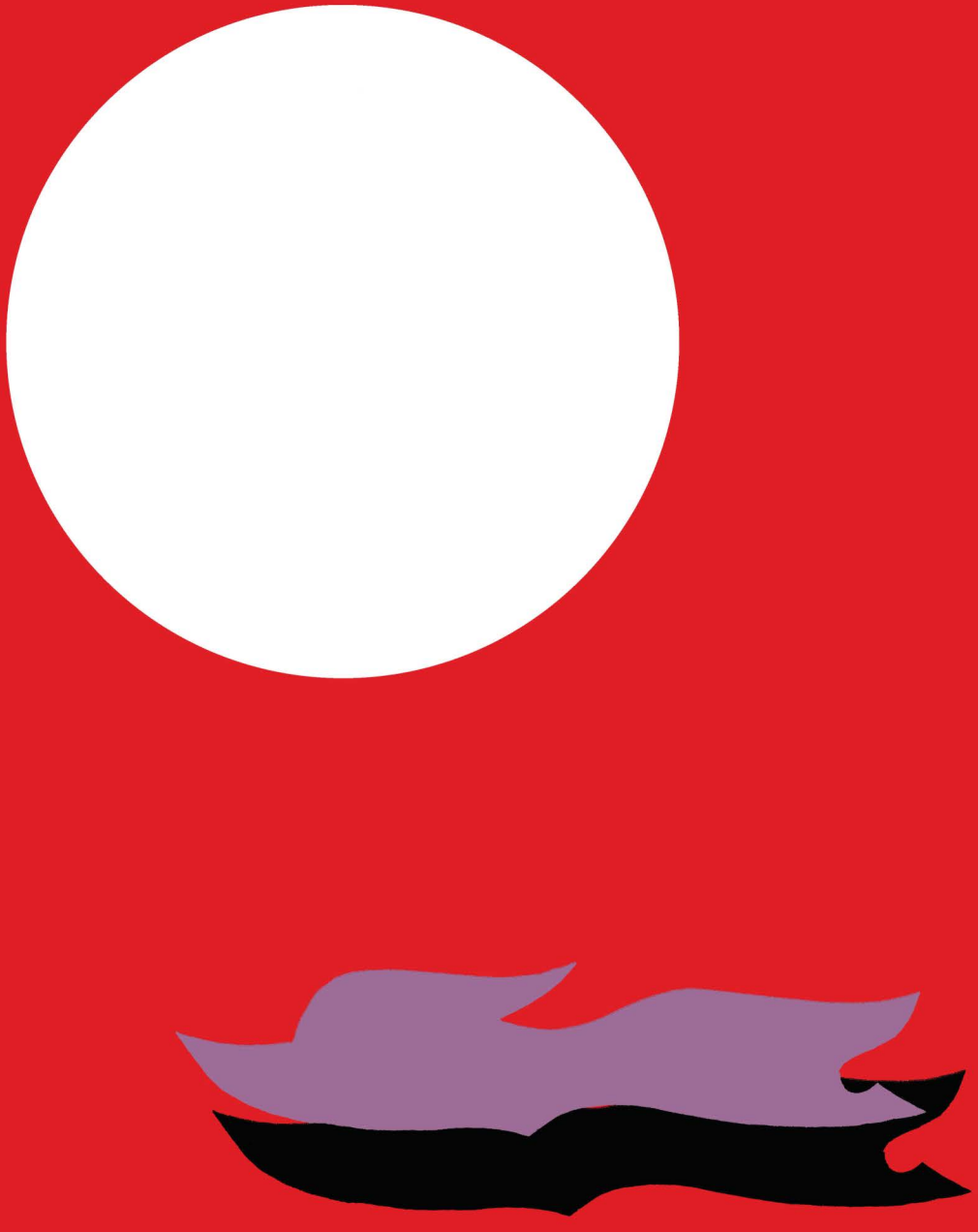

»ŠKOLSKA KNJIGA«, ZAGREB — Obr. R-26/6